

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Gintarė Judžentytė

**LATVIŲ KALBOS VIETOS PRIEVEIKSMIAI: SINCHRONIJA
IR DIACHRONIJA**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2009

Disertacija rengta 2005–2009 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas

prof. habil. dr. **Albertas Rosinas** (Filologijos fakultetas, humanitariniai
mokslai, filologija – 04 H)

TURINYS

ĮVADAS	7
TRUMPA METODOLOGIJOS APŽVALGA IR DARBE PAVARTOTI TERMINAI	13
I. BENDRINĖS LATVIŲ KALBOS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA	17
1. Klausiamieji vietosrieveiksmiai	20
2. Neklausiamieji vietosrieveiksmiai	25
2.1. Kogniciniai vietosrieveiksmiai	26
2.1.1. Egzistavimo vietosrieveiksmiai	26
2.1.1.1. Nežymimieji egzistavimo vietosrieveiksmiai	27
2.1.1.2. Žymimieji egzistavimo vietosrieveiksmiai	31
2.1.2. Bendrumo vietosrieveiksmiai	35
2.1.3. Neigiamieji vietosrieveiksmiai	38
2.2. Nekogniciniai vietosrieveiksmiai	41
2.2.1. Deiktiniai vietosrieveiksmiai	41
2.2.1.1. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai	41
2.2.1.1.1. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semą 'rodomasis'	42
2.2.1.1.1.1. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semas 'rodomasis', 'tiesioginis'	42
2.2.1.1.1.2. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semas 'rodomasis', 'netiesioginis'	50
2.2.1.1.2. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semą 'nerodomas'	55
2.2.1.2. Deiktiniai neidentifikuojamieji vietosrieveiksmiai	62
2.2.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai	64

2.2.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semą ‘vidus’	65
2.2.2.1.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘vidus’, ‘gylis’	65
2.2.2.1.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘vidus’, ‘negylis’	68
2.2.2.1.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘vidus’, ‘negylis’, ‘neišorė’	68
2.2.2.1.2.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘vidus’, ‘negylis’, ‘išorė’	73
2.2.2.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semą ‘nevidus’	78
2.2.2.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’	79
2.2.2.2.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’	82
2.2.2.2.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’	82
2.2.2.2.2.1.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’	83
2.2.2.2.2.1.1.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’, ‘tikslumas’	83
2.2.2.2.2.1.1.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’, ‘netikslumas’	86
2.2.2.2.2.1.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘nešonas’	92
2.2.2.2.2.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’	97
2.2.2.2.2.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’	98
2.2.2.2.2.2.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘netikslumas’	102
3. Apibendrinimas	109
II. LATVIŲ KALBOS TARIŲ VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA	110

1. Latvių aukštaičių tarmės Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra	111
1.1. Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių inventorių	111
1.2. Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių fonetinės ypatybės	112
1.2.1. Vokalizmas	112
1.2.2. Konsonantizmas	112
1.3. Kalnienos šnektos ir bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių inventorių palyginimas	113
1.4. Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra	115
1.5. Apibendrinimas	118
2. Lyviškosios tarmės Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra	121
2.1. Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių inventorių	121
2.2. Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių fonetinės ypatybės	122
2.2.1. Vokalizmas	122
2.2.2. Konsonantizmas	122
2.3. Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių morfologinės ypatybės	123
2.4. Svetciemo šnektos ir bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių inventorių palyginimas	124
2.5. Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra	125
2.6. Apibendrinimas	128
III. SEMANTINĖ VIETOS PRIEVEIKSMIŲ STRUKTŪRA SENUOSIUOSE LATVIŲ KALBOS RAŠTUOSE	132
1. Vietosrieveiksmių senuosiuose latvių kalbos raštuose inventorių	133
2. Semantinė XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūra	149
3. Apibendrinimas	150
IV. RYTŲ BALTŲ PROKALBĖS SEMANTINĖS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ STRUKTŪROS REKONSTRUKCIJA	154

1. Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių rekonstrukcija	154
1.1. Įvardinės kilmės vietosrieveiksmiai	154
1.2. Būdvardinės kilmės vietosrieveiksmiai	157
1.3. Samplaikiniai rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmiai	159
2. Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinė struktūra	164
3. Apibendrinimas	165
V. VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SISTEMOS RAIDA LATVIŲ KALBOJE IKIRAŠYTINIŲ LAIKOTARPIU	168
1. Adverbializacija	168
2. Samplaikinė daryba	173
3. Analoginė daryba	174
IŠVADOS	177
LITERATŪRA	179

ĮVADAS

Darbo objektas ir temos aktualumas. Darbo objektas yra latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinė struktūra (sinchronija, rekonstrukcija ir raida). Semantiniu požiūriu latvių kalbos vietosrieveiksmiai labai mažai nagrinėti. Beveik visi iki šiol atlikti darbai yra atomistinio pobūdžio (žr. *Latvių kalbos vietosrieveiksmių tyrimų apžvalga*). Iš tokių tyrimų nėra aišku, kaip tos grupės siejasi tarpusavyje, todėl neįmanoma susidaryti visumos vaizdo. Kalbamoji disertacija iš kitų vietosrieveiksmiams skirtų darbų išsiskiria tuo, kad joje pirmą kartą bandoma struktūriškai aprašyti dabartinės latvių kalbos (bendrinės ir pasirinktų tarmių), senųjų latvių kalbos raštų (XVI–XVII a.) ir rytų baltų prokalbės (rekonstruotus) vietosrieveiksmius.

Latvių kalbos vietosrieveiksmių tyrimų apžvalga. Apie latvių kalbos vietosrieveiksmius ir jų reikšmes rašyta palyginti nedaug. Dažniausiai jie apžvelgiami kartu su kitaisrieveiksmiais.

*Dabartinės latvių kalbos gramatikoje*¹ reikšmės atžvilgiu kalbami žodžiai skiriami į dvi grupes (MG I 696): „Atkarā no nozīmes vietās apstākļa vārdus var iedalīt divās grupās: 1) vietās apstākļa vārdos, kas raksturo darbības vai norises vietu², 2) vietās apstākļa vārdos, kas raksturo darbības virzienu³.“ Pirmajai grupei priskiriami vietosrieveiksmiai atsako į klausimą kur?, antrajai – į kūr?

---

¹ Plg. su *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 424–425) pateikiamomis vietosrieveiksmių reikšmėmis: 1. Prieveiksmiai, rodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (prie slinkties veiksmažodžių) vietą, į kurią nukreiptas judėjimas. Jie atsako į klausimus kame?, kur?, į kur?; 2. Prieveiksmiai, rodantys vietą, iš kurios, nuo kurios yra kas kilimo, iš kurios, nuo kurios vyksta, plinta veiksmas. Šie prieveiksmiai atsako į klausimus: iš kur?, nuo kur?; 3. Prieveiksmiai, žymintys vietą kaip ribą, nuo kurios arba iki kurios vyksta veiksmas. Šie prieveiksmiai atsako į klausimus: nuo kur?, nuo kurios vietos?, iki (ligi) kur?, iki (ligi) kurios vietos?; 4. Prieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį. Šie prieveiksmiai atsako į klausimus: kur?, kuria kryptimi (kur link)?; 5. Prieveiksmiai, žymintys kelią, tačiau tik su slinkties veiksmažodžiais. Dar plg. K. Ulvydo knygoje *Lietuvių kalbos prieveiksmiai* skiriamas semantines vietosrieveiksmių grupes (Ulvydas 2000, 19–30).

² Vietos prieveiksmiai, žymintys veiksmo vietą.

³ Vietos prieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį.

J. Endzelynas yra plačiai aprašęs kalbamųjų žodžių kilmę ir struktūrą (Endzelīns 1951, 599–627; Endzelīns 1982, 595–598 ir t. t.).

Latvių kalbos vietosrieveiksmių reikšmės tyrė M. Arāja (Arāja 1995; 1996). Savo darbuose autorė juos skiria į keturias pagrindines semantines grupes:

1. Vietosrieveiksmiai, rodantys veiksmo vietą (*šeit, tur*).
2. Vietosrieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį (*zemē, augšā*).
3. Neigiamieji vietosrieveiksmiai (*nekur*).
4. Paplitimo vietosrieveiksmiai (erdvės atžvilgiu) (*tāli, tuou*).

Kai kurios pateiktos semantinės grupės yra detalizuojamos, pavyzdžiui, 3-ios grupės vietosrieveiksmiai gali žymėti judėjimą į vidų, į lauką, į viršų, į apačią ir kt. (Arāja 1996, 101–105).

Dz. Paeglė savo knygoje *Latviešu literārās valodas morfoloģija* trumpai apžvelgia ir latvių kalbos vietosrieveiksmių semantiką (Paegle 2003, 162–167). Šiame darbe išskiriama taip pat nemažai vietosrieveiksmių grupių, pavyzdžiui: vietosrieveiksmiai, nurodantys vietą (kaip ir rodomieji įvardžiai), kurioje yra adresantas (*še, te*); vietosrieveiksmiai, nurodantys veiksmo vietą, esančią toliau nuo tos vietos, kurioje yra adresantas (*netālu, tālu*); vietosrieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį (*augšup, atpakaļ*) ir vietą (*lejā*); vietosrieveiksmiai, žymintys visiškai nežinomą vietą (*kaut kur*) ir kt. Semantinių grupių skaičių nustatyti sunku, nes kartais vietosrieveiksmiai aprašomi atsietai vienas nuo kito, kartais kartu. Perskaičius kalbamiesiems žodžiams skirtą skyrelį galima daryti išvadą, kad jis mažai kuo tesiskiria nuo kitų latvių kalbos vietosrieveiksmiams skirtų darbų.

Antrame *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība* tome (*Nelokāmās vārdšķiras*) (2007) darybos atžvilgiu su kitaisrieveiksmiais aptariami ir vietosrieveiksmiai (psl. 6–30).

Daug išsamiau latvių kalbos vietosrieveiksmius yra aptaręs B. Forssmanas (Forssman 2003). Baltų kalbųrieveiksmiams skirtą veikalą *Das baltische Adverb* sudaro dvi dalys – sinchronija ir diachronija. Pirmojoje dalyje yra skyrius *Lokaladverbien*, kuriame latvių kalbos vietosrieveiksmiai

semantiškai klasifikuojami kartu su lietuvių kalbos vietosrieveiksmiais. Pagal lokalizacijos rūšį jie skiriami į: statyvinius⁴ (*wo?*), direktyvinius⁵ (*wohin?*), seperatyvinius⁶ (*woher?*) ir perėjimo⁷ (*wo entlang?* arba *auf welchem Weg?*). Pagal erdvės skaidymą baltų kalbų vietosrieveiksmiai skiriami į deiktinius ir nedeiktinius (plačiau žr. psl. 44). Tiesa, kartais autoriaus klasifikacija kelia šiek tiek abejonių, pavyzdžiui, *visur*, priskyrimas deiktiniams žodžiams (F o r s s m a n 2003, 39–40). Antroje dalyje latvių ir lietuvių kalbų vietosrieveiksmiai nagrinėjami kilmės ir formos požiūriu (F o r s s m a n 2003, 85–246).

Kai kurių vietosrieveiksmių semantiką savo straipsniuose nagrinėja E. Liparte (Liparte 1996; 2000; 2001; 2003). Didesnis dėmesys juose skiriamas vietosrieveiksmio ir veiksmožodžio santykiams.

Kaip matyti, darbo, kuriame būtų aprašoma latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinė struktūra, tarp paminėtųjų nėra. Tai lėmė disertacijos *Latvių kalbos vietosrieveiksmiai: sinchronija ir diachronija* atsiradimą kalbamajame kontekste.

Darbo tikslas – sinchroniniu ir diachroniniu aspektu išnagrinėti ir aprašyti semantinę latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūrą.

Darbo uždaviniai:

1. Inventorizuoti bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmius.
2. Remiantis opozicijų teorija nustatyti integralinius ir diferencinius bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių požymius.
3. Nustatyti bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių slankumo reikšmes.
4. Remiantis integraliniais ir diferenciniais požymiais semantiškai suklasifikuoti bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmius.
5. Inventorizuoti latvių kalbos šnektų (Kalnienos ir Svetciemo) vietosrieveiksmius.

---

⁴ Vok. *statische*.

⁵ Vok. *direktive*.

⁶ Vok. *separative*.

⁷ Vok. *durchgangsadverbien*.

6. Nustatyti, kuo kiekvienos šnektos inventoriūs skiriasi nuo bendrinės kalbos inventoriaus.

7. Remiantis nustatytais skirtumais semantiškai suklasifikuoti abiejų šnektų vietosrieveiksmius.

8. Inventorizuoti XVI–XVII a. latvių kalbos tekstuose vartojamus vietosrieveiksmius.

9. Nustatyti XVI–XVII a. vietosrieveiksmių inventoriaus skirtumus nuo dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmių inventoriaus.

10. Remiantis nustatytais skirtumais semantiškai suklasifikuoti XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmius.

11. Rekonstruoti rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinę struktūrą.

12. Parodyti, kaip rekonstruota rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinė sistema latvių kalboje pakito ikirašytiniu laikotarpiu.

Darbo medžiaga. Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinės sistemos aprašui vietosrieveiksmiai ir juos iliustruojantys pavyzdžiai rinkti iš aštuonių tomų žodyno *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (LLVV). Be to, siekiant susirinkti kuo įvairesnės medžiagos pasinaudota grožinės literatūros tekstais: *Aija* (Jaunsudrabiņš 1957) ir *Zaļā zeme* (Upītis 1960).

Latvių kalbos tarmių semantinės struktūros analizei pasirinktos Kalnienos (latvių aukštaičių tarmė) ir Svetciemo (lyviškoji tarmė) šnektos. Kalnienos šnektos vietosrieveiksmiai inventorizuoti iš transkribuotų Kalnienos šnektos tekstų (Balode 2008), o Svetciemo – iš Svetciemo šnektos aprašo (Putniņš 1985). Darbą sunkino tai, kad antrojoje knygoje yra pateikta labai mažai transkribuotų tekstų – apžvelgus visą aprašą ir surinkus rastus vietosrieveiksmius paaiškėjo, kad stinga juos iliustruojančių pavyzdžių. Be to, dėl transkribuotos medžiagos trūkumo rasti ne visi latvių kalboje vartojami vietosrieveiksmiai, todėl remiantis tarminėmis ypatybėmis kartais juos tenka rekonstruoti.

Semantinei XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūrai aprašyti pasirinkti trys tekstai: 1587 m. nežinomo autoriaus *Euangelia vnd*

Epifteln, Georgo Elgerio 1640 m. išverstos *Evangelien und Episteln*, 1654 m. Georgo Mancelio *Langgewünschte Lettische Postill* (I, II, III). Inventorizuojant 1587 m. *Euangelia vnd Epifteln* ir *Langgewünschte Lettische Postill* (I, II, III) vartojamus vietas prieveiksnius pasinaudota internetine senųjų latvių kalbos tekstų baze (www.ailab.lv/senie).

Rekonstruojant rytų baltų prokalbės vietos prieveiksnių struktūrą, latvių kalbos vietos prieveiksmai lyginti su lietuvių kalbos vietos prieveiksmais. Lietuvių kalbos tekstai rinkti iš elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* varianto (www.lkz.lt). Kai reikia, prielaidos ir teiginiai grindžiami 1599 m. Mikalojaus Daukšos *Postilės* (<http://www.lki.lt/seniejirastai/>) ir 1612 m. Lozorius Zengštoko *Evangelijų bei Epistolų* (<http://www.lki.lt/seniejirastai/>) pavyzdžiais.

Darbo metodai: deskriptyvinis, opozicijų, komponentinės analizės, vidinės rekonstrukcijos ir istorinis lyginamasis.

Darbo naujumas ir reikšmė:

1. Bendrinės latvių kalbos ir tarmių (Kalnienos ir Svetciemo) vietos prieveiksmai pirmą kartą aprašyti sistemiškai.

2. Bendrinės latvių kalbos ir dviejų šnektų (Kalnienos ir Svetciemo) vietos prieveiksnių semantinės struktūros pirmą kartą aprašytos remiantis integraliniais ir diferenciniais požymiais.

3. Pirmą kartą aprašyta XVI–XVII a. latvių kalboje vartotų vietos prieveiksnių semantinė struktūra.

4. Pirmą kartą rekonstruoti rytų baltų prokalbės vietos prieveiksmai ir semantinė jų struktūra.

5. Bandyta nustatyti rytų baltų prokalbės vietos prieveiksnių semantinės struktūros pakitimų ikirašytiniu laikotarpiu vidinius motyvus ir santykinę chronologiją.

Ginamieji teiginiai:

1. Bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksnių semantinę struktūrą galima aprašyti 24 diferencinių požymių poromis.

2. Bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksnių slankumą, papildantį reikšmę, galima aprašyti *slinkties* / *rimties* požiūriu.

3. Latvių aukštaičių tarnei priklausančios Kalnienos šnektos ir lyviškajai tarnei priklausančios Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių semantinės struktūros nesiskiria nuo bendrinės latvių kalbos.

4. XVI–XVII a. senuosiuose latvių kalbos tekstuose vartoti vietosrieveiksmiai sudarė niekuo nuo dabartinės latvių kalbos nesiskiriančią semantinę struktūrą.

5. Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinę struktūrą galima aprašyti 14 diferencinių požymių porų.

6. Rytų baltų prokalbės ir dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinių struktūrų skirtumai rodo, kad vietosrieveiksmių klasė nuolat pasipildė.

Darbo aprobavimas. Disertacijoje atlikto tyrimo rezultatai buvo pristatyti moksliniuose straipsniuose (Davulienė 2006; Judžentytė 2008). Disertacija buvo svarstyta Vilniaus universiteto Baltistikos katedros posėdyje 2009 m. rugsėjo 29 d. ir rekomenduota gynimui.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas ir penkios tiriamosios dalys. Pirmojoje dalyje aprašoma semantinė bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūra. Antrojoje – bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių inventorių lyginamas su dviejų latvių kalbos šnektų (Kalnienos ir Svetciemo) vietosrieveiksmių inventoriais. Trečiojoje darbo dalyje aprašoma XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinė struktūra. Ketvirtoje dalyje remiantis vidinės rekonstrukcijos ir istoriniu lyginamuoju metodu bandoma atkurti rytų baltų prokalbėje vartotus vietosrieveiksmius ir rekonstruoti jų semantinę struktūrą. Remiantis rekonstruota rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių sistema ir XVI–XVII a. semantiniu vietosrieveiksmiu aprašu, paskutinėje, penktojoje, darbo dalyje bandoma nustatyti, kokie sistemos pokyčiai įvyko ikirašytiniu laikotarpiu. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir naudotos literatūros sąrašas.

TRUMPA METODOLOGIJOS APŽVALGA IR DARBE PAVARTOTI TERMINAI

Sinchroninis tyrimas. Tiriant vietosrieveiksmių semantinę struktūrą pirmiausia reikia nustatyti vietosrieveiksmių inventorių. Kitas uždavinys – nustatyti vietosrieveiksmių tarpusavio santykius, jų klases ir diferencinius požymius.

Visų kalbos elementų santykiai skyla į dvi dideles klases: į paradigminius ir į sintagminius santykius (Girdenis 2003, 109; dar plg. Rosinas 1988, 13; Rosinas 1996, 17). Paradigminių ir sintagminių santykių analizė yra vietosrieveiksmių klasifikacijos pagrindas.

Šiame darbe vietosrieveiksmių struktūros aprašymas pradedamas paradigmine analize. Pirmiausia remiamasi vietosrieveiksmių apibrėžimais, kuriuos pateikia LLVV, nustatomi orientyrai (orientyrai yra nustatomi remiantis turimais bendrinės latvių kalbos pavyzdžiais), nustatoma orientacinė reikšmė, išskiriami integraliniai ir diferenciniai požymiai, nustatomos semantinės opozicijos.

Latvių kalbos vietosrieveiksmių paradigminiai santykiai ir diferenciniai požymiai nustatyti vadovaujantis tokiais kriterijais:

1. ieškota semų, kurios būtų bendros vienai vietosrieveiksmių grupei ir kurios skirtų juos nuo kitos vietosrieveiksmių grupės;
2. skiriamosios ypatybės iškeltos kaip diferenciniai požymiai.

Semantinę opoziciją sudaro du žodžiai, turintys bendrų (integralinių) požymių ir diferencinį požymį, pavyzdžiui, vietosrieveiksmiai *šeit* ir *tur* sudaro opoziciją, nes jie turi bendrų požymių [neklausiamasis] [nekognicinis] [deiktinis] [identifikuojamasis] [rodomasis] [tiesioginis] ir diferencinį požymį [₊artumas] ir t. t.

Atlikus paradigminę analizę, pereinama prie sintagminės. Tiriant vietosrieveiksmių struktūrą sintagminiu aspektu, pirmiausia reikia atsižvelgti į kontekstą ir situaciją. Funkciniu atžvilgiu vietosrieveiksmių klasė priskiriama antrinėms sakinio dalims. Vietosrieveiksmių aplinkybinė pozicija glaudžiai

juos sieja su veiksmažodžiais. Su veiksmažodžiais vartojami visi vietosrieveiksmiai, nepriklausomai nuo reikšmės ir darybos, nebent būtų žodžiai, nesuderinami leksiškai (Paulauskienė 1994, 343).

Šiame darbe vietosrieveiksmiai apžvelgiami įvairiuose veiksmažodiniuose junginiuose, nustatoma jų vieta kontekste, aptariamas reikšmę papildantis slankumas. Ryškiausios slankumo rūšys yra slinktis ir rintis (Kilius 1980, 34). *Slinkties / rinties* požiūriu bandoma nustatyti, kurie vietosrieveiksmiai vartojami tik su rintis veiksmažodžiais, kurie – tik su slinkties, o kurie jungiasi su abiejų tipų veiksmažodžiais (atsižvelgiama tik į turimus pavyzdžius).

Diachroninis tyrimas. Kaip jau minėta, aprašius dabartinės latvių kalbos ir XVI–XVII a. tekstų vietosrieveiksmių semantines struktūras darbe bandoma atkurti rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinę sistemą.

Rytų baltų vietosrieveiksmių semantinės struktūros rekonstrukcija atliekama taikant vidinės rekonstrukcijos ir lyginamąjį metodą (latvių kalbos vietosrieveiksmiai gretinami su lietuvių, o kartais ir prūsų, kalbos vietosrieveiksmiais).

Darbe pavartoti terminai⁸. Nustatant vietosrieveiksmių reikšmes buvo svarbūs šie dalykai: latvių bendrinės kalbos žodynuose pateikiama reikšmė, orientacinė reikšmė ir slankumas.

Orientacinė reikšmė – reikšmė, nusakanti, kokioje vietoje orientyro atžvilgiu yra, buvo ar bus subjektas (orientyro viduje, šone, išorėje, ne šone...) (Kilius 1977, 3–40).

Slankumas – reikšmė, nusakanti, ar subjektas slenka, ar neslenka orientyro atžvilgiu, o jei slenka, tai kaip – artyn ar tolyn, aukštyn ar žemyn, linijiškai ar ne (Kilius 1980, 34).

---

⁸ Šiame darbe vartojami J. Kiliaus straipsniuose (Kilius 1977; 1980) pateikti ir paaiškinti terminai. Pats autorius remiasi Kibriko straipsniu (Кибрик 1970, 110–166). Kalbant apie diferencinių požymių universalumą reikia paminėti, kad juos nustatant kalbamojoje disertacijoje remtasi įvardžiams ir prielinksniams skirtais darbais (Rosinas 1988; Rosinas 1996; Kilius 1977; Kilius 1980; Valiulytė 1998).

Be šių dviejų, darbe vartojami ir kiti svarbūs vietos santykių aprašymui terminai:

Subjektas – objektas, kurio vieta yra nusakoma (Kilius 1977, 40).

Orientyras – objektas, kurio atžvilgiu nusakoma subjekto vieta (Kilius 1977, 40) (plg. orientyras – daiktas, pagal kurį galima orientuotis vietovėje (DLKŽ 1993, 463)).

Slinktis – toks slankumas, kai subjektas keičia buvimo vietą orientyro ar jo dalių atžvilgiu (Kilius 1980, 37).

Linijinė slinktis – slinktis, kai subjektas slenka linija, paprastai tiesia, dažniausiai viena kryptimi (Kilius 1980, 37).

Nelinijinė slinktis – slinktis, kai subjektas keičia vietą atskirų orientyro taškų ar orientacine reikšme nusakomos vietos atskirų taškų atžvilgiu, slankioja ne viena linija, ne viena kryptimi ir, žiūrint viso orientyro atžvilgiu, subjekto nuotolis iš esmės nei mažėja, nei didėja, išlieka pastovus (Kilius 1980, 38).

Artėjimas – linijinė slinktis, kai subjekto nuotolis mažėja orientyro ar tos erdvės dalies atžvilgiu, kuri nusakoma vietos prieveiksmio orientacine reikšme (plg. Kilius 1980, 37).

Apribotas artėjimas – artėjimas su negalimu, eliminuotu tolimu (Kilius 1980, 37).

Neapribotas artėjimas – artėjimas su galimu (vėlyvesniu) tolimu (Kilius 1980, 38).

Tolimas – tokia linijinė slinktis, kai subjekto nuotolis didėja orientyro ar tos dalies erdvės atžvilgiu, kuri nusakoma vietos prieveiksmio orientacine reikšme (plg. Kilius 1980, 37).

Apribotas tolimas – tolimas su negalimu, elimuotu ankstesniu artėjimu, t. y. nuotolio mažėjimu (Kilius 1980, 37).

Neapribotas tolimas – tolimas su nediferencijuotu, galimu ankstyvesniu artėjimu (Kilius 1980, 37).

Konstantinis kelias – tokia linijinė slinktis, tos slinkties kelias, kai subjektas slenka atskirų orientyro dalių atžvilgiu ar vietos, nusakomos orientacine reikšme, atskirų taškų atžvilgiu, tačiau viso orientyro ar orientacine

reikšme nusakomos vietos atžvilgiu subjekto nuotolis nei didėja nei mažėja, išlieka nekintamas, pastovus – konstantinis (Kilius 1980, 38).

Tranzitinis kelias – linijinė slinktis, slinkties kelias su fiksuotu tarpiniu slinkties momentu, tai yra artėjimas ir tolimas kartu, sujungti viena ištisine vienakrypte linija (Kilius 1980, 38).

Rimtis – slinkties nebuvimas, t. y. toks slankumas, kai subjektas ne tik nei tolsta, nei artėja orientyro atžvilgiu, bet ir neslenka, nekeičia savo vietos atskirų orientyro taškų atžvilgiu – šį slankumą galima išreikšti veiksmažodžiu *būti* (Kilius 1980, 38).

I. BENDRINĒS LATVIŪ KALBOS VIETOS PRIEVEIKSMIŪ SEMANTINĒ STRUKTŪRA

Inventoriuss: *apakšā, apkārt, aplīk, ārā, ārup, atpakaļ, atstatu, atstatus, attālu, augsti, augstu, augšā, augšup, blakām, blaku, blakus, citur, citviet, daudzviet, daž(u)viet, diez(in) kur, diez(in) kurp, dziļi, garām, ieblakām, ieblaku, ieblakus, iekšā, iepakaļ, iepakaļis, iepakaļš, iepakaļus, iepretī, iepretīm, iesānis, iesāņus, ietālēm, ietālu, iztālēm, iztalis, jebkur, kaut kur, kaut kurp, klāt, kur, kur nekur, kurp, kurpu, kur tur, laukā, lejā, lejup, līdzās, līdztekus, mājā, mājās, mājup, nekur, nekurp, nez(in) kur, nez(in) kurp, nomalis, nomaļu, nomaļus, nopakaļ, nopakaļis, nopakaļš, nopakaļus, nosānis, nosāniski, nosāņu, nosāņus, nost, nostatu, nostatus, nostu, notāl, notālēm, notālis, notālu, notāļus, padziļi, pakaļ, pakaļā, pa kreisi, pa labi, patālu, pretim, pretī, priekšā, priekšup, projām, prom, retuviet, sānis, sāņus, savrup, sekli, starpā, šaipus, šaipusē, še, šeit, šeitān, šepat, šite, šur, šurp, šurpu, šurpu (un) turpu, šur (un) tur, taipus, taipusē, tāli, tāltālu, tālu, te, teitan, tepat, tepatās, toviet, tur, turp, turpat, turpu, tuvu, vidū, vienuviet, vietām, vietumis, vietvietām, vietvietumis, viņpus, virsū, visapkārt, vīstālēm, visur, visuviet, visvisur, zemē, zemi, zemu, zemup.*

Pastabos. Šīame sārāše inventORIZUOJAMI LLVV RASTI PAVYZDŽIAI. Atrenkant vietas prieveiksnius remtasi ME, MG, J. Endzelyno (Endzelīns 1951; 1982, 2), M. Arajos (Arāja 1996) ir Dz. Paeglēs (Paegle 2003) darbais.

Pateiktus bendrinēs latviū kalbos vietas prieveiksnius struktūros atžvilgiu galima skirti į vienažodžius, pvz.: *šur, tur*, samplaikinius, pvz., *šur tur*, ir į suaugtinius, pvz.: *šaipus, tāltālu, vietvietām, viņpus*.

Kilmēs atžvilgiu vietas prieveiksniai skirtini į vardažodinius ir įvardinius. Pirmąją grupę galima iliustruoti tokiais pavyzdžiais: *ārā, dziļi, līdzās, nomaļu, tuvu, vidū, zemē* ir t. t. Kaip matyti, šią klasę sudaro daiktavardinės (pvz., sustabarėjusi vns. loc. forma *ārā*) ir būdvardinės (su galūne *-i* arba *-u*, pvz., *dziļi, tuvu*) kilmės žodžiai. Kita grupė – įvardinės kilmės vietas prieveiksniai, pvz.: *citur (: cits), kur (: kas), kurp, še, šur (: šis), šurp, te, tur (:*

tas), *turp*, *visur* (: *viss*). Iš jų galima išskirti tris grupes: vietosrieveiksmiai su formantu *-ur*, vietosrieveiksmiai su postpozicija *-p* ir lokatyvinės kilmės vietosrieveiksmiai.

Reikšmės atžvilgiu bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių inventoriui priklausantys pavyzdžiai taip pat skiriasi: vieni konkretesni, žymi konkretesnę, tiksliau nusakytą vietą, pvz.: *pa kreisi* / *pa labi*, *viršū* / *apakšā*, kiti – abstraktesni, pvz.: *tuvu* / *tāli*; *augšā* / *apakšā*; *pretī* / *pakaļā*, *visur* / *nekur*. Šie vietosrieveiksmiai kontekste labai dažnai patikslinami. Be to, vieni iš jų gali žymėti tik kryptį, pvz.: *ārup*, *kurp*, *mājup*, *šurp*, *turp*, kiti – ir buvimo vietą, ir kryptį, pvz.: *ārā*, *kur*, *mājās*, *šur*, *tur* ir t. t.

Į pateiktą vietosrieveiksmių sąrašą nepateko:

1. Aukštesniojo laipsnio vietosrieveiksmiai (*augstāk*, *lejāk*, *nostāk*, *tālāk*, *tālāk*, *tuvāk*, *zemāk*)⁹.

2. Fonetiniai vietosrieveiksmių variantai, pvz.: *nosānis* (*nosānis*), *tāli* (*tāli*), *tālu* (*tālu*).

3. Okaziniais laikytini vietosrieveiksmiai su pospozicija *-p*, pvz.: *jūrup*, *kalnup*, *malup*, *sauļup*, *zvaigžņup*.

4. Vietosrieveiksmių junginiai *te augšā*, *tur apakšā*, *tur lejā*, *šur tur ārā* ir *kaut kur augšā*, *kaut kur laukā*, *kaut kur lejā*, *kaut kur priekšā*, *kaut kur tālumā*, *kaut kur zemē*. Nors kalbamosios samplaikos bendrinėje latvių kalboje vartojamos gana dažnai, palyginti su kitais samplaikiniais vietosrieveiksmiais, pavyzdžiui, *kaut kur*, *šur tur*, jos nėra visiškai suprieveiksmėjusios. Šiame darbe bus laikomasi nuomonės, kad tokiuose junginiuose antrasis vietosrieveiksmis tikslina pirmąjį.

5. Vietosrieveiksmiai su neiginiu: *nedziļi*, *netāl*, *netāli*, *netālis*, *netālu*. Semantinę opoziciją sudaro du žodžiai, turintys bendrų (integralinių) požymių

---

⁹ Tarp aptariamų pavyzdžių yra aukščiausiojo laipsnio vietosrieveiksmis su aukščiausiojo laipsnio rodikliu *vis*, pvz.: *vis-apkārt*. Jo reikšmė prilygsta nelyginamojo laipsnio vietosrieveiksmių reikšmei, t. y. aukščiausiojo laipsniorieveiksmių formos sakinyje atlieka nelyginamojo laipsnio funkciją, pvz.: *Vi s a p k ā r t p l e t ā s l a u k i u n p l ā v a s* (P a e g l e 2003, 166). Dėl šios priežasties kalbamasis vietosrieveiksmis į sąrašą įtrauktas.

ir diferencinį požymį (plg. Rosinas 1984, 10; Jakaitienė 1988, 76; Rosinas 1996, 17), – pavyzdžiui, vietosrieveiksmiai *viršū* ir *apakšā* (*viršus* / *apačia*) sudaro opoziciją, nes jie turi bendrų požymių [vieta ne viduje] [vieta vienoje pusėje] [vieta pagal horizontalę] [tiksliai nusakyta vieta] ir diferencinį požymį [₊viršus]. Aprašant bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūrą vietosrieveiksmiai su neiginiiais laikomi antonimais, todėl šie pavyzdžiai į sąrašą nepateko.

6. Į sąrašą neįtrauktos prielinksninės konstrukcijos *līdz kurienei, no kurienes, uz kurieni* ir samplaika *kaut kurienes*. Nors kontekstuose kalbiamieji junginiai vartojamirieveiksmiškai, visiškai suprieveiksmėjusiais jie nelaikytini – apie tai galima spręsti iš antrojo komponento.

7. Sąrašė nėra matyti junginių *augšup leļup, iekšā (un) ārā*. Jie aptariami atskirose semantinėse grupėse.

Apžvelgus šiam darbui atrinktą medžiagą (Jaunsudrabiņš 1957, LLVV, Upītis 1960) paaikšėjo, kad vieni bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmai vartojami kontekstuose apeliuoja nurodyti tam tikrą informaciją, t. y. jais norima sužinoti kas nors naujo (plg. DG 578), kiti ne. Pirmieji dažniausiai vartojami sakinio pradžioje¹⁰ ir atitinkamai intonuojami, pvz., *Kur manas grāmatas?* (JA 15). Antrieji savo turiniu perteikia apeliuojamąją informaciją, pavyzdžiui, į klausimą *Kur manas grāmatas?* būtų galima atsakyti: *Tavas grāmatas ir te; Tavas grāmatas ir tur; Tavas grāmatas ir apakšā* ir t. t. Bet kuris iš šių trijų žodžių atsidūręs sakinio pradžioje galėtų nuskambėti klausiamai, pvz.: *Te ir manas grāmatas?; Tur ir manas grāmatas?; Apakšā ir manas grāmatas?* Suprantama, nei vienas iš šių tariamai klausiamųjų vietosrieveiksmių neapeliuotų nurodyti naujos informacijos, jais būtų pasitikslinama tai, kas žinoma. Dėl šios priežasties *apakšā, te, tur*, klausiamaisiais vietosrieveiksmais nelaikomi.

Remiantis tuo, kas aptarta, visus bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksnius galima skirti į dvi semantines grupes – *klausiamuosius* ir *neklausiamuosius*.

1. Klausiamieji vietosrieveiksmai

Inventorius: *kur, kurp, kurpu*.

Klausiamuoju vietosrieveiksniu *kur* klausimas pradedamas norint sužinoti dar neminėtą vietą, o vietosrieveiksniu *kurp* – judėjimo kryptį¹¹, pvz.: *Kur atrodas jūsu māja?* (LLVV IV 498); *Kur Kristīne?* (LLVV IV 498); *Kur tad tu te?* (JA 81); *Kur tad tu, Janka, lopus liki?* (JA 119); *Kurp gan viņš*

---

¹⁰ Plačiau apie tai žr. *Klausiamieji vietosrieveiksmai*.

¹¹ Klausimus, kurie prasideda klausiamaisiais vietosrieveiksmais J. Endzelynas vadina įvardiniais (žr. Endzeliņš 1951, 1031). Tokie klausimai O. Jesperseno dar vadinami „x-klausimais“. Čia x yra nežinomasis, o viena iš lingvistinių išraiškų šiam nežinomajam – įvardiniai vietosrieveiksmai (žr. Lyons 1977, 757).

gribėja iet? (Paegle 2003, 164) ir t. t. Visi iš pateiktųjų klausimų yra tiesioginiai – jie reikalauja tiesioginio atsakymo, naujomis žiniomis papildančio jau turimą informaciją, o vietosrieveiksmai *kur* ir *kurp* juose užima pirmąją poziciją.

Jei klausimas siejamas su ankstesniu kontekstu, vietosrieveiksmais *kur* tiesioginiuose klausimuose lieka antroje vietoje – pirmojoje atsiduria su praeitimi ryšį žymintys jungtukai *bet*, *un*, pvz.: *Bet kur viñi agrāk bija?* (JA 40); *Bet kur tad viņa šovakar tik ilgi palika?* (JA 81); *Un kur tad tu to ziņģi ņēmi?* (JA 72); *Un kur tad Poģene paliks?* (JA 85); *Un kur viņš rakstģja?* (JA 98) ir t. t. Pirmoje pozicijoje taip pat gali bŭti dalelytē *vai*, pvz., *Vai kur jums jāsteidzas?* (JA 149). Šiuo atveju ĩ adresatā besikreipiantis adresantas nori ne papildyti jau žinomā informacijā, bet jā patikrinti. ĩ tokį klausimā¹² atsakoma žodeliais *jā* arba *nē*. Šiuo atveju galimi tik du atsakymo variantai.

ĩ tiesioginius *kur* klausimus galimi ĩvairŭs naujā informacijā suteikiantys atsakymai, pvz.:

a) *Kur tad Andris? Viņi tepat ar Klāvu pagāja uz zirģiem, bet iekrita kā ūdenģ, – viņa meloja* (JA 182);

b) *Kur manas grāmatas? Ak tu dievs, – tās es taču aizmirsu skolā!* (JA 15);

c) *Kur manas grāmatas? Noliku blakām maizes kulģtei un aizmirsu* (JA 18);

d) *Kur tu šito ņēmi? <...> Nopirku* (JA 243);

e) *Un kur viņš rakstģja? Rijā, kad kŭris krāsni, bedrē* (JA 98).

Kaip matyti iš pateiktŭ atsakymŭ, klausiamuoju vietosrieveiksniu *kur* apeliuojama nurodyti ĩvairiomis gramatinėmis priemonėmis reiškiamas vietos aplinkybes, vietosrieveiksnius, predikatus. Dėl šios priežasties *kur* galima laikyti absoliutiniu klausiamuoju vietosrieveiksniu.

---

¹² Klausimas, ĩ kurį atsakoma žodeliu „taip“ arba „ne“, vadinamas „taip–ne“ klausimu (žr. Lyons 1977, 754). J. Endzelynas tokį klausimā vadina „teikuma jautājums“ (žr. Endzelģns 1951, 1031), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* pateikiamas terminas *patikrinamasis klausimas* (DLKG 578).

Kai tiesioginiame klausime vartojamas *kurp*, atsakyme dažniausiai dominuoja kryptį nurodančios prielinksninės konstrukcijos, pvz., *Imants atkal jaunās ceļa jūtīs? Kur p? Uz Rīgu – uzdevums tam dots* (LLVV IV 505). Lyginant šiuos pavyzdžius tarpusavyje, paaiškėja, kad *kur* būdingas apeliacijos universalumas, o *kurp* apeliuoja nurodyti tikslesnę, palyginti su *kur*, informaciją.

Prieveiksmiu *kur* gali būti pradedami retoriniai klausimai, pvz.: *Kur tad lai es eju?* (JA 12); *Bet kur tu šajos laikos ņemsi vietnieku, kad algādži ar uguni meklējami?* (JA 139); *Kur palika dziesma, kas vakaros, no darba nākot, skanēja?* (JA 87) ir t. t. Šiais atvejais atsakymas nereikalingas, nes kalbėtojas jį žino (DG 580). Kalbant apie retorinius klausimus, reikia atkreipti dėmesį, kad teigiama jo forma reiškiamas neigimas, o neigiama – teigimas, pvz.: *Kur tad lai es eju?* (JA 12); *Kur nu puisis meitai nepiedursies...* (JA 277).

Kur ir *kurp* gali būti vartojami netiesioginiuose klausimuose, pvz.: *Kad ievaicājos, kur lai mantu lieku, tad saimniece arī nezināja* (JA 20); *Lai ejot vien istabā un paprašot saimniecei, kur pūru likšot* (JA 20). *Kur* pateiktuose sakiniuose eina po pagrindinio dėmens, todėl tiesiogiai neapeliuoja nurodyti nežinomos informacijos.

Kalbamieji prieveiksmiai gali būti vartojami kaip reliatyviniai, pvz.: *Ja slimnieks sūdzas par sāpēm pakrūtē, tad jānoskaidro, kur īsti sāp, – vairāk pa labi.. vai pa kreisi* (LLVVe); *Vistrokšņainākā istaba redakcijā bija tā, kur strādāja Lauksaimniecības nodaļas līdzstrādnieki* (LLVVe); *ravu ienaidnieks uzskatīja par vietu, kur katrā ziņā vajag būt sapulcētiem uzbrūkošajiem spēkiem* (LLVVe); *Ievuks ir par meitu šinīs mājās, kur p es tagad eju* (JA 133). Šiuose kontekstuose *kur* ir *kurp* neužima pradžios pozicijos ir neapeliuoja nurodyti tam tikros informacijos, t. y. šiais atvejais jų funkcija nėra klausiamoji, – jais pradedami šalutinio sakinio dėmenys, todėl jie vadinami reliatyviniais. Kadangi reliatyvinė funkcija yra antrinė, reliatyviniai vietos prieveiksmiai nebus išskiriami kaip atskira semantinė grupė.

Be to, pasitaiko tokių kontekstų: *Četras vārnas lēkāja pa arumiem un.. lūkoja, vai nav kur vēl palicis kāds neaprušināts grauds* (LLVVe); *Viņš izstaigāja*

vairāk vietas un apjautājās, vai kur nevarētu salīgt vedēju (LLVVe). Pateikti pavyzdžiai rodo, kad *kur* juose ne tik neužima pirmosios pozīcijas, bet ir neįgyja klausiamosios reikšmės. Be to, *kur* šiuose sakiniuose žymi nežinomą vietą, jo reikšmė tampa lygi nežymimųjų egzistavimo vietosrieveiksmių reikšmei, konkrečiau – *kaut kur* reikšmei.

Retoriniuose klausimuose *kur* ir *kurp* gali neutralizuotis su vietosrieveiksmiais, turinčiais požymį ‘neklusiamasis’. Kaip žinoma, teigiamas retorinis klausimas turi neigiamą reikšmę, pvz., *Kur tad lai es eju?* (JA 12), todėl šiame sakinyje galima pavartoti neigiamą vietosrieveiksmį, pvz., *Nekur es neiešu*. Neigiamas retorinis klausimas turi teigiamą reikšmę, pvz., *Kur nu puisis meitai nepiedursies...* (JA 277), todėl tokiu atveju klausiamasis vietosrieveiksmis *kur* gali neutralizuotis su bendrumo vietosrieveiksmiu, pvz.: *Vi sur puisis meitai piedursies.. Je b kur puisis meitai piedursies*.

Požymį ‘klusiamasis’ bendrinėje latvių kalboje įgyja prielinksnio *līdz*, *no* arba *uz* ir atitinkamo daiktavardžio *kuriene* linksnio junginys, pvz.: *līdz kurienei* (‘iki kur?’), *no kurienes* (‘iš kur?’), *uz kurieni* (‘kur link?’). Kaip minėta anksčiau, į inventorių šie pavyzdžiai neįtraukti¹³, nes nėra visiškai suprieveiksmėję, tačiau kontekstuose kaip klausiamieji ir kaip neklusiamieji jie aptinkami labai dažnai, pvz.: *Un no kurienes atpeldējis šis dīvainais kuģis ar skursteniem uz leju?* (LLVV IV 501); *līdz kurienei brauksim?* (LLVV IV 501); *Uz kurieni tas šis skuķis steidzās?* (JA 103); *Visus cilvēkus viņš pazina, zināja, kurš brauc pēc puīša, kurš ved meitu un no kurienes* (JA 19) ir t. t. Dėl šios priežasties *līdz kurienei*, *no kurienes* ir *uz kurieni* (‘kur link?’) nepaminėti negalima.

Vietosrieveiksmių aplinkybinė pozicija glaudžiai juos sieja su veiksmožodžiais, todėl šiuos junginius būtina apžvelgti. Iš jų galima nustatyti reikšmę papildantį slankumą.

Analizuojant tyrimui pasirinktą medžiagą aptikta įvairių *kur*, *kurp* + veiksmožodis junginių, pvz.: *Kur atrodas jūsu māja?* (LLVV IV 498); *Bet kur viņi agrāk bija?* (JA 40); *Kur tad nu jūs tik ilgi dzīvojāt?* (JA 196); *Kur*

---

¹³ Tai atspindēs ir identifikacijos dendrogramoje.

tad citur tik agri brauks? (JA 94); *Ievuks ir par meitu šinīs mājās, kur p es tagad eju* (JA 133); *Kur tad nu šī skries?* (JA 156); *Viņš neapjaukā, kur p kājas viņu nes* (JA 304); *Kur p gan viņš gribēja iet?* (Paegle 2003, 164); *Kur tu iesi?* (JA 379) ir t. t. Kaip matyti, užfiksuota:

- a) *kur* + rimties veiksmazodis;
- b) *kur* + kartinės slinkties veiksmazodis;
- c) *kurp* + kartinės slinkties veiksmazodis.

Rimties veiksmazodžio (*atrsties, būt, dzīvot*) ir klausimo *kur* junginiu bandoma nustatyti buvimo vietą, todėl galima teigti, kad *kur* įgyja buvimo vietos reikšmę. *Kur* su kartinės slinkties veiksmazodžiu (*braukt, iet, skriet*) apeliuoja nurodyti kryptį, kuria slinks subjektas, todėl galima teigti, kad jis įgyja linijinės slinkties reikšmę.

Iš kontekstų galima spręsti, kad *kurp* jungiasi tik su kartinės slinkties veiksmazodžiais ir taip pat apeliuoja nurodyti nežinomą kryptį – įgyja linijinės slinkties reikšmę. Norint sužinoti kokią, reikėtų išanalizuoti atsakymus.

Tiriamoje medžiagoje neužfiksuota *kur* ir kartotinės¹⁴ slinkties veiksmazodžių junginių, pvz., *Kur viņš braukā?* Žinoma, toks klausimas įmanomas – juo būtų apeliuojama nurodyti ne vieną kryptį. Galima spėti, kad atsakyme išryškėtų įvairiakryptiškumas – ne linijinė slinktis. Tokį judėjimą galima vadinti nelinijine slinktimi.

Jungdamiesi su veiksmazodžiais klausiamieji latvių kalbos vietosrieveiksmiai įgyja šias reikšmes (žr. 1 lentelę):

1. Rintis (buvimo vietos reikšmė);
2. Slinktis (judėjimo krypties reikšmė);
  - a) linijinė;
  - b) nelinijinė.

---

¹⁴ Apie kartotinę slinktį žr. Valiulytė 1998, 31–32.

1 lentelė. Klausiamųjų vietosrieveiksmių slankumas

Vietos rieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>kur</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>kurp</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-

Aptartųjų latvių kalbos vietosrieveiksmių integralinis požymis yra ‘klausiamasis’. Pastarasis yra ir diferencinis požymis, skiriantis šiuos vietosrieveiksmius nuo vietosrieveiksmių, neturinčių šio požymio.

2. Neklausiamieji vietosrieveiksmiai

Semantiniu požiūriu neklausiamieji vietosrieveiksmiai nuo klausiamųjų labai skiriasi. Jie priklauso įvairioms mikrosistemoms. Viena iš tokių mikrosistemų – kogniciniai žodžiai, perteikiantys tik santykinę kiekybinę informaciją, t. y. bendrumo, egzistavimo ir antiegzistavimo reikšmes (plg. Rosinas 1996, 105), pvz.: *kaut kur, visur, nekur*. Kita grupė – nekogniciniai žodžiai, kuriuos galima skirti į deiktinius ir nedeiktinius. Deiktiniai žodžiai apibrėžiami kaip išskiriantys, identifikuojantys ir diferencijuojantys daiktus, reiškinius, asmenis, požymius komunikacijos akte (Rosinas 1996, 7). Tai – situacijos elementų (adresanto, adresato, laiko, vietos ir kt.) nurodymas, pvz.: *šur / tur, šur pat / tur pat*. Trečioji grupė, nedeiktiniai žodžiai, lokalizuoja asmenis, daiktus, gyvūnus, reiškinius, požymius, bet jų nenurodo, t. y. jie nėra susiję rodymu, pvz.: *viršū / apakšā, iekšā / ārā* ir t. t.

Iš to, kas aptarta, galima išskirti dvi pagrindines grupes. Pirmajai grupei priklausančios vietosrieveiksmiai turi semą 'kognicinis', antrajai – 'nekognicinis'. Galima skirti semantinę opoziciją *kognicinis* / *nekognicinis*.

2.1. Kogniciniai vietosrieveiksmiai

Bendrinėje latvių kalboje yra vietosrieveiksmių, perteikiančių bendrumo ir egzistavimo reikšmes (plg. Rosinas 1996, 105), pvz.: *Es gribēju visur būt un visu redzēt un visiem jaukos pa kājām* (Paegle 2003, 164); *kaut kur spēlēja radio, kaut kur uz pannas čurkstēja gaļa, kaut kur raudāja bērni* (LLVV IV 218). Kaip jau minėta, kogniciniais laikytini santykinę kiekybinę informaciją perteikiantys vietosrieveiksmiai, o pats terminas kildinamas nuo lotyniško žodžio *cognitio* „pažinimo“, „pažintinis“.

Prie šios grupės turi būti priskiriami ir neigiamieji vietosrieveiksmiai. Jei vietosrieveiksmis *visur* žymi absoliučiai visas vietas, o *kaut kur* – kelias, tai *nekur* neišskiria nei vienos vietos, kitais žodžiais tariant, išskiria tuščią aibę. Pagal tai kognicinių vietosrieveiksmių grupė gali būti skiriama į teigiamuosius ir neigiamuosius vietosrieveiksmius. Teigiamieji vietosrieveiksmiai gali žymėti egzistavimo vietą (žinomą ir nežinomą), taip pat perteikti bendrumo reikšmes. Pirmųjų diferencinis požymis yra 'nebendrumas (egzistavimas)', antrųjų – 'bendrumas'.

2.1.1. Egzistavimo vietosrieveiksmiai

Egzistavimo vietosrieveiksmiai perteikia tik santykinę kiekybinę informaciją ir žymi objektų bei įvykių egzistavimo vietą, kuri gali būti adresantui nežinoma arba žinoma.

2.1.1.1. Nežymimieji egzistavimo vietas prieveiksmiai

Inventorius: *diez(in) kur, diez(in) kurp, kaut kur, kaut kurp, kur, kur nekur, kur tur, nez(in) kur, nez(in) kurp.*

Šiais latvių kalbos vietas prieveiksmiais nurodoma subjekto vieta ar judėjimo kryptis, kurios adresantas nežino, pvz.: *Un viss var būt, ka skuķis pats ir kaut kur ķēris tādu lapu un tad uztinis dziju vīrsū* (JA 56); *..viņš droši vien uzsāks pats savu dzīvi, apprecēsies un aizies projām diez in kur* (LLVVe); *Kad viņa piecēlās, arī Tāle, nez in kur gadījies, bij klāt* (ZZ 273) ir t. t. Kaip matyti, visi nežymimieji egzistavimo vietas prieveiksmiai išskyrus *kur*, yra samplaikos, kurių pirmasis komponentas *kaut*¹⁵, *diez(in)* arba *nez(in)*.

Apžvelgus kontekstus, paaiškėja, kad nežymimasis egzistavimo vietas prieveiksmis *kaut kur*, turintis požymį 'kognicinis', labai dažnai patikslinamas kitais vietas prieveiksmiais, prielinksninėmis konstrukcijomis ar lokatyvais, pvz.: *Kaut kur augstu neredzams viņš kala tik stipri un skaļi, ka dārdēja viss mežs* (JA 358); *Mīlīgais smaidiņš viņam neapdzisa arī tad, kad asaras bij acīs, likās ieaudzis kaut kur dziļi un pats plaiksnijās vaibstiem un ādai cauri* (ZZ 29); *viena daļa [cīnītāju] aizslidēja kaut kur pa labi* (LLVV IV 218); *Pat ja kur izbrauca vai izgāja, Ievuks zināja, ko tai brīdi dara Duļļu Māre, vai viņa ir mājā, vai tikai nav izgājusi, lai kaut kur uz ceļa abi satiktos* (JA 83); *Brīžiem viņam likās, ka viņš šūpojas kaut kur gaisos pāri bezdibeņiem, kuros labāk būtu reizi iegāzties, nekā atkārtoti just zem sevis briesmīgo tukšumu* (JA 381); *Pār zemi nolaidās savāda krēsla, kas likās tumša kā nakts; bet tomēr kaut kur debesīs bij kāda sprauga, pa kuru izlauzās kāds gaismas stars, jo visi priekšmeti asi izdalījās no šīs krēslas* (JA 290) ir t. t.

Kalbant apie *kaut kur* patikslinimą vietas prieveiksmiais reikia akcentuoti, kad bendrinėje latvių kalboje labai dažnai aptinkami tokie junginiai: *kaut kur + augšā, kaut kur + laukā, kaut kur + lejā, kaut kur + priekšā, kaut kur*

---

¹⁵ Su dalelyte *kaut* latvių kalboje sudaromi nežymimieji įvardžiai ir prieveiksmiai (LLLŽ 2003, 329).

+ *tālumā, kaut kur + zemē*. Dabartinēs latvių kalbos gramatikoje teigiama, kad junginiai, kurių antroji sudėtinė dalis yra daiktavardinės kilmės vietosrieveiksmiai *augšā, laukā, lejā, priekšā, tālumā, zemē*, atlieka vieno vietosrieveiksmio funkciją (MG I 697), pvz.: *Viņam bij stipra cerība, ka Vēveru Jorgī ieraudzīs kaut kur laukā un tā nenāksies sastapt kādu svešu* (ZZ 250); *Nesente vēl stāvēja strēlnieku trieciena bataljons, kas tagad kāvās kaut kur priekšā* (MG I 698); *Veveru Jorgīs pailgi skatījās kaut kur tālumā, laikam pāri pļavai* (ZZ 264); *Te kaut kur zemē vajag(a) būt kādam akmenim* (MG I 697). Kaip jau minėta (psl. 18), šiame darbe laikomasi nuomonės, kad daiktavardinės kilmės vietosrieveiksmiai patikslina pirmąjį.

Kaut kur sakinyje pakeitusrieveiksmiu *diez(in) kur* ar *nez(in) kur*, plg.: *Nekas nav jauns uz zemes, – viņš bija kaut kur lasījis* (JA 148), *diez(in) kur viņš bija lasījis* ir *nez in kur viņš bija lasījis*, reikšmė nepasikeičia – vieta visais atvejais lieka nežinoma, todėl kalbantieji žodžiai gali būti laikomi fakultatyviniais variantais.

Prie nežymimųjų vietosrieveiksmių priskiriami *kur nekur* ir *kur tur*. Kaip ir *kaut kur, diez(in) ar nez(in) kur*, jie žymi adresantui nežinomą vietą, pvz.: *Vienreiz Usma [ezers] sadomāja iet sievu meklēt. Viņš gāja, gāja – aizgāja līdz pašai jūrai un taisījās jau kur nekur pāri ūdeņiem doties* (LLVVe); *Aizpērn gan no Jamburgas – vai kur tur – zvejnieki aizdzīti jūrā, bet pēc trim dienām tie atkal tikuši malā* (LLVVe).

Kur kontekste taip pat gali įgyti nežymimojo egzistavimorieveiksmio reikšmę, pvz.: *Četras vārnas lēkāja pa arumiem un.. lūkoja, vai nav kur vēl palicis kāds neaprušināts grauds* (LLVVe) (dar žr. *Klausiamieji vietosrieveiksmiai*).

Kontekstuose, kuriuose vartojami nežymimieji egzistavimo vietosrieveiksmiai, orientyras dažniausiai lieka neaiškus, pvz.: *kaut kur spēlēja radio, kaut kur uz pannas čurkstēja gaļa, kaut kur raudāja bērni* (LLVV IV 218).

Jungdamiesi su rimties veiksmazodžiais (*atrasties, būt, palikt, sēdēt, stāvēt*) visi aptariamiejirieveiksmiai, išskyrus su postpozicija *-p*, įgyja buvimo vietos reikšmę (žr. 2 lentelę), pvz.: *Man šķiet, ka kāda daļa no viņa ir*

palikusi Rīgā vai kaut kur citur (JA 226); *Stāv kaut kur liepa kādā piekrastē* (JA 87); *Jāņam likās, ka te vēl kaut kur kaktā sēd nelaiķis Galdars un novēro, ko viņi te ar Aiju darīs* (JA 249); *Viņiem būtu brīvs dzīvoklis kaut kur patrepē, kur zem loga garo mēslu kaste* (JA 240); *nez kur viņš tagad atrodas* (LLKŽ 447) ir t. t.

Jungdamiesi su slinkties veiksmažodžiais šie vietas prieveiksmiai īgyja judējimo krypties, slinkties reikšmē, pvz.: *Vajag vai nu kaut kur aiziet, vai paaicināt citus šurp* (JA 343); *viņš atkal nez kur aizgājis* (LLKŽ 447); *aizies diezin kur* (LLVVe); *aizskrēja nezin kur* (LLVVe). Kaip matyti, slinktīs yra linijinė. Pavyzdžiuose vartojamas priešdėlinis veiksmažodis *aiziet* ar *aizskriet* leidžia šią slinktį patikslinti – junginiuose išryškėja tolīmas. Iš priešdėlio *aiz-* galima spręsti, kad greičiausiai tai apribotas tolīmas (žr. 2 lentelę). Kai nežymimasis *kaut kur* jungiasi su priešdėliniais veiksmažodžiais, nurodančiais kryptį į vidų (Endzelīns 1971, 562), īgyjama apriboto artėjimo reikšmė (žr. 2 lentelę), pvz., *Laikam nu būs pienākusi reize mums kaut kur ielīst* (JA 121). Šią reikšmę su tokiu pačiu veiksmažodžiu tikriausiai īgytų ir *nez(in) kur*.

Pavyzdžiai su postpozicija *-p* jungiasi su slinkties veiksmažodžiais ir īgyja judējimo krypties, linijinės slinkties, reikšmę (žr. 2 lentelę), pvz.: *..arī es laikam būtu bijīs ar mieru todien braukt taksometrā ar svešo meiteni – nezin kur p, pretim nezin kādiem muļķīgiem un jaukiem sarežģījumiem* (LLVVe); *..pėkšņi parādījās šī sieviete ar jaunākās modes cepuri galvā, neredzėta piegriezuma mėteli, allaž no kaut kurienes kaut kur p steigdamās* (LLVVe) ir t. t.

Kaut kur, diez(in) kur ir *nez(in) kur* taip pat turėtų jungtis su kartotinės slinkties veiksmažodžiais (*lėkāt, staugāt, braukāt* ir t. t.), pvz., *Kaut kur braukā*. Tokiuose junginiuose kalbamiēji pavyzdžiai īgytų įvairiakryptiškumo, nelinijinės slinkties reikšmę.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad nežymimieji egzistavimo vietas prieveiksmiai, išskyrus *kaut kur p*, jungdamiesi su veiksmažodžiais īgyja šias slankumo reikšmes:

1. Rimtis (vietos buvimo reikšmė).
2. Slinktis (judėjimo kryptis):

- a) linijinė: apribotas tolūmas;
- b) linijinė: apribotas artėjimas;
- c) nelinijinė.

Kaut kurp jungiasi tik su slinkties veiksmažodžiais ir įgyja šią slankumo rūšį:

1. Slinktis (linijinė).

2 lentelė. Nežymimųjų vietosrieveiksmių slankumas

Vietos rieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolūmas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>diez(in) kur</i>	+	+	+	+	-	+	-	-	-
<i>diez(in) kurp</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>kaut kur</i>	+	+	+	+	-	+	-	-	-
<i>kaut kurp</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>kur</i>	+	+	+	+	-	+	-	-	-
<i>kur nekur</i>	+	+	+	+	-	+	-	-	-
<i>kur tur</i>	+	+	+	+	-	+	-	-	-
<i>nez(in) kur</i>	+	+	+	+	-	+	-	-	-
<i>nez(in) kurp</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-

Nežymimieji egzistavimo vietosrieveiksmiai, nurodantys adresantui nežinomą vietą, kontrastuoja su vietosrieveiksmiais, nusakančiais adresantui žinomą vietą.

2.1.1.2. Žymimieji egzistavimo vietas prievieksmiai

Inventoriuss: *daudzviet, daž(u)viet, retuviet, šur (un) tur, šurp (un) turp, šurpu (un) turpu, vietām, vietumis, vietvietām, vietvietumis.*

Žymimieji latviņu kalbos vietas prievieksmiai, sudarantys šiek tiek didesnē grupē negu nežymimieji vietas prievieksmiai, žymi vietā, kuri adresantui gali būtī žinoma, pvz.: *no mežmalas krūmiem izlīda palsa migla un vietvietumis apklāja ceļu* (LLVV VIII 471); *Neviens krūms nebij garām palaists. Visi tie bij apmīdīti, izlocīti, un visur sniegā gulēja sīkas, baltas lazdu skaidas. Bet vietvietām stiepās dziļas sliedes, apzīmēdamas ceļus uz gubām, kuras ar katru dienu auga kā skaita, tā apmēru ziņā* (JA 358); *Saule mirdzēja. Tikai vietām viegli, caurspīdīgi balti padebeši kā vieglas pūkas ierobežoja debess zilo dzīli* (LLVV VIII 469); *Te viņš ievēroja lielas zābaku pēdas, kas bija sasmalcinājušas vaļīgos sarmas kristalus uz cietās takas un šur tur dziļāk ieminušās līdzās takai* (JA 373) ir t. t.

Pirmiausiai aptartini orientyro atžvilgiu nedaug vietų žymintys prievieksmiai *daž(u)viet, retuviet, šur tur, šurp turp, vietām, vietumis, vietvietām, vietvietumis*. Apžvelgus kontekstus pasidaro aišku, kad kalbamieji žodžiai žymi daugiau negu vienā vietā (plg. Rosinas 1996, 120), pvz.: *ezers ir rāms, dažuviet tumšs un spugls, dažuviet it kā viegli aprasojis, dažuviet rūšainu, dzeltenu un sarkanu krāsu pielījis* (LLVV II 283); *akru vai pusotra plašais laukums bija nesen noecēts un apsēts ar mauru, kas vietvietām¹⁶ jau glīti dīga* (LLVV VIII 471); *pārstaigāju <...> viršiem aizaugušu zemes strēmeli. Retuviet¹⁷ slējās pa nelielai priedītei* (LLVV VI 2 633); *Vietvietām jau parādījās pa dzeltenai lapai* (JA 223); *Tais vietās, kur bij izspīdušās apaļas krūtis, jaka bija spīdīga un vietām jau pat caura padilusi* (JA 248); *Basās kājas viņai bij slapjas, uz katuna jakas šur tur rāsas pēdas* (JA 145) ir t. t.

---

¹⁶ ‘vietomis, kur ne kur, kai kur’

¹⁷ = *vietumis* ‘vietomis’.

Nedaug vietų žymintys vietosrieveiksmai gali pakeisti vienas kitą kontekste, pvz.:

1. *Šur tur ganījās viena vai divas govīs...* (JA 221)
2. *Dažuviet ganījās viena vai divas govīs...*
3. *Retuviet ganījās viena vai divas govīs...*
4. *Vietām (= vietumis, vietvietām, vietvietumis) ganījās viena vai divas govīs...*

Iš pateiktų pavyzdžių aiškėja, kad nė vieno sakinio reikšmė nesikeičia, visi perteikia tą pačią informaciją: *Kai kur ganēsī viena ar dvi karvės*. Todėl galima daryti išvadą, kad nedaug vietų žymintys vietosrieveiksmai *daž(u)viet, retuviet, šur tur, vietām, vietumis, vietvietām, vietvietumis* semantiškai yra lygiaverčiai.

Aptartajai vietosrieveiksmių grupei priešingas yra vietosrieveiksmis *daudzviet*. Įterpus jį į prieš tai nagrinėtą sakinį, reikšmė pasikeistų visiškai, pvz., *Daudzviet ganījās viena vai divas govīs (Daug kur ganēsī viena ar dvi karvės)*. Taigi orientyro atžvilgiu *daudzkur* žymi daug vietų, kuriose gali būti subjektas.

Prie daug vietų žyminčių *daudzviet* priskirtini *šur un tur, šurp un turp, šurpu un turpu*, plg.: *Šur tur ganījās viena vai divas govīs...* (JA 221) ir *Rokām kustoties, viņš varēja domas brīvi raidīt šurpu un turpu* (JA 327). Pirmoju sakiniu informuojama, kad 'kai kur ganēsī viena ar dvi karvės'. Antrajame pavyzdyje perteikiamas įvairiakryptiškumas, t. y. pasakoma, kad mintis buvo galima siųsti ir šen, ir ten – įvairiomis kryptimis. Šiame kontekste išryškėja, kad nedaug vietų žymintis *šurpu turpu* susietas jungtuku *un* įgyja reikšmę 'daug kur'. Taigi visi trys pavyzdžiai – *šur un tur, šurp un turp, šurpu un turpu* – sudaro vieną semantinę grupę su *daudzviet*.

Kontekstuose, kuriuose pasitaiko ir daug, ir nedaug orientyro atžvilgiu vietų žyminčių vietosrieveiksmių, orientyras dažnai lieka numanomas, pvz.: *Šur tur ganījās viena vai divas govīs...* (JA 221); *daudzviet rudzi šogad ziedēja neparasti agri* (LLVV II 278) ir t. t.

Apibendrinant žymimuosius vietosrieveiksnius, galima skirti du pogrupius: vienam priklausantys vietosrieveiksmai žymi daugiau (kalbant

apie subjekto buvimo vietā), kitam – mažiau. Pirmieji turi požymi ‘daugis’, antrieji šio požymio neturi, t. y. turi požymi ‘nedaugis’. Taigi *daudzviet* ir *šur tur* sudaro gradualinē opozīciju *daugis / nedaugis*¹⁸, pvz.: *daudzviet rudzi šogad ziedēja neparasti agri* (LLVV II 278); *Viņu kailie locekļi šur tur izšāvās no cisām un no lupatu verpelēm* (JA 256).

3 lentelē. **Žymimūjū vietos prievēksmījū integrāliniāi ir diferēnciniāi požymiai**

Vietos prievēksmis	Integraliniāi požymiai		Diferēnciniāi požymiai	
	Egzistāvimo vieta	Žymima vieta	daugis	nedaugis
<i>daudzviet</i>	+	+	+	–
<i>dažuviet</i>	+	+	–	+
<i>retuviet</i>	+	+	–	+
<i>šur tur</i>	+	+	–	+
<i>šur un tur</i>	+	+	+	–
<i>vietām</i>	+	+	–	+

Jungdamiesi su rimties veiksmāžodžiais žymimieji vietos prievēksmīai, išskyrus *šurp (un) turp*, *šurpu (un) turpu*, ģyja vietos buvimo reikšmē, pvz.: *ezers ir rāms, dažuviet tumšs un spugls, dažuviet it kā viegli aprasojs, dažuviet rūsinu, dzeltenu un sarkanu krāsu pielijis* (LLVV II 283); *Sevišķi no līča viņa baidījās, jo tur vietām bija zāle kā mūris, – klēpis pie klēpja* (JA 45); *Ir gan sabristas, bet lija tik briesmīgi, un te pa olnīcu bij vietām tādi dubļi un pa zāli tāda rasa* (JA 141) ir t. t.

Šurp (un) turp, *šurpu (un) turpu* jungiasi tik su slinkties veiksmāžodžiais, pvz.: *Pie tam viņa domas skrēja šurp un turp kā šāviena satraucēti putni* (JA 274); *Rokām kustoties, viņš varēja domas brīvi raidīt šurpu un turpu* (JA

¹⁸ N e d a u g i s – tai viena kita vieta, d a u g i s – daugiau kaip pora vietų.

327). Jungtuku *un* susieti deiktiniairieveksmiai reiškia judėjimą įvairiomis kryptimis. Šiuo konkrečiu atveju galima kalbėti apie nelinejinę slinktį.

Visi kalbamajai semantinei grupei priklausantys vietosrieveksmiai galėtų sudaryti junginius su kartotinės slinkties veiksmažodžiais, pvz., *daudzviet staigājot*. Turint galvoje, kad kartotiniais veiksmažodžiais išreiškiama nelinejinė slinktis (plg. Valiulytė 1998, 31), darytina išvada, kad ir žymimiejirieveksmiai kontekste gali įgyti nelinejinės slinkties reikšmę.

Kiti šios grupės pavyzdžiai jungdamiesi su slinkties veiksmažodžiais įgyja judėjimo krypties reikšmę, pvz.: *Ir jābrauc vietām pret sauli, un mums apžilbst acis, jo uz ceļa ir ūdens pelķes* (JA 226). Reikia atkreipti dėmesį, kad žymimųjų vietosrieveksmių junginių su slinkties veiksmažodžiais tiriamuosiuose tekstuose aptikta labai nedaug. Be to, sukonkretinti slinktį remiantis turimais pavyzdžiais taip pat sunku (tai atsispindi slankumo lentelėje).

Apibendrinant galima pasakyti, kad žymimiesiems vietosrieveksmiams būdingos dvi slankumo reikšmės (žr. 4 lentelę):

1. Rimtis.
2. Slinktis:
  - a) linijinė;
  - b) nelinejinė.

4 lentelė. Žymimųjų vietosrieveksmių slankumas

Vietos rieveksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinejinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>daudzviet</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-

<i>dažviet</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>retuviet</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>šur tur</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>šurp (un) turp</i>	-	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>vietām</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-

Aptartųjų egzistavimo (žymimųjų ir nežymimųjų) vietas prievieksmių integralinis požymis ‘egzistavimas’, arba ‘nebendrumas’, kartu yra ir diferencinis požymis, kuriuo aptartieji pavyzdžiai priešinami vietas prievieksmiams, neturintiems šio požymio.

2.1.2. Bendrumo vietas prievieksmiai

Inventorius: *jebkur, visur, visuviet, visvisur.*

Bendrumo vietas prievieksmiams priskirtini bendrinės latvių kalbos vietas prievieksmiai, orientyro atžvilgiu žymintys visas vietas, t. y. *visur, visuviet, visvisur*, pvz.: *Ar vārdu sakot, Aija visur un visādi centās mest sprunguļus starp bērniem un starp viņu patēvu* (JA 323); *Rosme jūtama visuviet* (LLVV VIII 547); *Kamēr Trīne visvisur meklēja [spalvaskātu], tamēr tēos tai deva stipru bārienu dēļ neaizkorķētās tintes glāzītes* (LLVV VIII 547).

Vietos prievieksmiai *visur, visuviet, visvisur* vartojami tuose kontekstuose, kur minimos mažiausiai dvi vietas, pvz.: *Nu gājuši ar vējlukturi uz kūti, uz klēti, – visur aizslēgts* (JA 362); *Kur vien stāvēja kāds pulciņš sievu, trīs vai divas, – visur sarunu temats bija Ieva, tad Jānis un Aija* (JA 277); *Bībeles stāstos, katķismā, ģeogrāfijā – visur iekšā jaucās Aija* (JA 12); *Rosme jūtama visuviet* (LLVV VIII 547) ir t. t. Apimties reikšmę nustatyti dažniausiai galima iš kontekstų. Vietos prievieksmis *visur, visuviet, visvisur* žymi absoliučiai visas vietas, pvz.: *Teklu, kura varēja notecēt tādu ceļa gabalu un te vēl brālim visur līdz skraidīt* (JA 67); *Bij pielikta visur roka, kur posts bija vislielāks un kur varēja bez sevišķiem līdzekļiem ko labot* (JA 269); *pašām pirmām vajadzībām*

gan pamala [graudus] visur mājās uz tēvu rokas dzirnavām (LLVV VIII 546) ir t. t.

Semantinei bendrumo grūpei priskirtas ir prievēksmis *jebkur*. Bendrumo reikšmē jis īgyja tokiuose kontekstuose: *Tā ir labi pazīstama jebkur pasaulē* (JA 214); *meklēju darbu jebkur* (JA 29). Abiejuose pavyzdžiuose kalbamāji žodi galima pakeisti vietas prievēksmiu *visur*, pvz.: *Tā ir labi pazīstama visur pasaulē* (JA 214); *meklēju darbu visur* (JA 29). Taigi požymis ‘bendrumas’ būdingas ir *visur*, ir *jebkur*. Skirtumas tas, kad *jebkur* žimi bet kurią, vieną, vietą iš visų, o *visur* žymi absoliučiai visas vietas kartu sudėjus.

Kituose kontekstuose *jebkur* gali perteikti labiau egzistavimo nei bendrumo reikšmę, pvz.: *..cilvēki tur ir tikpat vienkārši kā jebkur citur* (LLVVe); *Mūsu pusē rudzi izdodas labāki nekā jebkur* (LLVVe).

Kontekstai leidžia spręsti, kad orientyras dažniausiai lieka nepasakomas, pvz.: *Viņas čaklās rokas visur atstāja spodrību un kārtību, kur vien bija pieskārušās* (JA 139); *Rosme jūtama visu viet* (LLVV VIII 547); *tas varēja būt jebkur citur, tikai ne šeit* (LLKŽ 309) ir t. t.

Kaip šiame skyriuje minēta, *jebkur* išskiria vieną vietą iš visų, o *visur* žymi visas vietas. Kurią vietą iš visų esamų *jebkur* išskiria, nėra aišku. Šiam prievēksmiui būdingas laisvas pasirinkimas (plg. Rosinas 1996, 122–123), kitais žodžiais tariant, *jebkur* turi požymį ‘pasirenkamasis’. Šiuo požymiu jis kontrastuoja prievēksmiui *visur*, žyminčiam absoliučiai visas vietas ir turinčiam požymį ‘nepasirenkamasis’. Galima skirti privatyvinę opoziciją *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*.

5 lentelė. **Bendrumo vietosrieveiksmių integraliniai ir diferenciniai požymiai**

Vietosrieveiksmis	Integraliniai požymiai	Diferenciniai požymiai	
	Bendrumo vieta	pasirenkama vieta	nepasirenkama vieta
<i>jebkur</i>	+	+	–
<i>visur</i>	+	–	+
<i>visuvieta</i>	+	–	+
<i>visvisur</i>	+	–	+

Analizuojant latvių kalbos bendrumo vietosrieveiksmius sintagminiu požiūriu, nustatyta, kad jiems būdingos dvi slankumo reikšmės.

Su rimties veiksmažodžiais išryškėja vietos buvimo reikšmė, pvz.: *Bet nu jāpagudro, kur ņemt aizdara kumosu, kur maizei miltus. Tu zini, ka visur tukšums* (JA 321); *Un pirmā visur un aizvien bij viņa* (JA 25).

Tiesą pasakius, junginį *visur* + kartinės slinkties veiksmažodis suprasti būtų sunku, pvz., *iet visur* (arba *iet visuvieta* ir *iet visvisur*). Bendrinėje latvių kalboje esama tokių pavyzdžių: *viņš nāk visur līdz* ('jis eina visur kartu'). Šiame sakinyje slinkties veiksmažodis jungiasi surieveiksmiu *līdz*, o *visur* laikytinas tikslinamuoju žodžiu. Su kartotinės slinkties veiksmažodžiais *visur* įgytų nelinijinės slinkties reikšmę¹⁹.

Vietosrieveiksmis *jebkur* junginiuose su kartiniais ir kartotiniais veiksmažodžiais įgytų atitinkamą judėjimo krypties reikšmę. Deja, surinktoje medžiagoje pasitaikė pavyzdžių tik su rimties veiksmažodžiais.

Apibendrinant galima pasakyti, kad bendrumo vietosrieveiksmai junginiuose su veiksmažodžiais įgyja šias slankumo reikšmes (žr. 6 lentelę):

1. Rimtis (vietos buvimo reikšmė).

¹⁹ Pavyzdžių neužfiksuota, lentelėje pažymima.

2. Slinktis (judējimo krypties reikšmē):

a) linijinė;

b) nelinejinė.

6 lentelė. **Bendrumo vietos prieveiksmių slankumas**

Vietos prieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinejinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>jebkur</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>visur</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>visuvietai</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>visuvisur</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-

Aptartieji egzistavimo ir bendrumo vietos prieveiksmiai turi požymį ‘teigiamasis’ ir kontrastuoja vietos prieveiksmiams, kurie šie požymio neturi.

2.1.3. Neigiamieji vietos prieveiksmiai

Inventorius: *nekur, nekurp.*

Neigiamieji latvių kalbos vietos prieveiksmiai yra vartojami neigiamuose sakiniuose ir nežymi nei vienos vietos, t. y. išskiria tuščią aibę (plg. Rosinas 1996, 135), pvz.: *nekur nevarēja dabūt darbu* (Paegle 2003, 163); *Tālāk viņi nekur netika* (JA 100); *Ar graudkopību šajos laikos nekur vairs nevarēja tikt* (JA 159); *Ja cilvēkam pie ārienes ir kādi trūkumi, tad viņš to rauga apslēpt ar savu labo*

sirdi vai čaklām rokām, bet, kad sieva iedomājas, ka ar savu izskatu vien jau visu var darīt, tad tāda kļūst slinka, nesaticīga un nekur liekama (JA 103).

Kontekstai rodo, kad vietas prievēksmis *nekur* turi labai apibendrinātā reikšmē (kaip ir vietas prievēksmis *visur*). Jis paprastai nevarojamas kontekstuose, kuriuose neigama konkrēti vieta. Tokiais atveļais tinkami ģ bendrinēs latvīų kalbos inventorių neļtraukti vietas prievēksmīai *nedziļi, netāli* ir pan., pvz.: <...> *pīerē nedziļi ēnojās stāva grumba* (LLVV V 365). Šīame pavyzdyje *nekur* neļmanomas. Jis varojamas kontekstuose, kuriuose neigama neapibrēžtas vietų skaičius (plg. Rosinas 1996, 136), pvz.: *nekur nedzirdēja mašīnas troksni* (LLVV V 398); *Es gaiņājos ar suņiem un palīku cītiem drusku nopakaļis, bet Aija nekur neparādījās* (JA 14); *Nekur jau tās nevarēja aizskriet* (JA 109).

Neigīamīeļi vietas prievēksmīai varojami tik neigīamuose sakīniuose ir tik su neigīamīais veiksmažodžīais, pvz.: *Kad Mežgalos bija gatavas pusdienas un saimniece sūtīja lielāko puīku saukt tēvu ēst, tas nekur nebija sameklējams* (Paegle 2003, 163). *Nekur* kartu su neigīamīais veiksmažodžīais paneigīa veiksma vietā (MLLV II 209), pvz.: *Nekur viņš nepazīdīs* (žr. ten pat); *Tādi cilvēki kā viņš nekur nevarēja pazust, ja vien viņš kaut cik savaldījās un nekļuva par krogus dzērāju* (JA 380); *Nekur arī nevarēja būt tik daudz lazdu kā te šajos granšīainajos strauta krastos* (JA 361).

Neigīamuose sakīniuose varojami neigīamīeļi latvīų kalbos vietas prievēksmīai dar labīau sustīprīna neigīmā²⁰, pvz.: *Bet Miķēļa nekur nebīj* (JA 104); *Un tad – labāka cilvēka viņi nekur nevar ņemt* (JA 198); *Vīa viņa, protams, nekur netīktu* (JA 172); *Viņš nekur no mājas neīzgāja un arī nevarēja īzīet* (JA 326); *vēļ bīja tumšs, kad Rāmīnieks sasnīedza purvu. Nekur neredzēja nevīenas taciņas* (LLVV V 398); *tas nekur neder, ka tu kā pamīrusī muša staīgā* (Paegle 2003, 163).

Neigīamīasī prievēksmīus *nekur* galī jungtīs ir su rīmtīes, ir su slīnkītes veiksmažodžīais, turīnčīais neigīnī *ne-*, pvz.: *Nekur nebīja teīkts, ka tā nedrīkst darīt* (Paegle 2003, 163); *Tu tīkai nekur neaīzskrīen, – māte man*

---

²⁰ *Nolīegts teīkums ar dīokāršu resp. atkārtotu nolīegumu* (MG II 208–209).

pačukstēja (JA 122); *Tad Joza izvilka no kabatas pilnu sauju zilu, sarkanu un zaļu lupatiņu un, atdevis tās māsai, aizskrēja uz lauka malu, kaut gan cūkas nekur negāja* (JA 69). Pirmoju atveju išryškēja nebuvimo, antiegzistavimo reikšmē, antruoju ir trečiuoju – nejudėjimo.

Neigiamasis vietas prievēksmis *nekurp* jungiasi tik su slinkties veiksmāžodžiais, turinčiais neiginį *ne-*, pvz., *Nebraukt nekur* (LLVVe). Šiame kontekste taip pat išryškēja nejudėjimas.

Aptartuosius egzistavimo, bendrumo ir neigiamuosius latvių kalbos vietas prievēksmius galima apibendrinti integralinių ir diferencinių požymių lentelėje.

7 lentelė. **Kognicinių vietas prievēksmių integraliniai ir diferenciniai požymiai**

Vietos prievēksmiai	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai			
	neklausiamasis	kognicinis	Eg.	Bendr.	T.	N.
<i>Egzistavimo</i>	+	+	+	-	+	-
<i>Bendrumo</i>	+	+	-	+	+	-
<i>Neigiamieji</i>	+	+	-	-	-	+

Kaip matyti iš pateiktos lentelės, egzistavimo bendrumo ir neigiamieji latvių kalbos vietas prievēksmiai turi bendras semas ‘neklausiamasis’, ‘kognicinis’. Taigi, šios trys grupės gali būti priešinamos vietas prievēksmiams, turintiems semą ‘neklausiamasis’ ir neturintiems semos ‘kognicinis’, t. y. turintiems semą ‘nekognicinis’.

2.2. Nekogniciniai vietosrieveiksmiai

Nekogniciniai vietosrieveiksmiai sudaro labai plačią grupę. Vietosrieveiksmiai, turintys semą 'nekognicinis', skiriami įrieveiksmius, turinčius semą 'deiktinis', ir vietosrieveiksmius, turinčius semą 'nedeiktinis'.

2.2.1. Deiktiniai vietosrieveiksmiai

Tai labai gausi grupė, kuri skiriama į du pogrūpius – vietosrieveiksmiai, turintys požymį 'identifikuojamasis', ir vietosrieveiksmiai, neturintys šio požymio ('neidentifikuojamasis'). Pagrindinis skirtumas tarp šių poklasių yra tas, kad deiktiniai neidentifikuojamieji vietosrieveiksmiai nenurodo, neidentifikuoja subjekto vietos arba nurodo labai neapibrėžtai. Jie nėra susiję su komunikacijos aktu, su situacija, kuri yra kalbamuoju momentu.

2.2.1.1. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai

Pirmiausia aptartini *grynieji*²¹ deiktiniai vietosrieveiksmiai (*šeit, tur* ir t. t.). Kaip žinoma, indoeuropiečių kalboms būdinga tikrinių ir žyminčių žmones bendrinių daiktavardžių identifikacijos priemonė – jų sutapatinimas su egocentrinėmis dalelytėmis (Rosinas 1996, 21). Egocentriniai žodžiai – tai žodžiai, nukreipti į *ego* 'aš' (į kalbėtoją, adresantą) (Степанов 1985, 224), pvz.: *ego-hic-nunc* ('aš'–'čia'–'dabar'), kai kalbama apie adresantą; *tu-istic-tunc* ('tu'–'apie tave'–'dabar' arba 'neseniai'), kai kalbama apie adresatą; *ille-illicitum* ('jis'–'ten'–'tada'), kai kalbama apie „trečiąjį asmenį“ („trečiasis asmuo“ nėra komunikacijos akto dalyvis, jis gali tapti kito komunikacijos akto dalyviu keičiantis situacijai (žr. Rosinas 1996, 21)). Kadangi adresantas paprastai yra kalbinio komunikato ir kalbinės savo formos 'aš' kūrėjas ir tikrasis pranešimo autorius (žr. Rosinas 1996, 20), o adresatas yra asmuo, į kurį kreipiasi

---

²¹ Žr. Forssman 2003, 36.

adresantas ir jo kalbinė forma 'tu', adresantas objektyvią tikrovę modeliuoja dviem matmenimis: 'aš–dabar' 'aš–tada' (Rosinas 1996, 21). Iš šio skirtumo išvedama ir priešprieša 'čia' / 'ten'^{22, 23}, plg.: *Man jau šeit ir apnicis* (JA 193) ir *Es iešu tūliņ pavaicāt, kā tur bij* (JA 213).

Aptartųjų deiktinių identifikuojamųjų vietosrieveksmių integralinis požymis yra 'rodomasis'.

2.2.1.1.1. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveksmiai, turintys semą 'rodomasis'

Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveksmiai gali rodyti tiesiogiai ir netiesiogiai. Pavyzdžiui, sakinyje *Tur uz klēts priekšas sēdēja Anna vai Minna, vai Māre* (JA 10) išryškėja tiesioginis rodymas. Sakinyje *Helēna .. salika tās [grāmatas] groziņā .. un turpat ielika savītīto dvieli* (LLVVe) išryškėja netiesioginis rodymas – šiame pavyzdyje vieni sakinio elementai identifikuojami su kitais, t. y. *turpat* nurodo jau paminėtą vietą (*groziņā*). Remiantis aprašytu skirtumu, galima skirti tiesioginio ir netiesioginio rodymo vietosrieveksmius.

2.2.1.1.1.1. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveksmiai, turintys semas 'rodomasis', 'tiesioginis'

Inventorius: *šaiplus, šaiplusē, še, šeit, šeitān, šite, šur, šurp, šurpu, taipus, taipusē, te, teitan, tur, turp, turpu, viņpus.*

Tiesioginio rodymo vietosrieveksmiai, arba demonstratyvai (plg. Rosinas 1996, 57), nurodo subjekto vietą, pvz.: *Te tās ir, Baloža kungs!* (JA 174); *Pataujāju, kura ir Galdara mājele, un gāju taisni turp* (JA 131); *Nāc,*

---

²² Plg. *čia* / *nečia* (*ten*) (Forsman 2003, 36).

²³ *te, šeit* / *tur* (VA 1983, 118).

draugs šurp! (JA 8); *Bet man vieta ir šeit* (JA 289); *Baudītais konjaks viņa kautrību bij tādā mērā iznīcinājis, ka viņš te tagad jutās tīri kā mājās* (JA 156); *Ko tad tu dabū par savu plēšanos teitan?* (JA 201); *Tātad Jānis te bija iesaukts šņabja dēļ. Protams, ka tādā gadījumā Ievai te nebija ko darīt* (JA 204) ir t. t. Kalbamieji vietas prievieksmiais gali būti lydimi paralingvistinių elementų.

Nagrinėjamieji žodžiai labai susiję su vietos rodymu, su konkrečia pasakymo situacija, pvz.: *Jā, sak, ko viņš tur grābājas?* (JA 45); *Diezi kas tikai tur ir?!* (JA 45); *Dod šurp!* (JA 385); *Māre, nu, velcies šurp un nobučo tēvam roku!* (JA 261); *Kas te notiek?* (JA 158) ir t. t. Jais atkreipiamas adresato dėmesys į referentą (płg. Rosinas 1996, 57).

Kontekstuose išryškėja, kad vietos prievieksmiais *šaiplus, šaiplusē, še, šeit, šeitan, šite, šur, šurp, šurpu, te, teitan* nurodo nedidelį atstumą, pvz.: *Viss krasts šaiplusē kā bērtin nobērts ar apaļiem olišiem gluži kā maziem smaragdiem* (LLVV VII 2, 332); *Nāc šurp, tu Rīgas muša, es tev paradīšu, kā zēni strādā!* (JA 185); *Tad jau, ek še, piesēsties pie veča, kad rīt brauks skuķiem pakaļ* (JA 361); *Te es atradu to paeglīti, pie kuras sēdējām, kad viņai stāstīju, kā ceļas rasa, migla, mākoņi* (JA 128); *Bet es jau sēdu še un ne citur!* (JA 163) ir t. t.

Didelis atstumas išreiškiamas vietos prievieksmiai *taipus, taipusē, tur, turp, turpu, viņpus*²⁴, pvz.: *Visur, gan viņpus, gan šaiplus, – Tīri vai skaudība tiek – Rindās kā smaržīgus klaipus Latgale pakalnus liek* (LLVV VIII 501)²⁵; *Un tavi kalni taipus iztēloti, Ir smilšu pauguri, kur vēji stieg* (LLVV VII 2, 426); *Kad, kājas noāvis, aizgāju uz upes malu, Ievuks jau tur bija priekšā*²⁶ (JA 74); *Ores pastāvīgi čīkstēja pa līci turp un atpakaļ* (JA 50); *kā visas meitenes tur skolā...* (JA 34) ir t. t.

Vieni vietas prievieksmiais turi požymį ‘artumas’, kiti jo neturi (turi požymį ‘neartumas (tolumas)’). Tokius santykius geriausiai apibūdina semantinė opozicija *artumas / neartumas (tolumas)*. Geriausiai *artumo / tolumo*

²⁴ Remiantis LLVV duomenimis, *viņpus* nurodo tolimą objektą (LLVV VIII 501).

²⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad šiame pavyzdyje *viņpus* kontrastuoja artimojo rodymo vietos prievieksmiui *šaiplus*, o tai leidžia daryti išvadą, kad jis turi požymį ‘tolimasis’.

²⁶ Šiame pavyzdyje orientyras yra adresantas, jo atžvilgiu yra nusakoma subjekto vieta.

opozīcija īšryškēja pavyzdžiuose, kuriuose vienā ir kitā požymį turintys žodžiai yra priešinami vienas kitam, pvz.: *Ceļš šeit un ceļš tur* (LLVV VII 2, 350); *Visur, gan viņpus, gan šaipus, – Tīri vai skaudība tiek – Rindās kā smaržīgus klaiņus Latgale pakalņus liek* (LLVV VIII 501).

Ir didelis, ir nedidelis atstumas gali būtī konkrētinamas įvairiomis leksinēmīs priemonēmīs:

1. Atstumas gali būtī konkrētinamas lokatyvais, pvz.: *Varbūt viņai bija brīņums, ko es tur stāvu uz kalniņā kā miets* (JA 17); *Kas tad te istabā bija ko redzēt?* (JA 131); *O, kad es tikai iedomājos ilgos rudens lietūs te mājās, kad cilvēki staigā izmirkuši kā slogi un saīguši* (JA 193); *Tur tajās fabrikās viņi tikai stāv pie mašīnām un knibinās* (JA 140); *Ikkura katra dzīvokļa saimniece tur Rīgā viņam bija tikpat tuva kā šī te, kura nesaprotamā kārtā bija viņa māte* (JA 169) ir t. t.

2. Atstumas gali būtī konkrētinamas vietas reikšmē perteikiančiomis prielinksninēmīs konstrukcijomīs, pvz.: *tur uz stūra katla* (JA 25); *Kaut arī dažreiz tur neviena neredzu, tad tomēr zinu, ka Tu esi tur aiz kādas sienas vai arī pie loga un, pati neredzama, mani tomēr redzi* (JA 61); *Un tad nu Emīlija bija iedomājusies, vai viņa nevarētu Balodi lūgt, ja viņš vēl nodomājis te uz laukiem kādu laiku palikt, viņai palīdzēt* (JA 198); *Vai tad viņš te uz darbu brauc?* (JA 139) ir t. t.

3. Dažnai konkrētinant atstumā vartojami vietas ir kiti prieveiksmiai, pvz.: *Mēs te augšā sēdējām kā putni ligzdā* (JA 51); *Saimnieks durvīs drusku apstājās, kā izbrīņijies, kur gan te iekšā jau tik tumšs, tad pavēra durvis vaļā līdz pat galam* (JA 80); *Tad saimnieks nāca taisni šurp* (JA 80); *Un es, tas mazais asariņš, tur iekšā peldētu...* (JA 8) ir t. t.

Tiriant kontekstus pastebēta, kad anaforinēse struktūrose²⁷ tiesioginio rodymo deiktinis identifikuojamasis vietas prieveiksmis *tur* gali būtī daiktavardžio lokatyvo substitutas, pvz.: *Nu ir atkal nelaime mājā!* <...> *Es arī piecēlos, lai varētu labāk redzēt, kas gan tur par nelaimi ir* (JA 39); *Jā, agrāk, pērn, aizpērn, viņi dzīvojuši Duļļos. Zars, Marijas vīrs, tad bijis tur par kalpu* (JA 40);

---

²⁷ Plačiau apie anaforos struktūrą žr. Rosinas 1996, 11–16.

*Es pirmūt pirms vakariņām biju rijas šķūnī. Es gribēju redzēt, vai tur mūsu vistele nedēj (JA 45); Ievuks grib, lai dodu la pu viņai, bet es saku, ka viņa taču to, kas tur rakstīts, māc no galvas, lai tāpēc atstāj man izmācīties (JA 46) ir t. t. Aptariant šiuos pavyzdžius, galima teigti, kad daiktavardžio pozīcijojē tur vartojamas siekiant išvengtī daiktavardžio pasikartojimo. Vietos prievēiksmis te taip pat gali būtī daiktavardžio lokatyvo su visais požymiais substitutas, pvz.: *Astoņpadsmit cilvėku mēs dzīvojām smirdošā istabā, kura nekad nebija tīrāka par labu cūku stalli. Pa grīdu stāipījās siļķu asakas, korķi un papirosu gali; pagultes bij pilnas visādas lūžņas. Te es pavadīju savu brīvo laiku, tās divpadsmit stundas, kad nevajadzēja staigāt kā muļķim gar augsto sētu (JA 154).**

Orientyras dažniausiai nepasakomas, jis gali būtī numanomas tik iš konteksto, pvz.: „*Redzi, tur tā ir bumbiere!.. Bet tur – divas ābeles*“ (LLVV VIII 26); *Man jau šeit ir apnicis (JA 193); Tēvs izņēmis viņu no skolas un ielicis te par saimnieku (JA 55); Kura te bija mana tēva klētiņa? (JA 138); Domājot par to, kur gan viņa tik ilgi paliek, es tomēr teicu paldies dievam, ka viņas te nebij (JA 81); Tur es sastāpu Aijas skatu, un tas mani apdedzināja kā uguns (JA 12); Tur tu saņēmsi algu, kā nākas (JA 201) (šiuose pavyzdžiuose numanomas orientyras yra adresantas).*

Surinktuose pavyzdžiuose orientyras aptinkamas labai retai. Jis gali būtī:

a) pastato dalis, pvz., *Viņa taču šorīt visu dzirdēja, kas tur notika, un arī tagad istabā (O) bija, kad saimnieks (S) tur iegāja (JA 94);*

b) žemės plotas, pvz., *Dima (S) zināja pļavu (O), kur riesta laikā pulcējās bieži, un devās turp (LLVV VIII 36).*

Ištyrus paradigminius santykius, išryškėja šios orientacinės reikšmės:

1. ‘artumas’;
2. ‘neartumas (tolumas)’.

8 lentelė. Tiesioginio rodymo vietosrieveiksmių integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietosrieveiksmis	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Distancija	Tiesiogiai rodoma vieta	artumas	tolumas
<i>šai</i> pus	+	+	+	-
<i>še</i>	+	+	+	-
<i>šeit</i>	+	+	+	-
<i>šeitan</i>	+	+	+	-
<i>šite</i>	+	+	+	-
<i>šur</i>	+	+	+	-
<i>šurp</i>	+	+	+	-
<i>taip</i> us	+	+	-	+
<i>te</i>	+	+	+	-
<i>teitan</i>	+	+	+	-
<i>tur</i>	+	+	-	+
<i>turp</i>	+	+	-	+
<i>viņ</i> pus	+	+	-	+

Be paradigminių santykių, vietosrieveiksmių tyrimui svarbūs sintagminiai santykiai ir slankumas.

Su rimties veiksmažodžiais (*dzīvot, gulēt, sēdēt, stāvēt*) ir artimojo, ir tolmojo rodymo vietosrieveiksmiai, išskyrus su postpozicija *-p*, įgyja vietos buvimo reikšmę, pvz.: *Še gulēja blāķis* (LLVV VII 2, 349); *Viņš te stāvēja kā siltā pusmiegā starp klusi šalčošiem kokiem un laida smadzenēm pilnu vaļu atblāzmot pagājušo bez nošķirošanas, bez noteiktām konturām, kādas spēj piedot nomodā sapņiem apzinīga griba* (JA 150); *Man tiešām likās, ka tur sēdēja cilvēks, kāda sievietē, apsegusies ar pelēku lakatu* (JA 10); *Taču līdz šim, kopš Jānis te bija, viņa no Balodienes nebij dzirdējusi neviena vārda, kurš nebūtu bijis*

bez dzeloņiem (JA 208–209); *Te mēs ar Aiju sēdējām klusēdami vēl septiņpadsmitajā augustā* (JA 128); *Jau aizpērn viņa te dzīvoja, kad ciemojos* (JA 133); *Arī Ieva bija citāda kļuvusi, kopš Jānis te bija* (JA 165); *Nu viņš te stāvēja, bezjūtīgs pret visu, kas ap viņu notika* (JA 179); *Te bija citādi* (JA 195) ir t. t.

Jungdamiesi su kartinēs slinkties veiksmāzodžiais (*braukt, nākt, skriet, steigties*) judējimo krypties reikšmē turētū ģgyti visi deiktiniai tiesioginio rodyimo vietas prieveiksmiai, pvz.: *No dārza steidzās šurp saimniece, stipri aizkususi un gāzelēdamās* (JA 144); *Te arī nāca saimniece* (JA 126); *Tie jau bieži te brauc* (JA 145); *Grūti bija zināt, vai viņš nāk šurp vai iet projām* (JA 15); *Tomēr pļaušana mums veicās krietni, un otrā rītā, kad nāca arī saimnieks ar pušiem šurp, mums ap dāržini jau bija nopļauts liels riņķis* (JA 47); *Šurp nāk dāms, viņš bij savam ceļabiedram stāstījis par savu pirmo mīlestību un stāstījis tik atklāti, ka svešais viņu varēja noturēt par pavisam vieglu cilvēku* (JA 188); *Viņš skrēja turp un ieraudzīja, ka vanags saķēris vienu no viņa labākajām vistām* (JA 170) ir t. t. Nors apžvelgus kontekstus visu junginių nepavyko rasti, tačiau juos nesunku įsivaizduoti, pvz.:

šeit dzīvot ir *šeit nākt*;

tur sēdēt ir *tur nākt*;

šur sēdēt ir *šur nākt* ir t. t.

Junginiuose su linijinės slinkties veiksmāzodžiais (pvz.: *braukt, iet, vest*) galimos dvi reikšmės. Pirmiausia tai – artėjimas, kurį jungdamiesi su minėtais veiksmāzodžiais ģgyja vietas prieveiksmiai *šaipus, šaipusė, še, šeit, šeitan, šite, šur, šurp, šurpu, te, teitan*, pvz.: *Vediet viņu šurp* (LLVV VII 2, 410); *Nāciet šurp, redziet, tas te būs jūsu jaunais tēvs* (JA 261); *Pa upmalu skrēja šurp vairāki bērni, jautri kliegdami un čalodami* (JA 121); *un atvest šurp sev par sievu* (JA 24); *Un tad tie gāzās šurp, lieli pinkaini, kā lāči* (JA 9); *Te arī nāca saimniece* (JA 126); *Tie jau bieži te brauc* (JA 145) ir t. t. Pateiktuose pavyzdžiuose orientyras nėra įvardijimas, jį galima tik nuspėti. Jei orientyru laikomas adresantas ir veiksmas vyksta jo atžvilgiu, t. y. subjekto nuotolis mažėja orientyro atžvilgiu, sprendžiant iš kontekstų, galima nustatyti, kad šis

artėjimas yra apribotas. Pavyzdžiuose nurodoma vieta netoli numanomo orientyro yra tas minimumas iki kurio gali priartėti subjektas.

„Iliatyvams“ *šeitan* ir *teitan* artėjimo reikšmė yra relevantinė (plg. Kilius 1980, 39). Su slinkties veiksmažodžiais jie taip pat įgyja apriboto artėjimo reikšmę.

Tolimas gali būti išreikštas vietos prieveiksmių (*taipus*, *taipusē*, *tur*, *turp*, *turpu*, *viņpus*) junginiais su nepriešdėliniais slinkties veiksmažodžiais (*doties*, *skriet*), pvz.: *Viņš skrēja turp un ieraudzīja, ka vanags saķēris vienu no viņa labākajām vistām* (JA 170) ir t. t. Šiame pavyzdyje, kaip ir kalbant apie artėjimą, orientyru laikoma adresantas, judėjimas, t. y. tolimas, vyksta jo atžvilgiu. Kalbamąjį tolimą galime vadinti neapribotu.

Veiksmažodžio su priešdėliu *iz-* ir tolimojo rodymo vietos prieveiksmių junginiai gali įgyti apriboto tolimo reikšmę, pvz., *Vai tad viņš zina, ko mēs darām, izgājuši tur laukā?* (JA 160).

Jungdamiesi su priešdėliniais veiksmažodžiais, kurių priešdėlis nurodo kryptį į vidų, deiktiniai tolimojo rodymo vietos prieveiksmai gali įgyti artėjimo reikšmę, pvz., *Viņa taču šorīt visu dzirdēja, kas tur notika, un arī tagad istabā (O) bija, kad saimnieks (S) tur iegāja* (JA 94)²⁸. Kaip matyti, orientyras pateiktajame pavyzdyje yra *istaba*, subjektas (*saimnieks*) orientyro atžvilgiu artėja ir galiniu artėjimo momentu atsiduria orientyro viduje. Galima daryti išvadą, kad artėjimas yra apribotas.

Neapribotas artėjimas tolimojo rodymo prieveiksmais ir slinkties veiksmažodžių junginiais taip pat gali būti išreikštas, pvz., *Dima (S) zināja pļavu (O), kur riesta laikā pulcējās bieži, un devās turp* (LLVV VIII 36). Šiame kontekste subjekto nuotolis orientyro atžvilgiu mažėja, tačiau nėra aišku, ar subjektas priartėjęs prie pievos sustos ar judės toliau. Toks artėjimas vadinamas neapribotu. Apibendrinant pasakytina, kad abiejuose pavyzdžiuose tolimojo rodymo vietos prieveiksmai perteikia artumą, kaip ir požymį ‘artumas’ turintys vietos prieveiksmai.

---

²⁸ Kalbamajame pavyzdyje nurodytas orientyras yra antrinis, bet slinktis vyksta jo atžvilgiu.

Iš surinktų pavyzdžių matyti, kad vietosrieveiksmiai *šurp* ir *turp* jungiasi tik su slinkties veiksmažodžiais, pvz.: *Nē, es viņu atvedīšu šurp, lai šis pārnācis brīnās un kož pirktos* (JA 316); *Tad jau gan šurp negribējās vairs nākt?* (JA 96); *No pat pirmās dienas, kad nelaiķis mani šurp atveda, visi mazmājnieki mani rietin rēja* (JA 271); *Viņas tā bij pieradušas pie sava maizes tēva, ka skrēja spārnos turp, kur izdzirda viņa balsi* (JA 171) ir t. t. Ypač tai atsiskleidžia kontekstuose, kur su rimties veiksmažodžiais vartojamas vietosrieveiksmis *tur*, o su slinkties – *turp*, pvz.: *Bet savādā kārtā viņa domas ne mazākā mērā netiecās mināt, kā tur būs un kā viņš turp aizklūs pa nezināmiem ceļiem* (JA 352); *Viņa solījās pati iet turp un izzināt, kas tur bijis, kas viņu darījis gluži mēmu* (JA 400).

Beveik visi šiai semantinei grupei priekšmeti, išskyrus *šeitan*, *šurp*, *šurpu*, *teitan*, *turp*, *turpu*, turėtų jungtis²⁹ su kartotinės slinkties veiksmažodžiais ir įgyti įvairiakryptiškumo reikšmę, pvz., *tur staigāja bērns* ir pan.

Apibendrinant sintagminę analizę, galima pasakyti, kad bendrinės latvių kalbos deiktiniai identifikuojamieji tiesioginio rodymo vietosrieveiksmiai, išskyrus su postpozicija *-p*, jungdamiesi su veiksmažodžiais įgyja šias slankumo reikšmes (žr. 9 lentelę):

1. Rimtį (buvimo vietos reikšmė).
2. Slinktį (judėjimo krypties reikšmė):
  - a) linijinę: apribotą artėjimą;
  - b) linijinę: neapribotą artėjimą;
  - c) linijinę: apribotą tolimą;
  - d) linijinę: neapribotą tolimą;
  - e) nelinijinę.

Vietosrieveiksmiai su postpozicija *-p* gali įgyti visas minėtas slankumo rūšis, išskyrus rimtį ir nelinijinę slinktį (apžvelgtuose kontekstuose).

---

²⁹ Pavyzdžių neužfiksuota.

9 lentelė. Tiesioginio rodymo vietosrieveiksmių slankumas

Vietos rieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>šaipus</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>še</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>šeit</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>šeitan</i>	+	+	-	+	-	-	-	-	-
<i>šite</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>šur</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>šurp</i>	-	+	-	+	-	-	-	-	-
<i>taipus</i>	+	+	+	+	+	+	+	-	-
<i>te</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>teitan</i>	+	+	-	+	-	-	-	-	-
<i>tur</i>	+	+	+	+	+	+	+	-	-
<i>turp</i>	-	+	-	+	+	+	+	-	-
<i>viņpus</i>	+	+	+	+	+	+	+	-	-

2.2.1.1.1.2. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘rodomasis’, ‘netiesioginis’

Inventorius: *šepat, tepat, tepatās, turpat.*

Netiesioginio rodymo vietosrieveiksmiai semantiškai yra sudėtingesni už tiesioginio rodymo vietosrieveiksmius. Tai išryškėja analizuojant kontekstus, pvz., *Bet, ja Ieva vėlėtos redzēt pasauli, tad uz pavasari viņi var arī uz Rīgu laisteis <...> Pa ziemu viņš dzīvos tepat.* Vietosrieveiksmis *tepat*

sutapatina subjekto buvimo vietā su prieš tai paminēta, t. y. netiesiogiai jā nurodo. Tai reiškia, kad subjekts gyvens ten, kur ir anksčiau. Sakinyje *Tad viņa, turpat stāvēdama, pagriezās pret mani un teica* (JA 71) *turpat* pakeitus į *tur*, reikšmė taip pat pakistų. Pirmuoju sakiniu informuojama, kad subjekts stovi toje pačioje, jau anksčiau nurodytoje vietoje. Antrajame sakinyje vieta būtų nurodoma pirmą kartą, pvz., *Tad viņa, tur stāvēdama, pagriezās pret mani un teica*.

Pavyzdys *Redzu, ka tai vietā, kur saimnieks grābājās, ir tā kā caurums jumtā. Paraugos visapkārt. Turpat šeperi saslieti* (JA 45–46) yra akivaizdus netiesioginės identifikacijos įrodymas – *turpat* jame identifikuoja vieno sakinio elementus su kito sakinio elementais (plg. Rosinas 1996, 94) (*tai vietā, kur saimnieks grābājās, šeperi saslieti*). Šiame sakinyje išryškėja, kad aptariamieji vietos prieveiksmiai turi požymį ‘netiesioginis’.

Kaip ir tiesioginio rodymo vietos prieveiksmiai, *šepat, tepat, turpat* nurodo subjekto atstumą (distanciją) nuo orientyro. Tas atstumas taip pat gali būti artimas, nedidelis, pvz.: *Vēl esi šepat!*³⁰ (LLVV VII 2, 350); ir tolimas, t. y. didesnis, pvz.: *Andriksons stāvēja turpat, kur stāvējis, stīvs un mēms* (LLVVe). Galima skirti semantinę opoziciją *artumas / neartumas (tolumas)*.

Kalbant apie netiesioginio rodymo vietos prieveiksnius, reikia pasakyti, kad kontekstuose jie labai dažnai patikslinami, atstumas ne tik nurodomas, bet ir sukonkretinamas, pvz.:

1. Atstumą sukonkretina iškart po vietos prieveiksmio vartojami lokatyvai, pvz.: *Jau turpat baznīcā dažas galvas sabāzās kopā, lai viena otrai šo to pačukstētu* (JA 275); *Viņš aizgāja uz Pakalniem un ar Pakalna palīdzību uztaisīja pāris egles koka spaiņu un nelielu toverīti, kurā varēja ūdeni turpat stallī uzkrāt, lai mazliet aprimst* (JA 283); *Tepat taču aizdurvē ir viņas gulta, ja tikai ciemiņš ņem to par labu* (JA 138); *Redz, tā bija: kad nu man tā vista beigta, es viņu atstāju turpat tai lopu daktera priekšnamā uz tādas lielas maldas* (JA 196); *Marijas skolu tepat Jēkabpilī kā abām vecākām māsām?* (JA 160);

---

³⁰ Orientyras numanomas iš konteksto.

Tepat kaimiņos viņš atradis savu veco līgavu, un tā viņu sagūstījusi (JA 263)
ir t. t.

2. Atstumas gali būt konkrētiņams kitais vietas prievēksmiais, pvz.:
Sak, tas vanaģēlis tepat netālu dzīvo... (JA 196); *Tepat klāt līci un uz upes
krasta liepas* (JA 267); *Nē, es aprakšu visu turpat atpakaļ, kas manā sirdī
dīdzis* (JA 232) ir t. t.

3. Dažnai atstumā patikslina vietas reikšmē pēteikiančios prielinksninēs
konstrukcijas, pvz.: *Es nosnaudišu kādu brīdi tepat uz lādes, tad būs
lokanāka mēle* (JA 138); *Viņi nevarēja mīlināties, kur tepat aiz sienas gulēja
citi cilvēki* (JA 203); *Ja tikai mežsargs būs ar mieru, viņš pirmo tūkstoti tūlīt izvedīs
un izstrādās jau turpat uz vietas* (JA 351); *Pavalgs būs jāpiepērk turpat uz
vietas* (JA 353); *Neraugoties uz saviem trīsdesmit trim gadiem, Jānis nosarka kā
zēns, palocījās un palika turpat pie durvīm* (JA 152) ir t. t.

4. Atstumā gali patikslinti vietas reikšmē pēteikiančios prielinksninēs
konstrukcijas kartu su lokatyvu, pvz., *Viņa taču dzīvojusi pirms gadiem trim
tepat aiz upes Lamžos* (JA 264).

Labai dažnai pasitaiko pavyzdžiu, kuriuose netiesioginio rodymo vietas
prieveksmiais nepatikslinami, pvz.: *Iet vai palikt tepat?* (JA 81); *Un pasaki, ka
tā maizīte tepat māsas sudmalās malta* (JA 219); *Bija pagājušas tepat divas
nedēļas kopš tā vakara, kad Jānis Balodis atstāja Pakalnos un aizgāja uz
Galdariem* (JA 262) ir t. t.

Orientyrai, kaip ir kontekstuose su tiesioginio rodymo vietas
prieveksmiais, gali likti numanomi, pvz.: *Veckungs teica, ka tepat mēs arī
mācīšoties katru dienu, arī jau šodien* (LLVV VII 2, 501); *Viņš izvilka turpat no
elkšņiem makšķeri, palūkoja krasta velēnas, atrada dažas sīkas sliekas un sāka
strādāt* (JA 163); *Un tu arī vēl turpat dzīvosi?* (JA 12); *Es domāju, kas tās
pasaules lietas var noskaidrot tepat ās sivēnu fermā* (LLVV VII 2, 501) ir t. t.

Ištyrus paradigminius kalbamų vietos prievēksmių santykius, išryškėjo
šios orientacinēs reikšmēs:

1. 'artumas';
2. 'neartumas (tolumas)'.

10 lentelė. **Netiesioginio rodymo vietosrieveiksmių integraliniai ir diferenciniai požymiai**

Vietos rieveiksmis	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Distancija	Netiesiogiai rodoma vieta	artumas	tolumas
<i>šepat</i>	+	+	+	-
<i>tepat</i>	+	+	+	-
<i>tepatās</i>	+	+	+	-
<i>turpat</i>	+	+	-	+

Šie rieveiksmiai įeina į junginius ir su rimties, ir su slinkties veiksmažodžiais. Su rimties veiksmažodžiais (*būt, dzīvot, palikt, stāvēt*) išryškėja vietos buvimo reikšmė, pvz.: *Vēl esi šepat!* (LLVV VII 2, 350); *Es vēl varētu dzīvot tepat divas nedēļas* (JA 189); *Pa ziemu viņš dzīvos tepat* (JA 195); *Citas mājiņas arī esot tepat, bet kalna stūris tās tikai slēpjot, tāpēc ar tām nevarot saredzēties* (JA 241); *Pa tam Jānis, turpat stāvēdams un turēdams pār viņu galvām mazu, pelēcīgu pastpapīra loksni, lasīja sekošas rindas, ko bija veidojusi Ievas roka, kura bija veikla un šķirīga visos darbos, tikai ne rakstīšanā* (JA 273–274); *Viņš rāva pastalu auklas tā, ka šourkstēja, un pameta īsu skatu uz Jāni, kurš turpat stāvēja* (JA 147); *Tak turpat uz šņores bija zeķes* (JA 141); *Protams, ka viņi tad paliktu tepat uz laukiem* (JA 195); *Es, turpat ceļa malā stāvēdams, pastāstīju, cik garš ceļš man priekšā* (JA 8) ir t. t.

Jungdamiesi su kartinės slinkties veiksmažodžiais (*iet*) distanciniai netiesioginio rodymo vietosrieveiksmiai įgyja judėjimo krypties reikšmę (linijinė slinktis), pvz.: *Mēs gājām, skaļi čalodami, un arī meitenes gāja turpat mums pa priekšu* (JA 14). Įeidami į junginius su priešdėliniais slinkties veiksmažodžiais, pvz., *Helēna .. salika tās [grāmatas] groziņā .. un turpat ielika savīstīto divieli* (LLVVe), netiesioginio rodymo žodžiai tikriausiai įgyja

apriboto artėjimo reikšmę. Be to, reikia paminėti, kad junginiai su rimties veiksmoždziais dažnesni. Perteikiant slinktį aptariamiejirieveiksmai labai dažnai patikslinami (*gāja turpat mums pa priekšu*).

Visi netiesioginio rodymo vietosrieveiksmai gali sudaryti junginius su kartotinės slinkties veiksmoždziais, pvz.: *šepat (tepat, tepatās, turpat) staigāja (braukāja ir t. t.)*.

Apibendrinant distancinių netiesioginio rodymo bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių slankumą, išskirtinos tokios reikšmės (žr. 11 lentelę):

1. Rimitis (buvimo vietos reikšmė).
2. Slinktis (judėjimo krypties reikšmė);
  - a) linijinė: apribotas artėjimas;
  - b) nelinijinė.

11 lentelė. **Netiesioginio rodymo vietosrieveiksmių slankumas**

Vietos rieveiksmis	Rimitis	Slinktis							
		Linijinė	Neliniijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>šepat</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>tepat</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>tepatās</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>turpat</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-

Aptartiesiems tiesioginio ir netiesioginio rodymo vietosrieveiksmiams priešinami vietosrieveiksmai, kurių diferencinis požymis 'nerodomasis'.

2.2.1.1.2. Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semą 'nerodomasis'

Inventorius: *atstatu, atstatus, attālu, ietālēm, ietālu, iztālēm, iztālis, nomaļis, nomaļu, nomaļus, nosānis, nosāniski, nosāņu, nosāņus, nost, nostatu, nostatus, nostu, notāl, notālēm, notālis, notālu, notāļus, patālu, projām, prom, savrup, tāli, tāltālu, tālu, tuvu.*

Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semą 'nerodomasis', identifikuoja atstumą (distanciją) nuo subjekto iki orientyro, pvz.: *bērnu nams atradās atstatu no ielas* (LLVV I 451); *es stāvēju ietālēm un nevarēju visu sadzirdēt* (LLVV III 405); *kaķīšu mājas atradās mežmalā, patālu nost no lielajiem ceļiem, tāpēc te reti kad dabūja redzēt svešu cilvēku* (LLVV IV 507); *Nekad viņš savā mūžā nebij jutis otru cilvēku sev tik tuvu* (JA 255); *Es taču visu dienu atrados tālu no cilvēkiem* (JA 102); *Tika ieaicināti tuvākie kaimiņi, vai vismaz galdu klāja dārzā, ja bija vasara, lai saime notālēm redzētu, kas te notika* (JA 143) ir t. t.

Atstumas, reiškiamas kalbamaisiais vietosrieveiksmiais, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, nėra vienodas: subjekto ir orientyro atžvilgiu jis gali būti artimas (mažas) arba tolimas (didelis). Vadinasi, analizuojant nerodomuosius vietosrieveiksmius taip pat galima kalbėti apie semantinę opoziciją *artumas / neartumas (tolumas)*. Šią opoziciją aptinkama ir kontekstuose, pvz., *Tuvu un tālu sadziedājās gaiļi* (MG I 695).

Kaip matyti, deiktinių identifikuojamųjų vietosrieveiksmių, turinčių semą 'nerodomasis', inventoriui priskiriami tokie pavyzdžiai: *nomaļis, nomaļu, nomaļus, nosānis, nosāniski, nosāņu, nosāņus, nost, nostatu, nostatus, nostu, projām, prom*. Šiai semantinei grupei jie priskiriami, nes kontekstuose taip pat žymi atstumą nuo subjekto iki orientyro, pvz.: *Viņa bija devīga un izdalīja tos meitenēm un arī zēniem, kuri bāzās vīrsū. Man, nomaļis sēdošam, bij brīnums...* (JA 11); *turēties nosāņus* (LLKŽ 469); *Jānis domāja un gāja nost, jo galva mazliet reiba* (JA 299); *Man cits nekas neatlika kā ar kaunu vilkties projām* (JA

82). Pirmajame ir antrajame sakiniuose subjekts yra 'nuošaliai', t. y. 'atokiai', trečiajame ir ketvirtajame jis juda 'šalin', t. y. 'tolyn'. Galima apibendrinti, kad visi jie turi požymį 'tolumas'. Šiuo požymiu aptariamieji pavyzdžiai kontrastuoja vietos prieveiksmiams, turintiems požymį 'artumas'.

Vietos prieveiksmis *patālu* žymi vietą, kuri yra palyginti toli (plg. Paegle 2003, 163), pvz., *Dzelceļa stacija atradās patālu no paša ciema centra* (žr. ten pat). Iš pavyzdžio galima spręsti, kad tas atstumas yra gana didelis, todėl *patālu* priskirtinas požymis 'tolumas'. Semantiškai šiam vietos prieveiksmiui lygiavertis *savrup*, pvz., *Savrup pie neliela galdiņa sēdēja klīrīgs rakstvedis* (LLVV VII 2, 356). Abu žodžiai galėtų pakeisti vienas kitą kontekste be didesnių reikšminių nuostolių, todėl *savrup* taip pat priskiriamas 'tolumo' požymis.

Tyrinėjant nerodomuosius bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksnius pastebėta, kad orientyras gali būti:

a) žmogus (-ēs), pvz.: *Tālme sēdēja uz ķebļa nostatus no citiem* (O) (LLVV V 696); *Es taču visu dienu atrados tālu no cilvēkiem* (O) (JA 102); *Aija teica un pastūma man* (O) *Jozu tuvāk* (JA 23); *Aija palaida manas kājas un gribēja atsvabināties, bet pie tam viņa vilkās man* (O) *aizvien tuvāk, tā ka drīz vien mūsu vaigi bija kopā* (JA 53); *Aija smējās un virzījās Jurim* (O) *tuvāk* (JA 388); *Saimniece piegāja mātēi* (O) *tuvāk un apvaicājās...* (JA 127); *Viņa pieliecās dēlam* (O) *tuvāk un čukstēja...* (JA 169); *Viņam gribējās pēc iespējas ātrāk tikt projām no šī cilvēka* (O) (JA 333);

b) vieta, kur einama ar važiuojama, pvz.: *bērnu nams atradās atstatu no ielas* (O) (LLVV I 451); *kaķīšu mājas atradās mežmalā, patālu nost no lielajiem ceļiem* (O), *tāpēc te reti kad dabūja redzēt svešu cilvēku* (LLVV IV 507); *Nevienu cilvēku nevajag vest nost no tā ceļa* (O), *ko viņš pats izvēlējies* (JA 289);

c) pastatas ar jo dalis, pvz.: *ka jūs būsiet tik tuvu pie Galdara mājas* (O) (JA 241); *Ganības bija tālu no mājām* (O) (JA 31); *aizloga* (O) *mežs tik tuvu, ka pat no istabas saredzamas stirnu pēdas sniegā zem zavainajam eglēm* (LLVV VIII 44);

d) žemēs plotas, pvz.: *Vai tā neaizden pat ziemu, tiklīdz pavirzās mūsu zemei (O) tuvāk?* (JA 257);

e) gamtos reišķinys, pvz.: *viņa teica un nāca tuvāk pie uguns (O) (JA 237); Te nu viņš bija, dažas pēdas tuvāk saulei (O) (JA 401);*

f) daiktas, pvz., *Es piegāju soliņam (O) tuvāk un pakairināju mazo dēlu, kurš tagad sēdēja saimniekam klēpi (JA 68) ir t. t.*

Kartais viename sakinyje gali būti keli orientyrai, pvz.: *Kāpēc tad jūs jūsu bitēm skriet verstīm tālu no ļaužu pļavām (O), līčiem (O) un liepām (O), kad viņas var tepat izlidot un paņemt pilnu klēpi? (JA 216); Nē, viņš ietu, kluss un sevī ievīlciens, aizvien uz priekšu, aizvien tālāk no mājas (O), no cilvēkiem (O), – prom, prom... (JA 209).*

Bendrinēs latvių kalbos tekstuose rasta pavyzdžių, kuriuose orientyras lieka tik numanomas iš konteksto, pvz.: *Ir tik skaisti pėc ilgiem gadiem atkal dzirdėt tavu balsi tik tuvu... (JA 251); Vai tālu vėl mājas? (JA 210); Bet es nebiju piedabūjams tālāk iet (JA 15) ir t. t.*

Tiriant, kaip identifikuojamais vietos prieveiksmiais, turinčiais semą 'nerodomasis', nusakomas atstumas, pastebėta:

a) atstumas gali būti konkretinamas sustiprinant vietos prieveiksmio reikšmę tuo pačiu ar kitais prieveiksmiais, stiprinamaisiais ar paaiškinamaisiais žodeliais, pvz.: *Bet Mežgals skrēja pa ceļu, kas veda mežā iekšā, tālāk un tālāk no mājām (Paegle 2003, 163); Meitenes jau, mums ar Lapu suņiem kaujoties, bija aizgājušas labi tālu priekšā (JA 14); Man nevajadzēja stāvēt tik tuvu, kad redzēju, ka tev tas nepatīk (JA 220); Lai Jānis nedomā Aijai nākt par tuvu! (JA 249); Mēs tikām jau par tālu un es nevarēju redzēt, kas ar mazo nebēdnie beigās gotika (JA 109); Lielceļš bija diezgan tālu un neba man ar bija tāda vajadzība (JA 118); Žēl, ka ielaidu tajās skolās tik tālu (JA 160); Tagad monopols esot tik tālu, ka taisni vajadzīgā brīdī nevarot to pasniegt (JA 268); Kad tik tālu, tad jau gan slikti (JA 277) ir t. t.*

b) atstumas gali būti konkretinamas prielinksninėmis konstrukcijomis ar lokatyvais, pvz.: *Joza varbūt tādās reizēs domāja par savas mātes istabiņu tālu Lietuvas sila galā (JA 30); Es aizdzinu tālu aiz laukiem, pļavās, un*

ganīju tur no rīta līdz vakaram (JA 101); Viņi gāja aizvien tālāk pa grāvjiem un ežmaļiem, gāja un apstājās, pastāvēja un gāja atkal (JA 159–160); Darbs tādās reizēs veicās ar diokāršu šķirību, un viņa gādība sniedzās tālu uz priekšu (JA 312);

c) atstumas gali būti konkrētas vietas sustiprināt vietas prievēksmīo reikšmē ir stiprinamais žodelis (dalelytēmis), ir vietā pērtēkiančiomis prielinksninēmis konstrukcijomis, pvz.: *Tik tālu mani būtu nodzinis uz leju nelaiķis Galdars, ja nebūtu gadījušies labi ļaudis, kas man, nepiedzīvojušam skuķim, piedod padomu* (JA 308);

d) atstumas gali būti nekonkrētas, pvz.: *laiku pa laikam atskanēja neskaidra, dobja rūkoņa. Bet tas bija tālu* (LLVV VII 2, 445); *es stāvēju ietālēm un nevarēju visu sadzirdēt* (LLVV III 405);

e) atstumas gali būti tikslinamas prielinksnīne konstrukcija *no + gen.* īvardijant atskaitos tašķā, pvz.: *Zane dzīvo tālu no skolas* (Paegle 2003, 163); *Viņa turējās no Jāņa atstatu un jau kopš svētdienas ar viņu nebija ne vārda runājusi* (JA 165); *Tikai nostāk no šķūņa* (Paegle 2003, 167).

Taigi galīma daryti īšvadā, kad šīai grūpei prieklausantys vietas prievēksmīai turi tokias orientacīnes reikšmes:

1. ‘artumas’;
2. ‘neartumas (tolumas)’.

12 lentelē. **Nerodomūjū vietas prievēksmījū īntegralīnīai ir diferencīnīai poźymīai**

Vīetos prievēksmīis	Īntegralīnīai poźymīai		Diferencīnīai poźymīai	
	Distancīja	Nerodoma vieta	artumas	tolumas
<i>atstatu</i>	+	+	–	+
<i>attālu</i>	+	+	–	+

<i>ietālēm</i>	+	+	-	+
<i>iztālis</i>	+	+	-	+
<i>nomaļis</i>	+	+	-	+
<i>nomaļus</i>	+	+	-	+
<i>nosāņu</i>	+	+	-	+
<i>nost</i>	+	+	-	+
<i>nostatu</i>	+	+	-	+
<i>nostu</i>	+	+	-	+
<i>notālu</i>	+	+	-	+
<i>patālu</i>	+	+	-	+
<i>projām</i>	+	+	-	+
<i>savrup</i>	+	+	-	+
<i>tālu</i>	+	+	-	+
<i>tuvu</i>	+	+	+	-

Junginiuose su rimties veiksmāzodžiais (*būt, palikt, stāvēt*) nerodmieji bendrinēs latvių kalbos vietas prievieksmiai ģgyja buvimo vietas reikšmę, pvz.: *skolēris palika stāvot notālēm* (LLVV V 715); *Pats vēl drusku kliboja, tomēr bija jau tik tālu, ka bez bēdām varēja maukt kājā zābaku* (JA 293); *Viņa stāvēja savrup no citām un Ziemeļim izlikās kaut kur jau redzēta* (LLVV VII 2, 356) ir t. t.

Jungdamiesi su slinkties veiksmāzodžiais (*braukt, nākt, skriet, virzīties*) vietas prievieksmiai ģgyja judējimo krypties reikšmę, pvz.: *Ieva nāca tuvāk* (JA 210); *Tie viens pēc otra virzījās viņai aizvien tuvāk, līdz mazās rokas viņu apņēma no visām pusēm* (JA 386); *Gājējs rādīja ar roku taisni uz Pakalnu mājiņu, un sieva brauca tālāk* (JA 262); *viņi kiedza un skrēja atkal tālāk* (JA 267) ir t. t. Kaip matyti, daugumoje pavyzdžių ryški linijinė slinktis.

Vietos prievieksmiai, turintys požymį ‘artumas’, jungdamiesi su slinkties veiksmāzodžiais ģgyja artėjimo reikšmę, pvz.: *Tie (S) viens pēc otra virzījās viņai (O) aizvien tuvāk* (JA 386). Greičiausiai tokį artėjimą galima vadinti neapribotu, nes lieka neaišku, kiek subjektas priartės prie orientyro. Taip pat lieka neaišku, ar jis sustos, ar slinks toliau.

Dalis vietasrieveiksmių (*nost, nostu, projām, prom, tāli, tāltālu, tālu*), turinčių požymį ‘tolumas’, sudarydami junginius su slinkties veiksmažodžiais, gali įgyti tolumo reikšmę, pvz.: *Ejiet nost!* (JA 387); *Rublis sieru tā apēnoja, ka es to gandrīz atstāju turpat uz Pēterienes lādes, kad gāju projām* (JA 62). Iš pateiktų pavyzdžių sunku nustatyti, koks tai tolūmas³¹.

Vietosrieveiksmiai *ietālēm, ietālu, iztālēm, iztālis, notāl, notālēm, notālis, notālu, notālus*, kaip jau minėta, turi požymį ‘tolumas’. Šis požymis taip pat išryškėja ir junginiuose su rimities veiksmažodžiais, pvz., *skolēris palika stāvot notālēm* (LLVV V 715). Būtina atkreipti dėmesį, kad junginiuose su slinkties veiksmažodžiais jie visi dėl savo priešdėlio (*ie-, iz-, no-*) turėtų įgyti³² apriboto tolumo reikšmę (plg. Kilius 1980, 38–39), pvz., *notālēm nākt*. Jais būtų nurodomas tolūmas iš tos erdvės dalies, kurią nurodo visi pateikti žodžiai be priešdėlio (žr. ten pat). Svarbu ir tai, kad priešdėliniai vietosrieveiksmiai, jungdamiesi su rimities veiksmažodžiais, įgyja reikšmę ‘nuošaliai’, o su slinkties – ‘iš tolo’.

Vietosrieveiksmių *atstatu, atstatus, attālu, nomaļis, nomaļu, nomaļus, nosānis, nosāniski, nosāņu, nosāņus, nostatu, nostatus, savrup* junginių su kartinės slinkties veiksmažodžiais neaptikta, kontekstai rodo, kad jie labiau linkę jungtis su rimities veiksmažodžiais³³. Be abejo, ištyrus daugiau medžiagos būtų rasta pavyzdžių su kartotinės slinkties veiksmažodžiais, su kuriais įgyjama įvairiakryptiškumo reikšmė. Su tokiais veiksmažodžiais linkę jungtis ir šie žodžiai: *patālu, tāli, tāltālu, tālu, tuvū*, pvz., *patālu staigāja* ir t. t.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad kalbamajai vietosrieveiksmių grupei yra būdingos šios slankumo reikšmės (žr. 13 lentelę):

1. Rimitis (buvimo vietos reikšmė).
2. Slinktis (judėjimo krypties reikšmė).
  - a) linijinė: artėjimas (neapribotas);

---

³¹ Slankumo lentelėje paliekami minusiukai.

³² Deja, tiriamuose kontekstuose tokių pavyzdžių neaptikta.

³³ Slankumo lentelėje bus pažymima, kad jie jungiasi su rimities veiksmažodžiais, visur kitur dėl pavyzdžių trūkumo bus dedami minusiukai.

b) linijinė: tolīmas (su priešdėliniais veiksmažodžiais – apribotas);

c) nelinijinė.

13 lentelė. Nerodomųjų vietosrieveiksmių slankumas

Vietos rieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>atstatu</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>attālu</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>ietālēm</i>	+	+	+	-	-	+	-	-	-
<i>iztālēm</i>	+	+	-	-	-	+	-	-	-
<i>nomaļis</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>nosānis</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>nost</i>	+	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>nostatu</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>notāl</i>	+	+	-	-	-	+	-	-	-
<i>patālu</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>projām</i>	+	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>savrup</i>	+	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>tāli</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>tuvu</i>	+	+	-	-	+	-	-	-	-

Aptartųjų vietosrieveiksmių (rodomųjų ir nerodomųjų) integralinis požymis – ‘identifikuojamasis’. Šis požymis yra ir diferencinis, kuriuo kalbami eivieiksmai skiriasi nuo vietosrieveiksmių, neturinčių šio požymio. Galima skirti semantinę opoziciją *identifikuojamasis* / *neidentifikuojamasis*.

2.2.1.2. Deiktiniai neidentifikuojamieji vietosrieveiksmiai

Inventorius: *citur, citviet.*

Šie latvių kalbos vietos nėra susiję su komunikacijos aktu, su ta situacija, kuri yra dabar, kalbamuoju momentu, jie tik nukreipia nuo *dabar* ir *čia*, (į *vėliau* ir *ten*, *kažkur kitur*), pvz.: *Un, iedomājoties, ka Jāņa vairs nebūtu, viņa gaiši nojauta, cik mīļš viņai šis cilvēks bija kļūvis pa šīm dienām, kaut arī viņa domas bija citur vērstas* (JA 167). Jei pavyzdyje būtų pavartoti *šeit* arba *tur*, subjekto (*viņa domas*) būtų identifiukuota – ‘čia’ arba ‘ten’. Kaip matyti, *citur* vietos neidentifikuoja.

Kontekstuose *citur* sudaro opozicijas su deiktiniais vietosrieveiksmiais, turinčiais požymį ‘identifikuojamasis’, pvz., *Bet es jau sēdu še un ne citur!* (JA 153). Pateiktame pavyzdyje *citur* nurodo nežinomą vietą ir kontrastuoja vietosrieveiksmiui *še*, kuriuo nurodoma žinoma vieta. Iš sakinio paaiškėja, kad subjektas sėsis ‘čia’, o ne ‘kitoje vietoje’ – kokioje, neidentifikuojama.

Šiai semantinei grupei priskiriamas *citviet* vietosrieveiksmį *citur* galėtų pakeisti kontekste be jokių reikšminių nuostolių, pvz., *Bet es jau sēdu še un ne citviet!*

Nagrinėjant kontekstus pastebėta, kad bendrinėje latvių kalboje reikšme ‘kitoje vietoje’ labai dažnai vartojami deiktinio neidentifikuojamojo vietosrieveiksmio *citur* ir nežymimojo egzistavimo vietosrieveiksmio *kur* junginiai: *citur kur* ir *kur citur*, pvz.: *Bet vai, uz balli ejot, nevar apmaldīties un nokļūt kur citur?* (LLVVe) *..tik godīgam cilvēkam kā tev nenāksies grūti citur kur aizņemties..* (LLVVe). Kadangi abiejų samplaikų reikšmė ta pati, ‘kitoje vietoje’, o samplaikos komponentų vieta gali kisti, šiame darbe laikomasi nuomonės, kad samplaika nėra visiškai suprieveiksmėjusi.

Apžvelgus kontekstus paaiškėjo orientyras:

a) žmogus, pvz., *Bet es (O) jau sēdu še un ne citur!* (JA 153) (šiuo atveju subjektas yra ir orientyras);

b) pastato dalis, pvz., *Tikai reti, smagi soļi dimdēja man ausīs, kad gāja kāds no istabas* (O) *uz klētīm vai kur citur* (JA 80);

c) vieta ar vietovē, pvz., *Vietām pie krūmiem* (O) *vējš savilcis prāvas kupenas, bet citur sniegs tikai plānā kārtā sedz sastingušo zemi* (LLVVe); *to [sirsnību], ko Taņa neatrada Banderos* (O), *viņa atlikām atrada citur – daudzās zvejnieku mājās, jauniešu vidū* (LLVVe).

Orientyras gali būti numanomas tik iš konteksto, pvz.: *Nu, kur tad citur?* (JA 116); *Laikam gan pie mātes, kur tad citur* (JA 90); *Bet svētki nekādi nevarēja būt, jo citur nebija no tā nekas manāms* (LLVV II 207) ir t. t.

Vietos prievēksmio *citur* žymima vieta yra labai neapibrēžta, todēl kontekstuose šio žodžio reikšmē susiaurinama, pvz., *..Oliņu mātē cepa raušus. Bet svētki nekādi nevarēja būt, jo citur ciemā nebija no tā nekas manāms* (LLVVe) ir kt.

Nagrinėjant sintagminius santykius, išryškēja, kad neidentifikuojamieji deiktiniai vietas prievēksmiai jungiasi ir su rimties, ir su slinkties veiksmāžodžiais. Su rimties veiksmāžodžiais įgyjama buvimo vietas reikšmē, pvz.: *Tagad viņa ar meitām dzīvoja citur; vietumis jau sauss, bet citviet vēl slapjš* (LLKŽ 142) ir t. t.

Su kartinēs slinkties veiksmāžodžiais išreiškiamo judėjimo kryptis, pvz.: *Tikai reti, smagi soļi dimdēja man ausīs, kad gāja kāds no istabas uz klētīm vai kur citur* (JA 80) ir t. t. Sakinyje išryškēja linijinė slinkties, kurią galima detalizuoti. Pavartotas atskaitos taškas (*no istabas*) suponuoja apribotą tolīmą.

Junginiai su kartotinės slinkties veiksmāžodžiais taip pat įmanomi, pvz., *viņš staigāja citur*. Tokiuose pavyzdžiuose įgyjama nelinejinės slinkties reikšmē.

Atlikus sintagminį tyrimą, nustatytos šios deiktinių neidentifikuojamųjų vietas prievēksmių slankumo reikšmės:

1. Rimtis;
2. Slinkties (judėjimo krypties reikšmē):
  - a) apribotas tolīmas.

14 lentelė. Neidentifikuojamųjų vietosrieveiksmių slankumas

Vietos rieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>citur</i>	+	+	+	-	-	+	-	-	-
<i>citviet</i>	+	+	+	-	-	+	-	-	-

Visi 2.2.1. skyriuje aptarti bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai turi integralinį požymį ‘deiktinis’ ir yra priešinami su šio požymio neturinčiais vietosrieveiksmiais.

2.2.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai

Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai nėra tiesiogiai susiję su komunikacijos aktu: jie nenurodo, neidentifikuoja asmenų, daiktų, gyvūnų ar reiškinių vietų konkrečioje situacijoje nei adresato, nei adresanto atžvilgiu (plg. Rosinas 1996, 7). Kalbamųjų žodžių pagrindinis požymis – ‘nedeiktinis’.

Pagal tai, ar nedeiktiniai vietosrieveiksmiai žymi subjekto vietą erdvės viduje ar už jos ribų – išorėje, nedeiktinius vietosrieveiksmius galima skirti į vidaus ir nevidaus. Pirmieji turi semą ‘vidus’, antrieji – ‘nevidus’.

2.2.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semą ‘vidus’

Šiai semantinei grupei priskiriami vietosrieveiksmiai lokalizuoja subjektą 1) orientyro viduje (*dziļi, iekšā, mājā, sekli*); 2) orientyrų apribotoje erdvėje (*starpā, vidū*) (plg. Kilius 1977, 45); 3) lauke, bet lyginimo pagrindas yra vidus, t. y. vieta nusakoma vidaus atžvilgiu (*ārā, laukā*). Lyginant pateiktus vietosrieveiksmius tarpusavyje, pagrindinis skirtumas išryškėja tarp *dziļi, sekli* ir *ārā, iekšā, laukā, mājā, starpā, vidū*. Pirmieji tarpusavyje kontrastuoja gylio atžvilgiu, todėl turi semą ‘gylis’, antrieji šios semos neturi, t. y. turi semą ‘negylis’. Taigi galima skirti semantinę opoziciją *gylis / negylis*.

2.2.2.1.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘vidus’, ‘gylis’

Inventorius: *dziļi, padziļi, sekli*.

Šiai semantinei grupei priskiriami *dziļi, padziļi, sekli* aptinkami kontekstuose, kur orientyras yra medžiaga (plg. Valiulytė 1998, 29), pvz.: *Ienirt dziļi upē* (O) (LLVV II 451); *Dziļi art* (LLVV II 451) (veiksmazodis ‘arti’ leidžia daryti išvadą, kad pirmajame sakinyje orientyras yra – žemė); *Jo siltāk sildīja pusdienas tveice, jo seklāk ruduļi peldēja. Dažreiz viņu muguru spuras atradās virs ūdens* (O) (LLVV VII 2, 379) ir t. t. Pirmajame ir antrajame sakiniuose subjektas vietosrieveiksmiu *dziļi* lokalizuojamas giliai, toli nuo orientyro paviršiaus. Antrajame sakinyje *seklāk* lokalizuoja subjektą negiliai, arti orientyro paviršiaus. Šis žodis turi požymį ‘paviršius’, o pirmasis – ‘nepaviršius’. Galima skirti semantinę opoziciją *paviršius / nepaviršius*. Vandens telkinys ir žemė yra dažniausiai aptinkami orientyrai, kurių viduje lokalizuojamas subjektas. Daugeliu atvejų nepasakytą orientyrą nurodo specifiniai veiksmazodžiai *art* ir kt., pvz.: *Kad dziļi ar, smalki ecē un labi mēslo, viņai pavisam cits spēks* (orientyras – žemė) (ZZ I 263).

Padziļi kontekste ģyja reikšmē ‘gana giliai’, pvz., *Padziļi ienirt ūdenī* (LLVVe). Šiam žodžiui būdingas požymis ‘nepaviršius’, kuriuo jis taip pat kontrastuoja vietos prieviksiui *sekli*. Be to, su šiuo pavyzdžiu aptikta kitų orientyrų: *Viņa norāva garu smilgu un padziļi iegrieza sev pirkstā* (O) (LLVVe).

Vietos prieviksmis *dziļi* labai dažnai aptinkamas kontekstuose, kur kalbama apie žmogaus kūną, jo dalį ar vietovę, konkrečiai – mišką, pvz.: *Cilvēkos bija dziļi iesakņojusies tā pārlicība, ka baznīca ir vieta, kur viņus vai nu iepriecē ar paradizes priekiem, vai arī biedē ar vis briesmīgākām elles mokām* (JA 276); *Meitenes neatsaucās. Viņas elpoja dziļi un vienlīdzīgi* (JA 252); *Tā nebija brīnumpuķe, kam saknes stieptos dziļi sirdī* (JA 270); *Ieiet dziļi mežā* (LLVV II 452) ir t. t. Pirmuose pavyzdžiuose *dziļi* atlieka būdo prieviksmio funkciją (kaip kvėpuoja?), paskutiniame – ģyja semą ‘tolumas’. Tai yra antrinės *dziļi* reikšmės (pirminė – ‘žemyn nuo paviršiaus’). Dėl šios priežasties pateikti ir panašūs pavyzdžiai nebus nagrinėjami.

Vadinasi, nedeiktiniams vietos prieviksiams, turintiems semas ‘vidus’, ‘gylis’, būdingos šios orientacinės reikšmės (žr. 15 lentelę):

1. ‘vidus’;
2. ‘gylis’;
3. ‘paviršius’;
4. ‘nepaviršius’.

15 lentelė. ‘Gylio’ vietos prieviksių integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietos prieviksmis	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Vidus	Vieta pagal gyli	paviršius	nepaviršius
<i>dziļi</i>	+	+	–	+
<i>padziļi</i>	+	+	–	+

<i>sekli</i>	+	+	+	-
--------------	---	---	---	---

Jungdamiesi su rimties veiksmožodžiais ‘gylio’ vietos prieveiksmiai įgyja vietos buvimo reikšmę, pvz., *Gluži visu jau nebūs norijušas, dziļāk un sausā zemē auzas var ilgi stāvēt* (ZZ I 181).

Su kartinės slinkties veiksmožodžiu ryški veiksmo judėjimo, linijinės slinkties, reikšmė (kryptis pagal vertikale žemyn), pvz.: *Ienirt dziļi upē* (LLVV II 451); ir t. t. Pavyzdyje priešdėlinis veiksmožodis *ienirt* suponoja apribotą artėjimą – subjektas atsiduria orientyro viduje.

Su slinkties veiksmožodžiais *art, peldēt* vietos prieveiksmiai, turintys semą ‘gylis’, galėtų įgyti konstantinio kelio reikšmę, nes būtų išreiškiama linijinė slinktis orientyro vidumi (plg. Kilius 1980, 42).

Apibendrinant galima pasakyti, kad ‘gylio’ vietos prieveiksmiai bendrinėje latvių kalboje jungdamiesi su rimties ir slinkties veiksmožodžiais įgyja šias reikšmes (žr. 16 lentelę):

1. Rimtį;
2. Linijinę slinktį (judėjimo krypties reikšmė):
  - a) apribotas artėjimas;
  - b) konstantinis kelias.

16 lentelė. ‘Gylio’ vietos prieveiksmių slankumas

Vietos prieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>dziļi</i>	+	+	-	+	-	-	-	+	-
<i>padziļi</i>	+	+	-	-	-	-	-	+	-

<i>sekli</i>	+	+	-	-	-	-	-	+	-
--------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Vietosrieveiksmiams, turintiems semą 'gylis', semantiškai priešinami vietosrieveiksmiai, neturintys šios semos, t. y. turintys semą 'negylis'.

2.2.2.1.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas 'vidus', 'negylis'

Nedeiktiniams vietosrieveiksmiams, turintiems semas 'vidus', 'negylis', priskiriami šie vietosrieveiksmiai: *ārā, ārup, iekšā, laukā, mājā, mājās, mājup, starpā, vidū*. Visiems jiems bendras yra vietos nusakymas uždaros erdvės atžvilgiu (vieta vidaus atžvilgiu). Orientyras, kurio atžvilgiu nusakoma vieta, yra trimatis, neskaidrus objektas. Subjektas kalbamaisiais vietosrieveiksmiais lokalizuojamas orientyro viduje (*iekšā, mājā, mājās, mājup*) arba už jo ribų – išorėje (*ārā, laukā*). Šis teiginys leidžia daryti išvadą, kad kalbamieji nedeiktiniai žodžiai gali būti aprašomi remiantis požymiais 'išorė', 'neišorė' ir semantine opozicija *išorė / neišorė*.

Kaip matyti, vidaus vietosrieveiksmiams priskiriamas *starpā*. Palyginti jį su *iekšā, mājā*, išryškėja orientacinių reikšmių skirtumas. *Iekšā, mājā* orientacinė reikšmė yra 'vidus', tuo tarpu *starpā* – ir 'vidus', ir 'išorė' kartu (plg. Kilius 1977, 45). Vidus ta prasme, kad kalbамasis žodis lokalizuoja subjektą orientyrų apribotoje vietoje, o išorė ta prasme, kad orientyrų apribota erdvė išorėje. Požymis 'vidus' yra integralinis, o 'išorė' – diferencinis, kuriuo *starpā* kontrastuoja su *iekšā, mājā*.

2.2.2.1.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas 'vidus', 'negylis', 'neišorė'

Inventorius: *iekšā, mājā, mājās, mājup, vidū*.

Nedeiktiniam vietas prievoksmiam, turintiems semas 'vidus', 'negylis', 'neišorē', priskiriami *iekšā, mājā, mājās, mājup* (toliau atliekant paradigminę analizę vietoje trijų vietas prievoksmių *mājā, mājās, mājup* bus vartojamas *mājā*) lokalizuoja subjektą orientyro viduje.

Integralinį požymį 'vidus' turintys vietas prievoksmiai *iekšā* ir *mājā* dažniausiai aptinkami kontekstuose, kuriuose kalbama apie pastatą arba jo dalį, pvz.: *Kur Kristīne? Iekšā? Edgars rādīja uz barona istabām* (O) (LLVV I 296); *Viņa taisnojās, ka iedama gar krogu* (O), *patiesi gribējusi iet iekšā, bet domājusi, ka tagad jau esot tāds pavēss laiks un viņam alus negribēšoties* (JA 180); *Bet Aija palika mājā, kaut gan es viņu neaizturēju* (JA 63) ir t. t. Paskutiniame pavyzdyje vietas prievoksmis *mājā* yra orientyras.

Kontekstuose, kur vartojamas vietas prievoksmis *iekšā*, be pastato ar jo dalies, orientyras gali būti:

a) buities daiktas, pvz.: *Nolikusi kartupeļus pie akas, Ieva izvilka ūdeni, salēja to grozā* (O) *un tad stāja ar savu sārto baso kāju iekšā un mīdīja to, ka plānās kartupeļu mizas riņķī griezās* (JA 138); *Viņa ceļas rītos agri, dedz savu skārda lampiņu* (O), *paklunkšina, vai ir vēl iekšā eļļa, un tad ar adatas aci iespēj mazo liesmiņu vēl mazāku* (JA 96–97);

b) leidinys, pvz., *Mēs nopirksim tādas grāmatas* (O), *kur iekšā skaistas pasakas* (JA 268);

c) gamtos reiškiny, pvz., *Daudz, ja uz dažām minutēm, kādreiz izlīda no ūdeņainajiem mākoņiem* (O), *bet tad tūlīt atkal skrēja tajos iekšā un ar tādu ātrumu, ka nokūpēja vien* (JA 113);

d) turgavietē, pvz., *Bet viens mazs čigānēns gluži kails bij izrāpies, mātei nemanot, no ratiem laukā un tīri lepni devās tirgū* (O) *iekšā* (JA 109).

Kaip matyti, orientyrai tarpusavyje skiriasi, bet visi jie trimačiai (laukas, pieva, aikštė kartais traktuojami kaip trimačiai (žr. Kilius 1977, 48), kartais kaip dvimačiai (Valiulytė 1998, 29)). Nors kai kuriuose pavyzdžiuose orientyras lieka tik numanomas (*Tā es sēdos iekšā; sak, braukšu, Mīle, tev līdz* (JA 197); *Iekšā viss tīrs un spodrs* (JA 64)), galima apibendrinti, kad *iekšā*, taip pat ir *mājā*, lokalizuoja subjektą 'viduje (neišorėje)' (uždara erdvė).

Be to, pažymėtina, kad 'vidaus' vietas prieveiksmio *ieکشā* reikšmė nėra labai konkreti, todėl juo nusakoma vieta kontekstuose labai dažnai patikslinama, susiaurinama:

a) vieta gali būti patikslinama prielinksninėmis konstrukcijomis, pvz.: *Te varēja pa logu redzēt garāmgājējs, ka iekشā sēd jauns vīrietis pie šujmašīnas* (JA 221) ir t. t.

'Vidaus' vietas prieveiksmiams taip pat priskiriamas *vidū* 'viduryje', pvz., *Meitenes stāvēja istabas vidū, kā jaunas rotaļas prasīdamas* (JA 340). Pateiktame pavyzdyje subjekta lokalizuojamas orientyro viduje. Kaip rodo kontekstai, *vidū* savo reikšmė yra labai artimas vietas prieveiksmiui *ieکشā* ('viduj'), dėl šios priežasties jis priskiriamas prie žodžių, turinčių požymį 'neišorė'.

Pavyzdžiuose, kuriuose vartojamas *vidū*, nustatyti tokie orientyrai:

a) žmonės, pvz., *viņi ņēma galdnieku savā* (O) *vidū un pat uzciēnāja* (Paegle 2003, 166);

b) pastatas ar jo dalis, pvz.: *Viņa vilka Jāni istabas* (O) *vidū, un viņi dejoja* (JA 300); *Viņš nostājās klēts* (O) *vidū, aplaida acis visapkārt, tad pienāca man tuvāk* (JA 58); *Tūlīt pirmajā dienā viņš uztaisīja no egļu zariem būdu* (O) *ar līdzenu celmu vidū, uz kura varēja sēdēt un sildīties pie būdas priekšā sakurtās uguns, kad laiks bija atpūsties* (JA 357);

c) vieta, kur einama ar važiuojama, pvz., *Viņš norīkojās ceļā* (O) *vidū, sāka iet uz reizē dziedāt; bet nebij pantam vēl līdz pusei ticis, kad grāvis jau bij klāt, uz dziesma aprāvās* (JA 210);

d) žemės plotas, pvz., *Augstāk zaļoja ābeļu dārzs, un dārza* (O) *vidū pacēlās maza vēja roze, kuru Pakalns pats bij uztaisījis, lai sausā laikā varētu dārzam piegādāt ūdeni no upes, kura pieliecās te gluži klāt* (JA 222) ir t. t.

Kaip rodo orientyrai b) ir d) pavyzdžiuose, subjekta lokalizuojamas viduje – ne išorėje, todėl orientacinė *vidū* reikšmė, kaip ir *ieکشā*, *mājā* – 'neišorė'.

Kaip matyti iš pavyzdžio a), *vidū* gali lokalizuoti subjektą ir orientyrų apribotoje erdvėje. d) pavyzdys rodo, kad subjekta yra lygiai nuo abiejų kraštų,

orientyru, nutolusioje vietoje. Orientacinė reikšmė abiem atvejais yra 'išorė', bet *starpā* reikšmei lygi reikšmė yra antrinė, todėl semantinėje bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūroje ji nebus žymima.

Aptarus visus 'vidaus' vietosrieveiksmius, turinčius semą 'neišorė', nustatomos šios orientacinės reikšmės:

1. 'vidus';
2. 'negylis';
3. 'neišorė'.

Kalbant apie slankumą, reikėtų pasakyti, kad jungdamiesi su veiksmažodžiais 'vidaus' vietosrieveiksmiai įgyja įvairių reikšmių. Buvimo vietos reikšmė įgyjama kalbamiesiems vietosrieveiksmiams, išskyrus *mājup*, sudarant junginius su rimties veiksmažodžiais, pvz.: *Tiklīdz viņš bija iekšā, aiz viņa vērās durvis un pa tām steigšus izlavijās Juris, ber ardievām, kā ienācis* (JA 305); *Šiem esot mājā veseli divi* (JA 218); *Tā kā Jānis aizvien bija mājā, tad viņam vajadzēja ūdeni sanest, uguni sakurt, lopos apkopt* (JA 313); *Nevarēja palikt mājā?* (JA 213); *Es taču viņu varēju tik viegli mājā aizturēt* (JA 231); *Ko, vai tad viņi govīs tagad tādā siltā laikā jau tur ot mājā?* (JA 265).

Kartais rimties veiksmažodis gali būti numanomas, pvz.: *Nu, es zinu, ka saimnieks mājā, un plaši atveru acis* (JA 94); *Tā kā āra krampis itin mierīgi gulēja nokāries, tad es zināju, ka Aija iekšā* (JA 38). Pateiktuose pavyzdžiuose praleistas veiksmažodis *ir* (*Nu, es zinu, ka saimnieks ir mājā, un plaši atveru acis* ir *Tā kā āra krampis itin mierīgi gulēja nokāries, tad es zināju, ka Aija ir iekšā*).

Su slinkties veiksmažodžiais 'vidaus' vietosrieveiksmiai įgyja veiksmo krypties reikšmę. Vietosrieveiksmių junginiam su slinkties veiksmažodžiais būdinga linijinė slinktis, pvz.: *Tur nāca mājā Klāvs ar Andri* (JA 185); *Tad mēs dzinām mājās* (JA 23); *Kad durvis nebij aizkrampētas, tad viņa parasti nāca iekšā un paraustīja mani aiz piederknes, tāpat Aiju* (JA 62); *Ieva veda viņu iekšā* (JA 211); *Viņa vilka Jāni istabas vidū, un viņi dejoja* (JA 300).

Kai 'vidaus' vietosrieveiksmių *iekšā* ir *mājā(s)*, *mājup* ir slinkties veiksmažodžių junginiai perteikia judėjimą į vidų, kalbame apie apribotą

artėjimą, pvz.: *mēs steidzāmies mājup* (Paegle 2003, 164); *Kad mana māte teica ardievas, tad arī Jozas māte atgīdās, ka laiks iet mājā* (JA 69); *Aijiņ! Saslauki tagad palodzi un saber iekšā!* (JA 83); *Viņi iegāja iekšā* (JA 249) ir t. t. Kaip matyti, apribotą artėjimą paskutiniame sakinyje sustiprina veiksmažodžio *iegāja* priešdėlis *ie-*. Su slinkties veiksmažodžiu jungdamasis *vidū* taip pat įgyja apriboto artėjimo reikšmę: subjektas priartės iki tam tikro taško ir sustos.

Visi šios grupės pavyzdžiai, išskyrus su postpozicija *-p*, galėtų sudaryti junginius su kartotinės slinkties veiksmažodžiais, pvz., *iekšā staigāja tēvs* ir t. t. Šiame pavyzdyje išryškėja nelinejinė slinktis.

Išanalizavus bendrinės latvių kalbos ‘vidaus’ vietosrieveiksmių, turinčių semą ‘negylis’, ir veiksmažodžių junginius, galima daryti išvadas, kad *iekšā, mājā, mājās, vidū* įgyja šias slankumo reikšmes:

1. Rimtis.
2. Slinktis:
  - a) linijinė: apribotas artėjimas;
  - b) nelinejinė.

Kontekstai rodo, kad *mājup* jungiasi tik su kartinės slinkties veiksmažodžiais ir įgyja judėjimo krypties reikšmę (linijinė slinktis).

17 lentelė. ‘Vidaus’ ir ‘negylio’ vietosrieveiksmių slankumas

Vietos rieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinejinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>iekšā</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-

<i>mājās</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>mājup</i>	-	+	-	+	-	-	-	-	-
<i>vidū</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-

Kaip minēta anksčiau, vietas prievēksmāi, turintys požymī ‘neišorē’, kontrastuoja vietas prievēksmāms, turintiems požymī ‘išorē’.

2.2.2.1.2.2. Nedeiktiniai vietas prievēksmāi, turintys semas ‘vidus’, ‘negylis’, ‘išorē’

Inventorius: *ārā, ārup, laukā, starpā.*

Nedeiktiniam vietas prievēksmāms, turintiems semas ‘nevidus’, priskiriami *ārā, ārup, laukā* lokalizuoja subjektā orientyro išorēje, pvz.: *Es ceļos šodien tik agri, lai redzētu Jāni pati pirmā, kad viņš no klēts (O) nāk ārā* (JA 229); *Istabiņā (O) man nepatika, un es vedināju bērņus laukā* (JA 132) ir t. t. Kaip pagrīsta anksčiau, kalbamieji žodžiai priskiriami ‘vidaus’ vietas prievēksmāms, nes jis žymi vietā uždāros erdvēs atžvilgiu.

Pateiktuose pavyzdžiuose ir daugelyje kitų surinktų pavyzdžių orientyras yra pastatas. Jis gali būti tik numanomas, pvz.: *Ārā jau bij tīri Tumas* (JA 26); *Viņš cēlās un delverēja laukā* (JA 297). Tokiais atvejais vis tiek aišku, kad vietas prievēksmis *ārā* ar *laukā* reiškia ‘išorēje’ (atvira erdvē).

Išanalizāvus kontekstus pastebēta, kad orientyras, be jau minētojo pastato, gali būti:

a) žmogus ar jo kūno dalis, pvz.: *Ticis no ļaužu bara (O) laukā, viņš steidzās pa lielceļu mājup* (JA 179); *sirds (O) kūsājošais nemiers lauzās ārup* (LLVV I 322); *Sirds man lauzās vai no krūtīm (O) laukā* (JA 178);

b) žemēs plotas, pvz.: *Viņš pagrieza savas lielās acis uz Jāni, izstiepa kaklu un laida lielēm soļiem no dārza (O) laukā* (JA 149); *Kad viņi bij no*

dārza (O) *laukā*, *tad meitene palaida brāli; bet Jānis turēja tik cieši viņas roku, ka viņa nevarēja no tā atsvabināties* (JA 162);

c) *daiktai*, pvz., *Būtu es gulējis uz malas, es būtu bijis no gultas* (O) *laukā un aizgājis visā mierā uz savu vietu* (JA 82);

d) *transporto priemonē*, pvz.: *Miķelis ar saimnieku nedrīkstēja kāpt no ratiem* (O) *laukā, vērsis tos viegli tad varētu apsviest* (JA 108).

Orientyras likti nepasakytas, pvz.: *Tik briesmīgā lietū tak vēl nedzīsim laukā, saimniecīt?* (JA 126); *Man bija caurs miegs, un es bieži vien cēlos, izgāju ārā un klausījos uz visām pusēm* (JA 100); *Galdus noslaucījis, es tūlīt gāju ārā* (JA 91); *Es tikai sēdēju un gaidīju, kad laidīs govīs laukā* (JA 127) ir t. t.

‘Išorēs’ požymį turintys vietas prieveiksmiai kontekstuose labai dažnai priešinami ‘neišorēs’ požymį turintiems vienaskaitos lokatyvams, pvz.: *Man dažreiz gribējās gaidīt, kad saimnieks gāja istabā* (vns. loc.) *vai nāca ārā* (VP) *un Ievuks sēdēja uz sliekšņa, ka viņš to paspers ar kāju nost* (JA 83); *Tāpēc bija dusmas, kad izgājis ārā* (VP), *ieraudzīju saimnieces istabā* (vns. loc.) *uguni* (JA 93); *Beigusi savu runu, Zizuma kundze iegāja priekšistabā* (vns. loc.) *un, ieraudzījusi, ka pusdiena jau uz galda, steidzās ārā* (VP) *meklēt savu puisēnu, kuru viņa baroja ar tādu rūpību, kā putni baro savus bērnus* (JA 152); *Nu arī Jānim ienāca prātā, ka viņš nebija Pakalnos redzējis zirņu ne laukā* (VP), *ne klētī* (vns. loc.) (JA 348); *Izlasījusi turpat ārā* (VP) *kartiņu, viņa mudināja Jāni istabā* (vns. loc.) *un teica...* (JA 333) ir t. t.

Kartais aptinkama kontrastu su vietą perteikiančiomis prielinksninėmis konstrukcijomis, pvz., *Braukšus cilvēki devās no mājām* (PK) *laukā* (VP) *vienīgi nepieciešamos gadījumos* (JA 326); *Un vēl viņam likās, ka Olga bija raudājusi un vedusi brāli no krogus* (PK) *laukā* (VP) (JA 216); *Līdzko viņš aiziet, es tūlīt no šķūņa* (PK) *laukā* (VP) (JA 45).

Labai dažnai ‘išorēs’ vietas prieveiksmiai priešinami ‘neišorēs’ vietas prieveiksmiams, pvz.: *Ja viņš bij laukā, viņa bieži viņu sauca iekšā kaut kāda nieka dēļ, bet, ja ko darīja istabā, tad neviens darbs nebija diezgan svarīgs* (JA 314); *Laukā bij tik patīkami, ka nevienam negribējās mājā palikt* (JA 165); *Es padarīju to tiešo, kas bija vajadzīgs laukā vai mājā, un varēju atpūsties* (JA 337); *Jau*

kopš pusdienas mazie puīši sāka skraidīt ārā un iekšā, lai redzētu, vai pa ceļu nenāca ciemiņš, par kuru māte bija tēvam stāstījusi (JA 234); Vai viņa nāca iekšā vai gāja ārā, aizvien viņasniecīgie darbi aizņēma visu viņas uzmanību (JA 310) ir t. t.

Ārā, ārūp, laukā gali žymēti bet kuriā ne viduj esančią vietā, todēl labai dažnai kalbami prievēksmiai kontekstuose patikslinami, pvz.: *Skatos pa šķirbu laukā, – saimnieks grābājas ap rijas jumtu (JA 45); vēlams telpu puķes vasarā novietot laukā, koku vai krūmu apēnotā vietā (LLVV IV 611) ir t. t.*

Apibendrinant pasakytina, kad *ārā, ārūp, laukā* būdinga orientacinė reikšmė yra šios:

1. 'vieta vidaus atžvilgiu';
2. 'išorė'.

Į šią semantinę grupę įtrauktas *starpā* žymi subjekto vietą orientyrų apsuptoje erdvėje, bet tuo pačiu metu orientyrų išorėje. Jis lokalizuoja subjektą tarp dviejų ar daugiau orientyrų, pvz., *Abu mājū (O) starpā bija klaji lauki (S), un no mūsu sētšvidus varēja jo skaidri pārredzēt kaimiņu sētšvidū (JA 58) ir t. t.* Kaip matyti, subjektas yra orientyrų apribotoje erdvėje, bet kiekvieno orientyro išorėje, todēl orientacinė kalbamojo vietos prievēksmio reikšmė – 'išorė'.

Tokia pat orientacinė *starpā* reikšmė akivaizdi kontekstuose, kur orientyrai (orientyrai pateikiami daugiskaita, nes *starpā* lokalizuoja subjektą mažiausiai tarp dviejų orientyrų) yra:

a) vandens telkiniai, pvz., *jūra (O) no ezera (O) būtu saskatāma, ja starpā nepaceltos pilsēta (LLVV VII 2, 175) ir t. t.*

Nustačius *ārā, laukā, starpā* reikšmes, jas galima palyginti su orientacinėmis vietos prievēksmių *iekšā, mājā* reikšmėmis (žr. 18 lentelę).

18 lentelė. Vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘vidus’, ‘negylis’, integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietos rieveiksmis	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Vidus	Negylis	išorė	neišorė
<i>ārā</i>	+	+	+	–
<i>iekšā</i>	+	+	–	+
<i>laukā</i>	+	+	+	–
<i>mājā</i>	+	+	–	+
<i>starpā</i>	+	+	+	–
<i>vidū</i>	+	+	–	+

Jungdamiesi su rimties veiksmažodžiais (*būt, stāvēt*) *ārā* ir *laukā* įgyja buvimo vietos reikšmę, pvz.: *ārā diena bija saulaina, silta, ar siena smaržu* (LLVV I 304); *Aija bija ārā* (JA 247); *Ārā bija īsts agra rudens klusums* (JA 80); *Saimniece, ārā stāvēdama, sauca, lai es ejot un pakliedzot puišus brokastā* (JA 27); *Dažu rītu tagad jau bij salna, tad govis mauroja vėl stallī, kad strādnieki bij laukā* (JA 93).

Šierieveiksmiai taip pat gali jungtis su slinkties veiksmažodžiais (*doties, dzīt, iet, izskrēt*), pvz.: *Viņa tās paņēma un gāja laukā* (JA 140); *Kad Jāņu rītā govis dzina laukā, saulīte jau bija labā gabaliņā* (JA 66); *Kunkstēdams kā ievainots kustonis, viņš izskrēja laukā* (JA 304); *Kad viņi izgāja ārā, vecais Balodis jau bija zirgu aizjūdzis un turēja to pie galvas, jo tas bija jauns zirgs* (JA 205); *Skriešus es devos laukā* (JA 27); *Bet, kad Jānis bija saposies un gribēja iet ārā tīru gaisu ieelpot, tad, nejauši acis pametis uz skuķu gultu, tarp lupatām ieraudzija Aijas galvu* (JA 298) ir t. t. Visuose pateiktuose pavyzdžiuose išryškėja judėjimas iš vidaus į išorę, kai kuriais atvejais šis judėjimas sustiprinamas veiksmažodžių priešdėliais (pvz., *izgāja, izskrēja*). Vidus šiuose kontekstuose suprantamas kaip orientyras, ir nors orientyras labai dažnai lieka numanomas, apriboto tolīmo reikšmė vis tiek akivaizdi.

Apriboto tolīmo reikšmē gali būti išreiškama pasakant atskaitos tašķā, pvz.: *Līdzko viņš aiziet, es tūlīt no šķūņa laukā* (JA 45) (šīame pavyzdyje praleistas tarīnys); *Un vēl viņam likās, ka Olga bija raudājusi un vedusi brāli no krogus* (O) *laukā* (JA 216); *Es ceļos šodien tik agri, lai redzētu Jāni pati pirmā, kad viņš no klēts* (O) *nāk ārā* (JA 229) ir t. t.

Kalbant apie šīu vietos prievēksmīu jungīnīus su slīnktes vēksmažodžīais reikīa paminēti, kad pasītaīko atvēju, kai slīnktes vēksmažodis lieka tik numanomas īš konteksto, pvz.: *Kad viņa tā runā, es tūlīt pa durvīm laukā* (JA 95). Šīame sakīnyje galētū būti keli slīnktes vēksmažodžīai, pvz.: *skrienu, eju, dodos* ir t. t. Žīnoma, praleistas slīnktes vēksmažodis judējīmo krypties reikšmēs nekeīčia.

Vīetos prievēksmis *ārup* jungīasi tik su kartīnēs slīnktes vēksmažodžīais ir īgyja judējīmo krypties reikšmē, pvz., *sirds kūšājošais nemiers lauzās ārup* (LLVV I 322). Īš šīo pavyzdžīo aišķu, kad judējīmas vyksta īš vīdaus ī īšorē, todēl taip pat galīma kalbēti apie aprībotā tolīmā.

Starpā īaina ī jungīnīus su rīmties īr kartīnēs slīnktes vēksmažodžīais, pvz.: *Ja ceļš mums bija starpā, tad es varēju šādā vai tādā gadījumā rīkoties pēc vajadzības* (JA 8); *Balodiene steidzās starpā* (JA 213). Vīenu atvēju īšryšķēja buvīmo vīetos reikšmē, kītu – līnījīnē slīnktes. Īš konteksto galīma sprēsti, kad subjektas taps aprībotas orīentyrū, todēl līnījīnē slīntī galīma konkretīti – tai aprībotas artējīmas.

Ārā, laukā, starpā, nors neaptīkta pavyzdžīu, taip pat gali īeiti ī jungīnīus su kartotīnēs slīnktes vēksmažodžīais īr īgyti nelīnījīnēs slīnktes reikšmē, pvz., *laukā staigāja tēviņš* īr t. t.

Atlīktas sīntagmīnis tyrīmas īrodo, kad jungīnīuose *ārā* + slīnktes vēksmažodis, *ārup* + slīnktes vēksmažodis īr *laukā* + slīnktes vēksmažodis labī ryšķus īntegralīnis kalbamūju vīetos prievēksmīu požymīs ‘vīdus’ – judējīmas vyksta īš vīdaus ī īšorē. Tai akīvaīzdžīai īrodo, kad pradīnīu momentu subjektas buvo vīduje.

Nedēiktīnīu vīetos prievēksmīu, turīnčīu semas ‘vīdus’, ‘īšorē’, slankumas apībendrintīnas tokīomis reikšmēmīs:

1. Vietos buvimas (išskyrus su postpozicija *-p*);
2. Slinktis:
  - a) linijinė: apribotas artėjimas;
  - b) linijinė: apribotas tolimas;
  - c) nelinijinė.

19 lentelė. **Vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘vidus’, ‘išorė’, slankumas**

Vietos prieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>ārā</i>	+	+	+	-	-	+	-	-	-
<i>ārup</i>	-	+	-	-	-	+	-	-	-
<i>laukā</i>	+	+	+	-	-	+	-	-	-
<i>starpā</i>	+	+	+	+	-	-	-	-	-

Bendrinės latvių kalbos nedeiktinių vietos prieveiksmių semantinei grupei, turinčiai semą ‘vidus’ (2.2.2.1), kontrastuoja nedeiktiniai vietos prieveiksmiai, kuriais subjekto padėtis nelokalizuojama orientyro vidaus atžvilgiu, t. y. vietos prieveiksmiai, turintys semą ‘nevidus’.

2.2.2.2. Nedeiktiniai vietos prieveiksmiai, turintys semą ‘nevidus’

Tai labai gausi bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmių grupė. Pirmiausia jai priskiriami vietos prieveiksmiai *apkārt*, *aplīk*, *visapkārt*. Šiai semantinei grupei taip pat prieklauso vietos prieveiksmiai, tarpusavyje

kontrastuojantys pagal subjekto padėtį erdvėje vertikalės ir horizontalės atžvilgiu, t. y. *blakus, klāt, pa kreisi, pa labi, apakšā, virsū* ir t. t. Pavyzdžiui, *Vīrieši sēdēja pa labi, sievietes – pa kreisi. Tur jau bija arī Ieva* (JA 179); *Kaķis paskrēja apakšā zem sola un ārā nebija dabūjams* (Paegle 2003, 164); *Vai tad viņa nestāstīja, ka papīriņam virsū bijusi uztīta zila dzija?* (JA 56–57) ir t. t. Kaip matyti iš šių pavyzdžių, subjektas lokalizuojamas pagal vertikalę ir horizontalę, t. y. vienoje ar kitoje orientyro pusėje: *aukštai / žemai, priekyje / užpakalyje, dešinėje / kairėje* ir t. t. Galima sakyti, kad tokie vietosrieveiksmiai turi semą ‘vienapusiškumas’. *Apkārt, aplīk, visapkārt*, palyginti su antrąja vietosrieveiksmių grupe, lokalizuoja asmenis, gyvulius, daiktus, reiškinius visai netiksliai – visose pusėse, todėl jiems būdingas ‘nevienapusiškumas (visapusiškumas)’.

2.2.2.2.1. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘nevienapusiškumas’

Inventorius: *apkārt, aplīk, visapkārt*.

Šiai semantinei grupei priskiriami pavyzdžiai orientyro atžvilgiu žymi visas vietas kartu (Kilius 1977, 42), pvz.: *Apkārt meži, meži vien* (Paegle 2003, 166); *Visapkārt plētās lauki un pļavas* (Paegle 2003, 166). Kartais žymimos ne visos, o tik toje situacijoje įmanomos vietas, pvz., *Nu, un visapkārt gar sētu* (O) *ir leišu ķirši* (JA 267).

Kontekstuose *apkārt, visapkārt, aplīk* labai dažnai žymi vietas ratu ar lanku apie orientyrą, pvz.: *Aija teica un novilka ar roku visapkārt* (JA 258); *Es paskatījos visapkārt, vai biedri redz un dzird* (JA 13) ir t. t. Pirmame pavyzdyje sakoma, kad Aija savo ranka parodė aplinkui, t. y. parodė visas vietas aplink save. Antrajame sakinyje išryškėja tokia pati reikšmė: ‘pažvelgti aplink’ = ‘pažvelgti į visas aplink esančias vietas’.

Ištyrus pavyzdžius nustatyti šie orientyrai:

1. žmogus, pvz.: *Viņš (O) skatījās apkārt un redzēja visu acis uz sevi verstas* (LLVV I 217); *atbildēja un paraudzījās visapkārt* (JA 54); *Viņš (O) nostājās klēts vidū, aplaida acis visapkārt, tad pienāca man tuvāk* (JA 58); *Es (O) apskatījos visapkārt. Te kaut kā trūka* (JA 119);

2. žemē apie namus, pvz., *Nu, un visapkārt gar sētu (O) ir leišu ķirši* (JA 267);

3. vanduo, pvz., *Upes (O) līmenis bija tik rāms, tik līdzens. Un apkārt valdīja tāds dziļš klusums, kā tas mēdz būt tikai siena laikā* (LLVVe) (upēs atžvilgiu) ir t. t.

Kaip įprasta, orientyras gali likti nepasakytas, pvz.: be numanomo (adresanto), pvz., *Visapkārt čivināja daždažādi putni* (JA 31); *Kam ir labāk – vējam, kas skraida apkārt, vai kalnam, kas stāv uz vietas?* (LLVVe).

Visi aptariamieji žodžiai semantiškai yra lygiaverčiai, nes kontekste galėtų pakeisti vienas kitą be jokių semantinių nuostolių, pvz.:

1. *Viņš nostājās klēts vidū, aplaida acis visapkārt;*

2. *Viņš nostājās klēts vidū, aplaida acis apkārt;*

3. *Viņš nostājās klēts vidū, aplaida acis aplīk;*

Visuose trijuose kontekstuose išryškėjanti orientacinė reikšmė yra:

1. 'nevienapusiškumas (visapusiškumas)'.

Įeidami į junginius su veiksmažodžiais *apkārt, aplīk, visapkārt* įgyja buvimo ir slankumo reikšmes.

Buvimo vieta išryškėja tokiuose pavyzdžiuose: *Apkārt stāvēja <...> tēva draugi un pazinās* (Paegle 2003, 166); *Te visapkārt tikai vīra radi, kurus es tīri dabiski nevaru aicināt* (JA 272) (tarinio jungtis praleista); *Tomēr turpat apkārt bija lazdu pakalni un, kur caur mežu tecēja upīte, tur gandrīz citu koku nebij kā vienīgi lazdas* (JA 356).

Junginiuose su kartinės slinkties veiksmažodžiais visi trys žodžiai įgyja judėjimo aplink, ratu reikšmę, pvz.: *iet apkārt* (LLKŽ 48); *Neej taisni, ej aplīk* (LLVVe). Toks judėjimas gali būti vadinamas tranzitiniu keliu. Reikia paminėti, kad slinktis taip pat linijinė, nes judėjimas, nors ir vyksta ratu, yra linijiškas. Net ir jungdamiesi su kartotinės slinkties veiksmažodžiais kalbiamieji pavyzdžiai

īgyja tranzitīno kelio reikšmē, pvz., *Jānītis uz sava īstā velosipēda.. braukāja pa dzīvokli apkārt un apkārt, sākot no rakstāmgalda, garām grāmatu plauktam, klavierēm, cauri priekšnamam, virtuvei.. un atkal no gala* (LLVVe); *Viņi bija darba meklētāji Latgales vīri, kuri staigāja apkārt un klausīnāja, vai kādam nevajag strādnieku* (LLVVe).

Be to, vietas prievēksmis *apkārt* jungdamasis su veiksmāzodžiais *apgriezt, apvērst* ir pan. gali īgyti reikšmē ‘ī priēšingā pusē’³⁴, pvz., .. *izlecām no ratiem, apgriežām zirgu apkārt, sadodām tam krietni pa muguru, lai aulekšo atpakaļ* (LLVVe); *Suns pacēla galvu, atskatījās, tad apsviedās apkārt un devās atpakaļ* (LLVVe); *Ar ašu ķērienu Anta sagrābj brālīti pie pleciem, krietni sapurina, apgriež apkārt ar seju pret mājas pusi* (LLVVe). Kaip matyti, judējimas vyksta puslankiu – tranzitīno kelio reikšmē išlaikoma, bet šiuose sakiniuose nebelieka ‘visapusiškumo’. Pateiktuose kontekstuose galima *apkārt* ir *atpakaļ* neutralizacija, plg., *Apsega [ganei] nepaguva izžūt.. vilka galvu atpakaļ..* (LLVV).

Apibendrinant aptartuosius junginius, galima konstatuoti, kad akivaizdžios yra dvi slankumo rūšys (žr. 20 lentelę):

1. Rimtis;
2. Linijinė slinktis:
  - a) tranzitinis kelias.

---

³⁴ LLVV, greta pagrindinių *apkārt* reikšmių, pateikiama ir daugiau (žr. LLVV I 217), tačiau aprašant semantinę bendrinės latvių kalbos vietas prievēksmių struktūrą stengiamasi aptarti tik pagrindines reikšmes.

20 lentelė. Vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘nevienapusiškumas’, slankumas

Vietos prieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>apkārt</i>	+	+	–	–	–	–	–	–	+
<i>aplīk</i>	+	+	–	–	–	–	–	–	+
<i>visapkārt</i>	+	+	–	–	–	–	–	–	+

2.2.2.2.2. Nedeiktiniai vietos prieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’

2.2.2.2.2.1. Nedeiktiniai vietos prieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’

Nedeiktiniais ‘nevidaus’ vietos prieveiksmiais, turinčiais semas ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, lokalizuojama subjekto padėtis vertikalės atžvilgiu, t. y. orientyro šone, priekyje ar užpakalyje. Jei vietos prieveiksmiai lokalizuoja subjektą orientyro šone, jie turi semą ‘šonas’. Tokiu atveju, vietos prieveiksmiai, nelokalizuojantys subjekto orientyro šone (lokalizuojantys priekyje ar užpakalyje), šios semos neturi, t. y. jie turi požymį ‘nešonas’.

2.2.2.2.1.1. Nedeiktiniai vietas prieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’

‘Šono’ vietas prieveiksmiai nusako subjekto padėtį orientyro šone, pvz.: *Vīrieši sēdēja pa labi, sievietes – pa kreisi. Tur jau bija arī Ieva* (JA 179); *Jānis parāvās vairāk sānis, bet tad apķērās, ka izdarījis muļķību, un pavilka krēslu atkal atpakaļ vecā vietā* (JA 152); *Sākumā Aija sēdēja man blakus, kājas izkārusi pa ores sānu, kur trūka divu kociņu no vietas, un cieši turējās man pie elkoņa* (JA 54); *Visu vasaru viņa vairs te nerādījās, paņēmusi manu naudu, bet tagad, padzirdējusi, ka te kāzas, nu viņa ir klāt, lai dabūtu izēsties un izdzerties* (JA 116) ir t. t.

Apžvelgus pavyzdžius paaiškēja, kad vieni bendrinės latvių kalbos vietas prieveiksmiai tiksliai nurodo, kokiam šone subjektas yra, t. y. dešinėje ar kairėje. Tuo tarpu kiti ‘šono’ vietas prieveiksmiai perteikia šiek tiek bendresnę ir netikslią subjekto buvimo ar slinkties vietą, plg., *sēdēja pa labi, sēdēja pa kreisi* ir *sēdēja man blakus*. Akivaizdu, kad antrajame pavyzdyje nėra aišku, kuriame šone sėdima – vietas prieviksmį *blakus* įmanoma tikslinti. Remiantis diferenciniu *tikslumo / netikslumo* požymiu galima aprašyti visus ‘šono’ vietas prieveiksmius.

2.2.2.2.1.1.1. Nedeiktiniai vietas prieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’, ‘tikslumas’

Inventorius: *pa kreisi, pa labi*.

Nedeiktiniai vietas prieveiksmiai *pa kreisi* ir *pa labi* nurodo subjekto vietą palei visiškai tikslų orientyro šoną – ta vieta gali būti dešinėje arba kairėje, pvz.: *Vīrieši sēdēja pa labi, sievietes – pa kreisi. Tur jau bija arī Ieva* (JA 179); *Rosme un drūzma virzīja vakara dalībniekus pa labi un kreisi* (LLVV IV

417). Šiuose pavyzdžiuose išryškėja semantinė opozicija *dešinumas / nedešinumas (kairumas)*.

Apžvelgus kontekstus, kuriuose vartojami 'tikslaus šono' vietosrieveiksmiais, galima daryti išvadą, kad orientyras labai dažnai yra adresantas, pvz., *tagad man jānogriežas pa labi, tas mani pamācīja* (Paegle 2003, 164), o dažniausiai jis lieka tik numanomas, pvz.: *Pa labi bagātība, pa kreisi nabadzība un posts* (JA 256); *Neviena zaļumiņa logu baltumos, ne viena spilgtāka triepiena pa labi un pa kreisi* (JA 342).

Apibendrinant turimą medžiagą, galima skirti šias orientacines reikšmes:

1. 'nevidus';
2. 'vertikalumas';
3. 'šonas';
4. 'dešinumas';
5. 'nedešinumas (kairumas)'.

21 lentelė. 'Tikslaus šono' vietosrieveiksmių integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietosrieveiksmis	Integraliniai požymiai			Diferenciniai požymiai	
	Nevidus	Vertikalumas	Tikslus Šonas	dešinumas	nedešinumas
<i>pa kreisi</i>	+	+	+	-	+
<i>pa labi</i>	+	+	+	+	-

Pateikus kalbamųjų vietosrieveiksmių integralinių ir diferencinių požymių lentelę (žr. 20 lentelę), *pa kreisi* ir *pa labi* būtina aptarti junginiuose su veiksmožodžiais.

Jungdamiesi su rimties veiksmožodžiais tikslų šoną įvardijantysrieveiksmiai įgyja vietos buvimo reikšmę, pvz.: *pa labi laukā strādā siena*

vācēji (Paegle 2003, 164); *Vīrieši sēdēja pa labi, sievietes – pa kreisi. Tur jau bija arī Ieva* (JA 179).

Analizējot kontekstus aptiktas pavyzdys, kuriame *pa kreisi* ietina i junginį su kartinės slinkties veiksmāžodžiu *iet* ir iġyja slankumo reikšmę, pvz.: *ejot pa kreisi, mēs varam nonākt pie dzelzceļa stacijas* (Paegle 2003, 164). Galima spęsti, kad ši slinktis yra linijinė, t. y. subjekts slinks linija, viena kryptimi, tiesiai. Nustatyti tikslesnę slankumo reikšmę iš turimų pavyzdžių sunku. Šiame sakinyje pavartotas *pa labi* taip pat iġytų linijinės slinkties reikšmę.

Junginiuose su kartotinės slinkties veiksmāžodžiais (pvz.: *braukāt, staigāt*) *pa labi* ir *pa kreisi* iġytų įvairiakryptiškumo reikšmę: nelinejinės slinkties reikšmę, pvz., *pa kreisi staigāja siena vācēji*.

Taigi šiai vietas prieveiksmių grupei yra būdinga (žr. 22 lentelę):

1. Rintis;
2. Slinktis:
  - a) linijinė;
  - b) nelinejinė.

22 lentelė. ‘Tikslaus šono’ vietas prieveiksmių slankumas

Vietos prieveiksmis	Rintis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinejinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>pa kreisi</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>pa labi</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-

Kaip jau minėta skyrelio pradžioje, aptartiesiems vietosrieveiksmiams kontrastuoja vietosrieveiksmiai, turintys semą 'netikslumas'.

2.2.2.2.1.1.2. Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas 'nevidus', 'vienapusiškumas', 'vertikalumas', 'šonas', 'netikslumas'

Iventorius: *blakām, blaku, blakus, ieblakām, ieblaku, ieblakus, iesānis, iesāņus, garām, klāt, līdzās, līdztekus, sānis, sāņus.*

Nedeiktiniai vietosrieveiksmiai, turintys semas 'nevidus', 'vertikalumas', 'šonas', 'netikslumas', lokalizuoja subjektą palei kurį nors (tiksliai nenurodomą) orientyro šoną, pvz.: *Sols tik plats, ka varot gulēt pat divi blakus* (JA 356); *Jānis piegāja klāt* (JA 235); *Te turpretim viņam bieži bija vajadzējis nīkt pa naktīm vienam ar savām domām, kaut gan līdzās gulēja vismīļākais cilvēks* (JA 368–369) ir t. t. Kaip matyti, kalbamiejirieveiksmiai lokalizuoja subjekto vietą šalia orientyro, bet kur tiksliai – neaišku. Žinoma, semantinių skirtumų yra, pavyzdžiui, vietosrieveiksmiai *blakus, klāt, līdzās* tiesiog žymi, kad subjektas yra ar juda šalia, greta, netoliese, t. y. labai arti orientyro. Tuo tarpu *sānis, sāņus* jungdamasis su rimties veiksmoždziais žymi subjekto vietą šalia, o su slinkties – judėjimo kryptį į vieną ar kitą orientyro šoną – tik iš konteksto neaišku, į kurį – į kairę ar dešinę³⁵, pvz.: *Tad tos [cilvēku stāvus] aizsedza ceļa putekli. Un, kad no Daugavas uzpūta vēsma un puteklus padzina sānis, ceļš jau bija tukšs* (Paegle 2003, 165); *Metāla bij pamaz, tāpēc Jānis skuķus p a s t ū m a sānis, lai pameklētu, vai tur nebij vēl kāds nieks no alvas* (JA 347).

Kontekstuose, kuriuose vartojami 'netikslaus šono' pavyzdžiai, išryškėja tokie orientyrai:

a) žmogus, pvz.: *Tas tūliņ otrā dienā ienāca klasē nosēdās man* (O) *blakām solā* (LLVV II 97); *Tā kā nu Jānis bija nosēdies Zizumam* (O)

---

³⁵ Plačiau nagrinėjama bus aptariant slankumą.

blakus, tad pēdējais sniedza viņam savu platu plaukstu, un viņi sasveicinājās (JA 153); *Pēc launaga Miķelis pienāca man* (O) *klāt, piedāvāja papirosu un vedinājās uz savu klēti parunāt* (JA 124);

b) *gyvūnas, pvz.: Meita uzņema kaķīti* (O) *kā viesi. Viņa padeva tam krējumu un dadža lapas, sēdēja klāt, skubināja, lai ēdot* (LLVV IV 251);

c) *buities daiktai, pvz.: galdam* (O) *ieblakām atradās sols* (LLVV III 222); *Saimnieks pienāca pie gultiņas* (O) *gluži klāt, tā ka ceļi piesitās pie sānu dēļa* (JA 80);

d) *pastatas ar jo dalis, pvz.: Līdzās skolai* (O) *atradās sporta laukums* (Paegle 2003, 164 t.); *ieblakus logam* (O) *jaunas klavieres un sarkankoka plauktiņš* (LLVV III 222); *Noklaudzēja blakus klētiņas durvis* (O), *un pa tām izskrēja jauns puisis vestītē, bez cepures, pinkainu galvu* (JA 144);

e) *pinigai, pvz., Viņai, kura ņēma trīsdesmit rubļu algas gadā, protams, tas nekas nebij, bet man šis rublis, kas nāca klāt pie tiem pieciem* (O), *ko no saimnieka naudā dabūju, bija kā zirgs* (JA 65);

f) *takas, pvz., Te viņš ievēroja lielas zābaku pēdas, kas bija sasmalcinājušas vaļīgos sarmas kristalus uz cietās takas un šur tur dziļāk ieminušās līdzās takai* (O) (JA 373) ir t. t.

Tiriant kontekstus aptikta atveju, kai orientyras nēra nurodomas, lieka numanomas, pvz.: *Klāt upe, zivis, vēži* (JA 12); *Kad tikai vajadzēšot kur iet vai braukt, tūlīt lietus klāt* (JA 235); *Kamēr galā tikšot, būšot vakars klāt* (JA 217) ir t. t.

Kadangi aptariamiesiems vietas prieveiksmiāms būdingas 'netikslumo' požymis, kontekstuose jie labai dažnai patikslinami:

1) *kitais prieveiksmiāms, einančiais prieš juos, pvz.: Viņa pievilcās Jānim tik cieši klāt, ka nebij vairs nekādas robežas starp divām būtnēm, viņa bij pilnīgi zaudējusi savu svaru* (JA 185); *Meitene bij atkal klāt* (JA 150); *Bet tai pašā laikā Jura plecs Aijai piespiedās tik stipri klāt, ka viņa jutās silti ieslēgta no abām pusēm* (JA 295); *Sev pretī viņš redzēja Aiju un cieši viņai līdzās kādu bārdainu vīrieti* (JA 297); *Saimniece pieskrēja pavisam klāt* (Paegle 2003, 165);

2) tikslinamosiomis aplinkybėmis, pvz., *Mēs ar Žanīti guļam blakus, muguras viens otram piespieduši* (LLVV II 98);

Kartais kalbami vietas prievoksmi patys patikslina dar bendresnēs reikšmēs vietas prievoksmius, pvz., *Naiga stāvēja turpat blakām un skatījās, kā es to daru* (Paegle 2003, 165).

Apibendrinant paradigminius santykius, galima skirti šias kalbamųjų vietas prievoksmių orientacines reikšmes:

1. 'nevidus';
2. 'vertikalumas';
3. 'šonas (netikslus šonas)'.

Šiai grupei itin svarbios slankumo reikšmės – kai kurių iš šių vietas prievoksmių semantiniai skirtumai išryškėja būtent junginiuose su veiksmožodžiais. *Blaku, klāt* ir *līdzās, līdztekus* junginiuose su rimties veiksmožodžiais (*būt, gulēt, sēdēt*) įgyja vietas buvimo reikšmę, pvz.: *Viņš sēd Poģenei gluži blakām, un pavisam klāt un vienu roku aplicis tai ap kaklu un otru ielicis klēpī* (JA 75); *Meita uzņema kaķīti kā viesi. Viņa padeva tam krējumu un dadža lapas, sēdēja klāt, skubināja, lai ēdot* (LLVV IV 251); *Viņš norīkojās ceļa vidū, sāka iet uz reizē dziedāt; bet nebij pantam vēl līdz pusei ticis, kad grāvis jau bij klāt, uz dziesma aprāvās* (JA 210); *Man vajadzēja tikai ar pirkstiņu pamāt Salu Atim, Migu Mārtiņam vai Čākuļu Pēterim, un tie bija klāt, viens vai otrs* (JA 271); *Te turpretim viņam bieži bija vajadzējis nīkt pa naktīm vienam ar savām domām, kaut gan līdzās gulēja vismiļākais cilvēks* (JA 368–369) ir t. t. Paskutiniame pavyzdyje rimtį galima konkretizuoti. Pagal tai, kad subjektas šiuo atveju yra pailgas (plg. Kilius 1980, 47) ir jis yra lygiagretus orientyru, galima daryti išvadą, jog šiuo atveju rimtis yra linijinė.

Vietos prievoksmiui *līdztekus* jungiantis su kartinės slinkties veiksmožodžiais, įgyjama kelio reikšmė, pvz., *Līdztekus Daugavai visā Katrīnpils garumā veda četras ielas* (Paegle 2003, 165). Iš pavyzdžio matyti, kad subjekto (*četras ielas*) nuotolis nuo orientyro (*Daugavai*) nekinta, lieka pastovus (plg. Kilius 1980, 42). Taigi galima kalbėti apie konstantinį kelią.

Vietos prieveiksmiai *blakus* ir *klāt* taip pat jungiasi su kartinės slinkties veiksmažodžiais (*iet, skriet*), pvz.: *Tā mēs jājām pa olnīcu blakus un kūpinājām* (JA 114); *bet piegāju pavisam klāt un tad saimniekam pateicu* (JA 27); *Negribēdams, lai šis piedzērušais tēviņš vakara laikā klaigātu, es piegāju viņam klāt, padevu roku un apsēdos* (JA 8–9); *Kad suns pieskrēja Jāņam klāt, viņš pazina, ka tas ir Radu suns, un sauca* (JA 210). Beveik visuose pavyzdžiuose išryškėja subjekto artėjimas prie orientyro, t. y. iš konteksto suprantama, kad subjektas iki minimumo priartės prie orientyro ir sustos (plg. Kilius 1980, 39). Galima daryti išvadą, kad šis artėjimas yra apribotas. Kitoks slankumas pastebimas pirmajame pavyzdyje *Tā mēs jājām pa olnīcu blakus un kūpinājām*. Iš konteksto aišku (žr. JA 114), kad du raiteliai joja vienas šalia kito bandotakiu. Jie vienas kito atžvilgiu nei artėja, nei tolsta, jie artėja ir tolsta vienu metu ir juda vienakrypte linija (plg. Kilius 1980, 38). Galima daryti išvadą, kad šis veiksmažodžio *jājām* ir vietos prieveiksmio *blakus* junginys perteikia tranzitinį kelią. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad apribotą artėjimą reiškia junginiai su priešdėliniais veiksmažodžiais (*pie-gāju, pie-skrēja*).

Bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmis *garām* jungiasi su rimties veiksmažodžiu *būt*, pvz., *Bet nu šis prieks bij garām, un tomēr viņa nebij ne acumirkli brīva* (JA 167). Pasakymas *būt garām* latvių kalboje reiškia „būti pasibaigusiam“ – tai frazeologizmas, nelokalizuojantis subjekto buvimo vietos. Todėl galima teigti, kad vietos prieveiksmis *garām* jungdamasis su rimties veiksmažodžiais neįgyja vietos buvimo reikšmės. Jungdamasis su kartinės slinkties veiksmažodžiais *garām* įgyja judėjimo krypties, slinkties, reikšmę, pvz.: *Viņa stāvēja Pētera klēts durvīs, lūpas izstiepusi, un skatījās, kā govis gāja garām* (JA 73); *Varbūt viņš mācītāja muižai tikai garām gāja* (JA 15); *Viņam garām gāja meičas, pa divas, trīs, saķērušās elkoņos* (JA 307) ir t. t. Iš pavyzdžių matyti, kad *garām* junginiuose su veiksmažodžiais įgyja kelio reikšmę. Atsižvelgus į tai, kad orientyras pateiktuose kontekstuose atlieka tarpinio kelionės punkto (plg. Kilius 1980, 41) vaidmenį, t. y. pro jį eina kelias, galima daryti išvadą, jog kalbama apie tranzitinį kelią.

Vietosrieveiksmių *sānis*, *sāņus* reikšmė junginiuose su veiksmažodžiais išsiskiria. Jungdamiesi su kartinės slinkties veiksmažodžiais jie nurodo judėjimo kryptį į kurią nors orientyro šoną, pvz.: *Jānis parāvās vairāk sānis, bet tad apķērās, ka izdarījis muļķību, un pavilka krēslu atkal atpakaļ vecā vietā* (JA 152); *Metāla bij pamaz, tāpēc Jānis skuķus pastūma sānis, lai pameklētu, vai tur nebij vēl kāds nieks no alvas* (JA 347); *Tad tos [cilvēku stāvus] aizsedza ceļa puteķli. Un, kad no Daugavas uzpūta vēsma un puteķļus padzina sānis, ceļš jau bija tukšs* (Paegle 2003, 165); *Un pagadijās viņai paskatīties arī uz Veķušķi, un tā tumšās acis it kā apdedzināja meiteni, viņa ātri novērsās sānis* (Paegle 2003, 165). Pateiktuosē sakiniuosē pastebimas subjekto tolīmas į šonā nuo orientyro. Tai apribotas tolīmas, nes slinkties atskaitos taškas yra orientyras (plg. Kilius 1980, 38).

Žinoma, *sānis*, *sāņus* gali jungtis su rimties veiksmažodžiais ir nurodyti subjekto buvimo vietā, bet tuomet jis reišķia labiau ‘šalia, greta’, ne ‘į šonā’, pvz., *sānis no ceļa* ‘šalia kelio’ (LLKŽ 635).

Vietosrieveiksmių *iesānis*, *iesāņus* reikšmė labai artima *sānis*, *sāņus* reikšmei, su slinkties veiksmažodžiais jie nurodo labiau šonā plg., *Iesānis es pavēros Naigā* (Paegle 2003, 165); su rimties veiksmažodžiais įgyjama buvimo vietos reikšmė (‘šalia, šalimais’), pvz., *stāvēt iesāņus* (LLKŽ 251).

Bet kuriam iš aptartųjų vietosrieveiksmių, išskyrus *garām*, įėjus į junginį su kartotinės slinkties veiksmažodžiu išryškētų nelinijinė slinktis, pvz., *blakām staigāja meitiņa*. *Garām* išlaikytų pasikartojančio tranzitinio kelio reikšmę.

Iš sintagminių santykių tyrimo išaišķėjo slankumo rūšių įvairovė. Aptartiesiems vietosrieveiksmiams būdingos šios slankumo rūšys:

1. Rimtis (buvimo vietos reikšmė):
  - a) linijinė.
2. Slinktis (judėjimo krypties reikšmė):
  - a) linijinė: apribotas artėjimas;
  - b) linijinė: apribotas tolīmas;
  - c) linijinė: konstantinis kelias (*līdztekus*);

d) linijinė: tranzitinis kelias (*blakus, garām*);

e) nelinijinė.

23 lentelė. Nedeiktinių vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’, ‘netikslumas’, slankumas

Vietos rieveiksmis	Rimtis		Slinktis							
	Linijinė	Nelinijinė	Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
					apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>blakām</i>	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>ieblaku</i>	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>iesānis</i>	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-
<i>garām</i>	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>klāt</i>	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>līdzās</i>	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>līdztekus</i>	+	-	+	+	-	-	-	-	+	-
<i>sānis</i>	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-

Pastaruosiuose dviejuose skyriuose aptartų vietosrieveiksmių integralinis požymis yra ‘šonas’. Šis požymis taip pat yra diferencinis, skiriantis juos nuo vietosrieveiksmių, neturinčių šio požymio, t. y. turinčių semą ‘nešonas’. Galima skirti semantinę opoziciją *šonas / nešonas*.

2.2.2.2.1.2. Nedeiktīnīai vietas prievēksmīai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘nešonas’

Inventoriuss: *atpakaļ, iepakaļ, iepakaļis, iepakaļš, iepakaļus, iepretī, iepretīm, nopakaļ, nopakaļis, nopakaļš, nopakaļus, pakaļ, pakaļā, pretim, pretī, priekšā, priekšup.*

Nedeiktīnīai vietas prievēksmīai, turintys semā ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘nešonas’, lokalizuoja subjektā orientyro priekyje arba priešingoje jo pusėje – užpakalyje, t. y. nusako subjekto padētī erdvėje *priekio / užpakalio* atžvilgiu, pvz.: *Te viņa priekšā uz galda ieradās kūpoša bļoda, pilna smaržojošu kāpostu, un vācelīte ar aukstiem ceptiem kartupeļiem, kādus Jānis labprāt ēda pie kāpostiem maizes vietā* (JA 370); *Jānis sēdēja pretim loga* (JA 338); *Bet, kad viņi nāca, tad klusām līdu atpakaļ uz izlikos aizmidzis, kad Aija ienāca un apgūlās* (JA 100); *Es gainājos ar suņiem un paliku citiem drusku nopakaļis, bet Aija nekur neparādījās* (JA 14); *Viņa gāja pa priekšu, es pakaļ* (JA 89) ir t. t.

Apžvelgus pavyzdžius, kuriuose vartojami kalbamieji vietas prievēksmīai, išryškėja galimi orientyrai:

a) žmogus, pvz.: *mums* (O) *pretī* (LLVV VI 2, 356); *Viņai* (O) *nopakaļus gāja mazs puisēns, varbūt gadu astoņu* (JA 23); *Jo kādā dienā, kad es patlaban biju iegājis klētī diendusā, ienāca saimniece un tūlīt viņai* (O) *pakaļ Aija* (JA 71); *Līgavai ar līgavaini* (O) *priekšā bija nolikti divi lieli šķīvji, pārsegti baltām drāniņām* (JA 123); *Vīrieša neredzējis: sievietei* (O) *skrien pakaļ, no bērna bēg* (JA 277) ir t. t.

b) gyvulys, pvz.: *Kad Ieva atnāca lopiem* (O) *pretī, zēna māte padeva viņai govīs un pati steidzās uz mājām* (JA 182); *Vakarā viņa atskrēja lopiem* (O) *priekšā* (JA 97); *Govīm* (O) *pakaļ nāca prāvs zēns melniem, sprogainiem matiem, smagām, vilnainām biksēm kājās, kaut gan laiks bij silps* (JA 147) ir t. t.

c) vieta, pvz., *pēcpusdienā tēvs un meita satikās pie trolejbusa pieturas iepretī Vidzemes tirgum* (O) (LLVV III 336);

d) pastatas ar jo dalis, pvz.: *Es, pienu izkāsusi, stāvēju pagraba (O) priekšā* (JA 178); *Kopā sapīpējuši, viņi apmētas istabas (O) priekšā uz tikko uztaisīta soliņa* (JA 287–288); *Atkal viņš bij ubags viņas durvju (O) priekšā, noliektu galvu, cepuri rokās* (JA 377); *Plīts (O) priekšā gulēja īsi sacirsti žagari, un būdas galā tādu bija varbūt zirga vezums* (JA 269); *Kādā vakarā pēc vakariņām es sēdēju kalpu klēts (O) priekšā un skatījos, kā Pēteris ņēmās ar manu izkapti* (JA 44) ir t. t.

e) pasaulis, pvz., *Kad nācās mani apliecināt pasaules (O) priekšā, tad es biju puika, bet vasaras nakšu klusumā, tad es biju viņai diezgan liels un vīrišķīgs* (JA 99) ir t. t.

f) transporto priemonē, pvz., *Viņš nosēdās ratu (O) priekšā uz ābolu kastes un saņēma grožus* (JA 206) ir t. t.

Pateikti orientyrai *priekio /nepriekio (užpakalio)* požiūriu skiriasi: vieni jų priekinę ir užpakalinę pusę gali turėti objektyviai (žmogus, gyvulys, pastatas), kiti – subjektyviai, t. y. priešakinę pusę nustato stebėtojas (pastato dalis, pvz., durys, vieta) (plg. Valiulytė 1998, 142–147). Subjektyviu požiūriu priekiu ir užpakaliu laikoma arčiau stebėtojo esanti pusė (žr. ten pat), pavyzdžiui, stebėtojo atžvilgiu sakinyje *pėcpusdienā tėvs un meita satikās pie trolejbusa pieturas iepretī Vidzemes tirgum* (O) priešakinė yra arčiau esanti turgaus pusė, užpakalinė – toliau. Kitas pavyzdys *Duroju priekšā parādījās trīs meitenes, lielākā jau gadu septiņu vai varbūt pat deviņu, visas noskrandušas, apaļiem, sarkaniem vaigiem, nomurājušās, pa smiltīm rakņādamās* (JA 131). Priešakinė dalis čia taip pat bus esanti arčiau stebėtojo.

Orientyras gali būti nepasakomas, kai jis žinomas iš konteksto, pvz.: *Plecīgajam vīram (O) līdzās sēdēja jauna, sārta sieva melnu salmeni galvā, baltu plīvuru. Viņai klēpī bija gadu piecu puisēns matroža blūzīti mugurā, īsām biksītēm kājās un matroža cepuri galvā. Melnās lentes plīvoja vējā. Iepretim sēdēja jauna meitene* (JA 144).

Tiriant kontekstus pastebėta vietas prievėksmio *atpakaļ* ir deiktinio netiesioginio rodymo vietas prievėksmio *tepat* neutralizacija, pvz., *Zaļga sāka*

virzīties uz laivu. «Jākāpj ir iekšā, kas paliks atpakaļ, tas paliks (LLVVe). Žinoma, tokiu atveju pasitaiko vos vienas kitas.

Kalbamiesiems vietas prievēksmiams būdingos šios orientācijas reikšmēs:

1. 'nevidus';
2. 'vertikalumas';
3. 'nešonas';
4. 'priekis';
5. 'nepriekis (užpakalis)'.

Taigi vietas prievēksmiams, turintys semas 'nevidus', 'vertikalumas', 'nešonas', sudaro opozicijā *priekis / nepriekis (užpakalis)*.

24 lentelē. **Nedeiktiniu vietas prievēksmiu, turinčiu semas 'nevidus', 'vienapusiškumas', 'vertikalumas', 'nešonas', integraliniu ir diferenciniu požymiu lentelē**

Vietos prievēksmis	Integraliniai požymiai			Diferenciniai požymiai	
	Nevidus	Vertikalumas	Nešonas	priekis	užpakalis
<i>atpakaļ</i>	+	+	+	-	+
<i>iepakal</i>	+	+	+	-	+
<i>iepreti</i>	+	+	+	+	-
<i>nopakal</i>	+	+	+	-	+
<i>pakal</i>	+	+	+	-	+
<i>preti</i>	+	+	+	+	-
<i>priekšā</i>	+	+	+	+	-
<i>priekšup</i>	+	+	+	+	-

Atlikus paradigminę 'nešono' vietas prievēksmiu analizę, būtina aptarti jų junginius su veiksmazodžiais. *Iepakal, iepakalis, iepakalš, iepakalus, iepreti, iepretim, preti, pretim, priekšā* su rimties veiksmazodžiais (*atrasties, būt, palikt,*

sēdēt) ģyja buvimo vietas reikšmē, pvz.: *Viņi visi trīs sēdēja istabas priekšā uz soliņa un leitiski runājās* (JA 66); *Jānis sēdēja pretim loga* (JA 338); *Iepretim sēdēja jauna meitene* (JA 144); *palikt iepakālus* (LLKŽ 246); *viņš sēdēja man pretī* (LLKŽ 581) ir t. t.

Su rimties veiksmāžodžiu *būt* ir neigiama jo forma jungdamasis *atpakaļ* ģyja reikšmē ‘sugrižti’ – galima daryti išvada, kad tai frazeologizmas, pvz.: *Balodiene nebija vēl atpakaļ, kad iebrauca «leiši»* (JA 213); *Viņa domāja, ka Jānis būs tūliņ atpakaļ, un, ārā viņas neatradis, nāks klētiņā* (JA 211); *Kad biju atpakaļ, saimnieks saņēma zirgu aiz galvas un apgrieza, tad izgrožoja un nomauca sakas* (JA 28) ir t. t.

Jungdamasis su kartinēs slinkties veiksmāžodžiais *atpakaļ* ģyja linijinēs slinkties reikšmē, t. y. *Pa reizei Ieva piecēlās, pagāja līdz olnīcas galam un tad nāca atpakaļ* (JA 209); *Visas vistas viņu pavadīja līdz vārtiem, bet tūlīt atkal steidzās atpakaļ* (JA 197) ir t. t.

Apžvelgus kitų ‘nešono’ vietas prieveiksmių junginius su kartinēs slinkties veiksmāžodžiais galima apibrēžti slinkties krypti. Ji gali būti:

a) priešpriešinē: subjekts artēja prie orientyro, o orientyras – prie subjekto ($\rightarrow \leftarrow$) (plg. Valiulytė, 1998, 144–145), pvz.: *Viņām (O) pretim nāca Olga (S) ar pilnu klēpi ābolu* (JA 199); *Steigšus viņa (S) ņēma mazos dēlus katru pie savas rokas un skrēja pa celiņu braucējai (O) pretim* (JA 262) ir t. t.

b) vienakryptē: ir subjekts, ir orientyras juda ta pačia kryptimi, subjekts juda orientyro priešakyje arba užpakalyje ($\rightarrow \rightarrow$) (plg. Valiulytė, 1998, 144–145), pvz.: *meitenes vilka tēvu pa vartiem laukā. Sieva (S), elsodama vien, gāja nopakaļis* (LLVV V 624) (orientyras šīame sakynyje yra tėvas su mergaitėmis); *Viņai (O) nopakaļus gāja mazs puisēns (S), varbūt gadu astoņu...* (JA 23) (berniukas ējo jai iš paskos, t. y. už jos nugaros); *Ģirts (O) taciņas likumā pameta skatienu pār plecu uz ieraudzīja, ka puisis (S) lēnām velkas nopakaļ* (LLVV V 624); *mums (O) pretī brauc tēvs (S)* (LLVV VI 2, 356) (prieš mus važiuoja tėvas, t. y. mes važiuojam jam iš paskos); *Viņai likās, ka māte (O) brauc tur no tirgus un viņa, maza meitene (S), skrien*

priekšā drusciņ pavizināties un saņemt savu klišģeri kā senās dienās (JA 262); *Tad es* (S) *gāju tev* (O) *pakaļ* (JA 274) ir t. t. Apžvelgus pateiktus pavyzdžius nēra aišku, ar nuotolis tarp subjekto ir orientyro didēja, ar mažēja, ar išlieka pastovus. Galimi visi atvejai.

Aptarus slinkties kryptis, aiškēja, kad kalbamųjų vietas prievēksmių, išskyrus *atpakaļ*, junginiai su veiksmāžodžiais informuojama ir apie orientyro slankumā (plg. Kilius 1980, 50).

Kalbant apie ‘nešono’ vietas prievēksmius, reikia atkreipti dėmesį, kad *priekšup* jungiasi tik su slinkties veiksmāžodžiais, pvz., *mēs pavirzījamies priekšup* (LLVV VI 2, 387).

Nustačius su kokiais veiksmāžodžiais ‘nešono’ vietas prievēksmiai jungiasi, išanalizavus, kokiomis kryptimis įmanoma judėti subjektui, galima apibendrinti – kalbamiesiems žodžiams būdingos šios slankumo rūšys:

1. Rimtis;
2. Slinktis (24 lentelėje bus pažymima, kad slinktis yra linijinė):
  - a) priešpriešinė (artėjimas);
  - b) vienakryptė.

25 lentelė. **Nedeiktinių ‘nešono’ vietas prievēksmių slankumas**

Vietos prievēksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>atpakaļ</i>	+	+	–	–	–	–	–	–	–
<i>iepakāļ</i>	+	+	–	–	–	–	–	–	–
<i>iepretī</i>	+	+	–	–	–	–	–	–	–

<i>nopakaļ</i>	+	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>pakaļ</i>	+	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>pretī</i>	+	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>priekšā</i>	+	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>priekšup</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-

Aptartiesiems vietas prievēksmiem, turintiems semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškums’, ‘vertikalums’, kontrastuoja bendrinēs latvių kalbos vietas prievēksmiem, kuriais subjekto vieta nusakoma horizontalēs atžvilgiu, t. y. vietas prievēksmiem, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškums’, ‘nevertikalums’. Visiems jiems būdingas ‘nevertikalums (horizontalums)’: „abiem opozicijas nariem bendra tai, kad erdvē dalijama į dvi dalis pagal horizontaliā plokštumą su orientyru jos centre“ (žr. Kilius 1980, 41).

2.2.2.2.2. Nedeiktiniai vietas prievēksmiem, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškums’, ‘nevertikalums’

Šiā grupē sudaro gana daug bendrinēs latvių kalbos vietas prievēksmių, pvz.: *Kaķis paskrēja apakšā zem sola un ārā nebija dabūjams* (Paegle 2003, 164); *Vai tad viņa nestāstīja, ka papīriņam vīrs ū bijusi uztīta zila dzija?* (JA 56–57); *Es biju savu apavu noskalojis un varēju iet augšā* (JA 74); *Ne vispār sievietē, vienīgi tavs seno dienu tēls ir mani augšup cēlis līdz šai dienai* (JA 391); *Jānis raudzījās lejā un domāja, cik skaisti tagad parbūt jau pēc dienām trim varētu lejup līgot viņa stīpu plosis* (JA 401); *Nosviedusi kamašu zemē, māte saņēma ar diviem pirkestiem dēla apakšbikses pie jozmeņa un patrīna balto audeklu* (JA 141) ir t. t.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, vieni ‘nevertikalumo’ vietas prievēksmiem subjekto vietā orientyro atžvilgiu nusako tiksliai (viršuje, apačioje), kiti subjekto vietas nekonkretina, tiesiog pasako, kur subjektas yra – aukštai ar žemai. Galima teigti, kad tiksliai nurodantys subjekto vietā vietas prievēksmiem turi semā ‘tikslumas’, o nekonkretinantys subjekto vietas – ‘netikslumas’.

2.2.2.2.2.1. Nedeiktiniai vietas prieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’

Inventorius: *apakšā, virsū.*

Nedeiktiniai vietas prieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’, nusako subjekto vietą orientyro viršuje arba apačioje, pvz.: *Vai tad viņa nestāstīja, ka papīriņam (O) v i r s ū bijusi uztīta zila dzija?* (JA 56–57); *Kaķis paskrēja a p a k š ā zem sola (O) un ārā nebija dabūjams* (Paegle 2003, 164).

Pagal tai, ar prieveiksmis nurodo subjekto vietą viršuje (sema ‘viršus’) ar apačioje (sema ‘neviršus (apačia)’), skiriama semantinė opozicija *viršus / neviršus (apačia)*. Šios opozicijos lyginimo pagrindas vadinamas horizontale – abiem opozicijos nariams bendra tai, kad erdvė dalijama į dvi dalis pagal horizontalią plokštumą (plg. Kilius 1980, 41). Opozicija išryškėja, kai abu vietas prieveiksmiai vienas kitam priešinami tame pačiame sakinyje, pvz., *Kareivji sāka laisties miegā.. ar somu pagalvī, ar vienu mēteļa malu a p a k š ā, ar otru mēteļa malu v i r s ū* (LLVV VIII 526).

Apžvelgus bendrinės latvių kalbos pavyzdžius su nedeiktiniais vietas prieveiksmiais, turinčiais semas ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’, nustatomas orientyras. Jis gali būti:

a) žmogus, pvz.: *Bet es gulēju uz malas, un tad viņam vajadzēja kāpt man (O) v i r s ū, ja būtu gribējis pakāpties...* (JA 81); *Tik to es zinu, ka rūpes uz rūpēm man (O) ir mākušās v i r s ū* (JA 250);

b) gyvūlys, pvz., *Es gribēju ko sacīt, taisnoties, bet saimnieks padeva man z i r g u (O), lai sēstot v i r s ū un lai jājot pamazām uz mājām* (JA 28) ir t. t.

c) buities daiktai, pvz.: *Nāca kristamāte, un es satrūkos, lēcu nost no šķirbas un uzgrūdus š ū p u ļ a m (O) v i r s ū* (JA 75–76) ir t. t.

d) vandens telkinys, pvz., *Upei (O) ledus v i r s ū* (LLVV VIII 527);

e) žemė, pvz., *Cietai zemei (O) virsū stāvēdams un beidzi lidot, tikai tagad es pa īstam sāku lidot* (LLVV VIII 526).

Labai dažnai orientyras lieka numanomas iš konteksto, pvz.: *Krauj tikai virsū, un tu redzēsi, ka veseli kalni viegli noslīdēs no maniem kamiešiem, bet es stāvēšu ar smaidu uz lūpām* (JA 375); *Viņi stājot tikai virsū, lai šūpo uz kājām un lai rāda bildes* (JA 200).

Kontekstuose pasitaiko *apakšā* junginių su deiktiniais vietosrieveiksmiais, pvz.: *Bet te apakšā bij tomēr rāms, un likās, ka cauri vienmuļajai koku šalkoņai varētu dzirdēt pat to vissmalkāko troksnīti* (JA 359); *Man liekas, ka es vairst nekad savā mūžā nelēkšu no krēsla (O), pirms nebūšu redzējis, kas tur apakšā* (JA 236). Kaip matyti, tikslusis vietosrieveiksmis *apakšā* sukonkretina bendresnės reikšmės deiktinius tiesioginio rodymo vietosrieveiksmius *te ir tur*. Šiuosrieveiksmius tikslinti gali ir *virsū*, pvz., *Arums klājās brūngani glums un spīdīgs, mēsli pazuda, it kā nekad te virsū nebijuši* (LLVV VIII 527).

Kalbamieji žodžiai kontekstuose gali būti patikslinami ir patys:

1. vietos reikšmę turinčiomis prielinksninėmis konstrukcijomis, pvz., *Kaķis paskrēja apakšā zem sola un ārā nebija dabūjams* (Paegle 2003, 164);

2. kitaisrieveiksmiais, pvz., *Kad tev taisni virsū neskrien, tad jau tu ne zirga neredzēsi* (JA 141).

Aptarus nedeiktinių vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’, paradigminius santykius, galima teigti, kad jiems būdingos šios orientacinės reikšmės:

1. ‘nevidus’;
2. ‘nevertikalumas’;
3. ‘viršus’;
4. ‘neviršus (apačia)’.

26 lentelė. Nedeiktinių vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’, integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietos rieveiksmis	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Nevidus	Horizontalumas	viršus	apačia
<i>apakšā</i>	+	+	-	+
<i>viršū</i>	+	+	+	-

Kalbamię vietosrieveiksmiai jungiasi su rimties ir slinkties veiksmažodžiais³⁶. Junginiuose su rimties veiksmažodžiais vietosrieveiksmiai *apakšā* ir *viršū* įgyja buvimo vietos reikšmę (subjekto viršuje arba apačioje), pvz.: *Bet te apakšā bij tomēr rāms, un likās, ka cauri vienmuļajai koku šalkoņai varētu dzirdēt pat to vissmalkāko troksnīti* (JA 359); *Zem sāniem gultā viņiem bija tikai rupjš pakulu maiss un viršū bieza, veca sega* (JA 336).

Jungdamiesi su slinkties veiksmažodžiais nedeiktiniai vietosrieveiksmiai *apakšā*, *viršū* įgyja judėjimo krypties reikšmę (linijinė slinktis), pvz.: *Kaķis paskrēja apakšā zem sola un ārā nebija dabūjams* (Paegle 2003, 164); *Nekas nekaitētu, ja uzjātu viņam pat taisni viršū* (JA 30) ir t. t.

Su kartotinės slinkties veiksmažodžiais kalbamię pavyzdžiai įgytų nelinijinės slinkties reikšmę, pvz., *apakšā (viršū) kaut kas lidināja*.

³⁶ Galima paminėti *viršū* junginius su priešdėliniais ir nepriešdėliniais veiksmažodžiais. Junginiuose su nepriešdėliniais veiksmažodžiais *viršū* pakeičia veiksmažodžio priešdėlį *uz-*, pvz., *Sēsties viršū* (= *uzsēsties*); *Bērt viršū* (= *uzbērt*); *slīdēt viršū* (= *uzslīdēt*) (LLVV VIII 527). Junginiuose su priešdėliniais veiksmažodžiais *viršū* koreliuoja su priešdėliu *uz-* pastiprindamas jo reikšmę, pvz.: *Uzlikt roku viršū*, *Uzkāpt viršū*, *Uzdert ūdeni viršū* (žr. ten pat). Šiais atvejais *viršū* laikomas partikulinių veiksmažodžių dalimi (plg. Lipte 2000, 149).

Išanalizavus sintagminius santykius tampa akivaizdu, kad šiai vietosrieveiksmių grupei yra būdinga:

1. Rimtis;
2. Slinktis:
  - a) linijinė;
  - b) nelinijinė.

27 lentelė. Nedeiktinių vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’, slankumas

Vietosrieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>apakšā</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-
<i>viršū</i>	+	+	+	-	-	-	-	-	-

Aptarotoji semantinė vietosrieveiksmių grupė, turinti semas ‘nevidus’, ‘nevertikalumas’, ‘tikslumas’, kontrastuoja su vietosrieveiksmiais, turinčiais semą ‘nevertikalumas’, bet neturinčiais semos ‘tikslumas’, t. y. turinčiais semą ‘netikslumas’. Kadangi abiejų grupių integralinis požymis ‘nevertikalumas’, galima skirti semantinę opoziciją *tikslumas / netikslumas*.

2.2.2.2.2.2. Nedeiktiniai vietas prieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘netikslumas’

Inventorius: *augsti, augstu, augšā, augšup, lejā, lejup, zemē, zemi, zemu, zemup.*

Nedeiktiniai ‘netikslumo’ vietas prieveiksmiai žymi daugiau ar mažiau nuo horizontalės nutolusią subjekto vietą, t. y. nurodo subjekto vietą ‘aukštai’ arba ‘neaukštai (žemai)’, pvz.: *Ievuks vairāk nekā nezināja stāstīt, un es gāju augšā* (JA 91); *Jānis pie iemītu teku nogāja lejā līdz pirtij* (JA 364).

Orientyras, kurio atžvilgiu nusakoma subjekto vieta, dažniausiai yra žemė, tiesa, daugelyje pavyzdžių šis orientyras neįvardijamas, lieka nepasakytas, bet iš konteksto aišku, kad kalbama apie žemę. Galima sakyti, kad *zemi* reiškia ‘netoli nuo žemės’, o *augsti* – ‘toli nuo žemės’ (į viršų pagal vertikale, bet lyginimo pagrindas – horizontalė), pvz.: *Man jāapprecas, citādi vējš mūs nonesīs no krasta lejā* (JA 251); *Saimnieks mazāko puisēnu cēla augstu pār savu galvu un grozīja to gaisā kā lelli* (JA 68); *Viņa saņēma Jāni aiz padusēm un cēla augšā* (JA 320); *Šī īpašība Aiju manās acīs pacēla vēl augstāk, un es viņu sāku nīdēt* (JA 11).

Kaip matyti, vietas prieveiksmiai *augsti, augstu, augšā, augšup* kontrastuoja su vietas prieveiksmiais *lejā, lejup, zemē, zemi, zemu, zemup* požymiais ‘aukštis’ / ‘neaukštis’, todėl skirtina semantinė opozicija *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*. Geriausiai ši opozicija išryškėja pavyzdžiuose, kuriuose kalbami vietas prieveiksmiai yra priešinami vienas kitam: *Augšā – zilas debesis, zibošas mākoņu aitiņas.., lejā – spilgti zaļumi, balti ziedi, smarža daždažādā, naigas rokas un gaviles sirdī* (LLVVe).

Apžvelgiant pavyzdžius pastebėta, kad orientyras taip pat gali būti:

1. u p ē, pvz.: *Skaties, kā Pakalniem, – ūdens pats nāk augšā no u p e s* (O) (JA 261); <...> *aiz krūmiem un kokiem rāmi plūda u p e* (O), *pa kuras straumi augšup un lejup peldēja lieli kuģi* (LLVV I 498).

Kadangi viena iš kalbamųjų nedeiktinių vietosrieveiksmių semų yra 'netikslumas', kontesktuose jie labai dažnai patikslinami:

1. lokatyvais, pvz., *Es sviedu cepuri augstu gaisā no visā spēka, ar abām rokām un kliežu* (JA 31);

2. vietą nusakančiomis prielinksninėmis konstrukcijomis, kurios gali eiti prieš ir po vietosrieveiksmio, pvz.: *Viņš tās nolika pie gultas zemē* (JA 141); *Pāris maišeļu, ap pusi viegli aizsieti ar linu šķipsnām, stāvēja zemē pie lielas lādes, kurai nebija ne vāka, ne diena* (JA 259); *Es atskatījos un redzēju, ka Pēteriene noiet pa celiņu lejā līdz pat upei, māj mums ar roku un kliežu* (JA 122);

3. kitaisrieveiksmiais, pvz.: *Un, kad pienāca mana rinda, tad arī es pacēlu glāzīti labi augstu, teicu tāpat kā citi un izmetu to kā ogu* (JA 37); *Nuja, un man toreiz līcī bija zobi drusku zemāk* (JA 114).

Aptariamieji vietosrieveiksmiai gali ir patys patikslinti bendresnēs reikšmēs vietosrieveiksmius, pvz.: *Jānis laidās no krasta atpakaļ lejā* (JA 333); *Un ziliem ezeriem tur augstu gaisā vēl vajadzēja augt un dilt* (JA 85); *Viņš jau te pat lejā dzīvo visu laiku* (JA 354); *Tur pat lejā plūca tumšzaļo zāli viņu gous* (JA 270).

Apibendrinant paradigminius vietosrieveiksmių santykius galima skirti šias orientacines reikšmes:

1. 'nevidus';
2. 'nevertikalumas';
2. 'aukštumas';
3. 'neaukštumas (žemumas)'.

28 lentelė. Nedeiktinių vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘netikslumas’, integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietos rieveiksmis	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Nevidus	Horizontalumas	aukštumas	žemumas
<i>augsti</i>	+	+	+	–
<i>augšup</i>	+	+	+	–
<i>lejā</i>	+	+	–	+
<i>lejud</i>	+	+	–	+
<i>zemē</i>	+	+	–	+
<i>zemi</i>	+	+	–	+
<i>zemup</i>	+	+	–	+

Bendrinės latvių kalbos ‘netikslumo’ vietosrieveiksmiai taip pat jungiasi su rimties ir slinkties veiksmažodžiais. Jungdamiesi su rimties veiksmažodžiais (*būt, gulēt*) jie įgyja buvimo vietos reikšmę, pvz.: *Es tūlīt biju augšā* (JA 66); *Gan jau būšu vēl augšā, kad Aija nāks* (JA 93); *meža malā <...> zemu <...> gulēja balta miglīņa* (LLVV VIII 608).

Junginiai su rimties veiksmažodžiais nėra vieninteliai šiems vietosrieveiksmiams. Dažnai pasitaiko veiksmo, judėjimo, krypties reikšmė, pvz.: *Pašas viņas lēca laktā uz istabas augšas, pašas rītos agri nolidoja zemē* (JA 171); *Es ņēmu to pašu slapjo sienu uz aizbāzu caurumus cik vien varēdams, – te govīs gāja projām, un man vajadzēja trausties zemē* (JA 128); *Baznīcā Jānis uzkāpa augšā, lai labāk varētu pārskatīt* (JA 179).

Kaip matyti iš pavyzdžių, galima judėjimo kryptis yra *aukštyn* (tolyn nuo žemės paviršiaus) arba *žemyn* (artyn prie žemės paviršiaus), pvz.: *Nu es trūkos augšā, paķēru zeķes un pastalas un biju acumirkli sētsoīdū* (JA 35); *Varētu jau tie vācieši slieties augšā!* (JA 203); *<...> smidzināja lietūs, un sīkas ūdens straumītes tecēja lejup* (LLVV IV 637); *Un visu laiku gājis kā no kalna lejā*

– atdod piecnieku, bet pēc trīm dienām aizņemies desmitnieku (LLVV IV 634); Kamēr tēvs ar vedeklu istabā nepārmija neviena vārda, māte dēlu noveda lejā līcī un dažās minūtēs sarunāja tik daudz, ka Jānis no visas vārdu drūzmas paturēja tikai vienu (JA 288); Un, ja iegribējās dzert, tad vajadzēja tikai nolaieties dažus soļus lejā, un viņa tāšu tūtē laistījās skaidrs strauta ūdens, kurš, lēkādams pa akmeņiem, neaizsala un neaizsniga pat tik bargā ziemā, kāda bija šogad (JA 358).

Jei orientyras yra žemė, o subjektas tolsta nuo jos, vadinasi, atstumas tarp subjekto ir orientyro didėja. Tokį judėjimą galima vadinti tolimū. Jei subjektas artėja prie orientyro (žemės), atstumas tarp jų mažėja. Toks judėjimas vadintinas artėjimu. Didžioji dalis pavyzdžių leidžia spręsti, kad tolūmas ir artėjimas yra neapriboti.

Vietos prieveiksmiai *augšā, lejā* gali jungtis ir su rimties, ir su slinkties veiksmožodžiais, pvz.: *Es tūlīt biju augšā* (JA 66); *Varbūt kāds būs gribējis pajokot, es domāju un kāpu augšā* (JA 174–175); *Pērn cik reižu tika nojāju si uz galvas lejā* (JA 261).

Tuo tarpu *augšup* ir *leju* jungiasi tik su kartinēs slinkties veiksmožodžiais, pvz.: *Lietus bija visu rītu rasinājis, un arī tagad varēja to mainīt, ja pacēla seju augšup* (JA 217); *Viņa sāka vistas skaļi saukt, un tās skrēja, spārnus plātīdamas, no dārza viņa gala leju* (JA 268).

Kita šiu vietos prieveiksmių reikšmė junginiuose su kartinēs slinkties veiksmožodžiais – ‘aukštyn-žemyn’, pvz.: *Es saku vārdu, un šim vārdam ir spārnī: tas var lidot augšup un leju kā balodis...* (JA 192) (plg. Kilius 1980, 43). Šiame pavyzdyje išryškėja judėjimas ne viena linija, galima sakyti – įvairiakryptiškumas.

Junginiuose su kartotinės slinkties veiksmožodžiais šios grupės vietos prieveiksmiai, išskyrus su postpozicija *-p*, gali įgyti nelinijinės slinkties reikšmę, pvz., *augstu lidināja putni*.

Apibendrinant galime išskirti šias slankumo reikšmes:

1. Rimtis (buvimo vietos reikšmė).
2. Slinktis (judėjimo krypties reikšmė):
  - a) neapribotas artėjimas;

b) neapribotas tolimas;

c) nelinijinė slinktis.

29 lentelė. Nedeiktinių vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘nevertikalumas’, ‘netikslumas’, slankumas

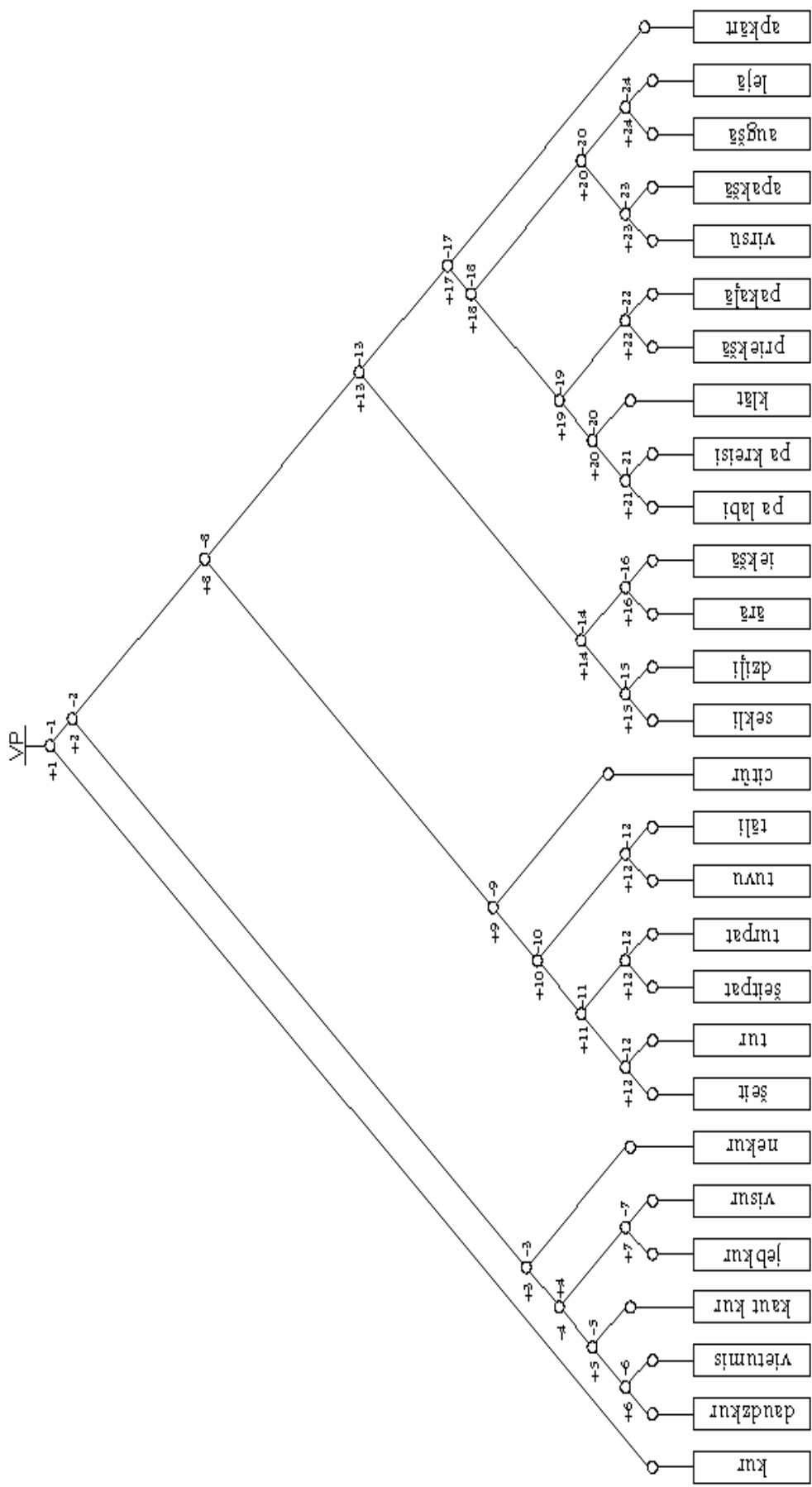
Vietos rieveiksmis	Rimtis	Slinktis							
		Linijinė	Nelinijinė	Artėjimas		Tolimas		Konstantinis kelias	Tranzitinis kelias
				apribotas	neapribotas	apribotas	neapribotas		
<i>augsti</i>	+	+	+	-	-	-	+	-	-
<i>augšup</i>	-	-	+	-	-	-	+	-	-
<i>lejā</i>	+	-	+	-	+	-	-	-	-
<i>lejud</i>	-	+	+	-	+	-	-	-	-
<i>zemē</i>	+	-	+	-	+	-	-	-	-
<i>zemi</i>	+	-	+	-	+	-	-	-	-
<i>zemup</i>	-	+	-	-	+	-	-	-	-

Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinę klasifikaciją galima pavaizduoti identifikacijos dendrogramoje (žr. *Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių identifikacijos dendrogramą*). Atsižvelgiant į tai, kad latvių bendrinėje kalboje gausu sinonimiškų vietosrieveiksmių, identifikacijos dendrogramoje užfiksuota tik po vieną žodį, kuris labiausiai atspindi tam tikros semantinės grupės požymius.

Latvių bendrinės kalbos vietosrieveiksmių identifikacijos dendrogramoje skaitmenys virš išsišakojimų atitinka šiuos diferencinius požymius: +1 – klausiamasis; -1 – neklausiamasis; +2 – kognicinis; -2 – nekognicinis; +3 – teigiamasis; -3 – neteigiamasis (neigiamasis); +4 –

bendrumas; -4 - nebendrumas (egzistavimas); +5 - žymimasis; -5 - nežymimasis; +6 - daugis; -6 - nedaugis; +7 - pasirenkamasis; -7 - nepasirenkamasis; +8 - deiktinis; -8 - nedeiktinis; +9 - identifikuojamasis; -9 - neidentifikuojamasis; +10 - rodomasis; -10 - nerodomas; +11 - tiesioginis; -11 - netiesioginis; +12 - artumas; -12 - neartumas (tolumas); +13 - vidus; -13 - nevidus; +14 - gylis; -14 - negylis; +15 - paviršius; -15 - nepaviršius; +16 - išorė; -16 - neišorė; +17 - vienapusiškumas; -17 - nevienapusiškumas (visapusiškumas); +18 - vertikalumas; -18 - nevertikalumas (horizontalumas); +19 - šonas; -19 - nešonas; +20 - tikslumas; -20 - netikslumas; +21 - dešinumas; -21 - nedešinumas (kairumas); +22 - priekis; -22 - nepriekis (užpakalis); +23 - viršus; -23 - neviršus (apačia); +24 - aukštumas; -24 - neaukštumas (žemumas).

BENDRINĒS LATVIŅŪ KALBOS PRIEVEIKSMIŪ IDENTIFIKACIJOS DENDROGRAMA

3. Apibendrinimas

1. Išryškėjus visų vietosrieveiksmių paradigminių santykių sistemai, apibūdinamai minėtomis diferencinių požymių poromis, galima charakterizuoti kiekvieną vietosrieveiksmį kaip vienokią ar kitokią tų požymių kombinaciją ir nustatyti jo vietą toje sistemoje. Pavyzdžiui, vietosrieveiksmis *šeit* = [neklusiamasis – nekognicinis – deiktinis – identifikuojamasis – rodomasis – tiesioginis – artimasis] ir t. t.

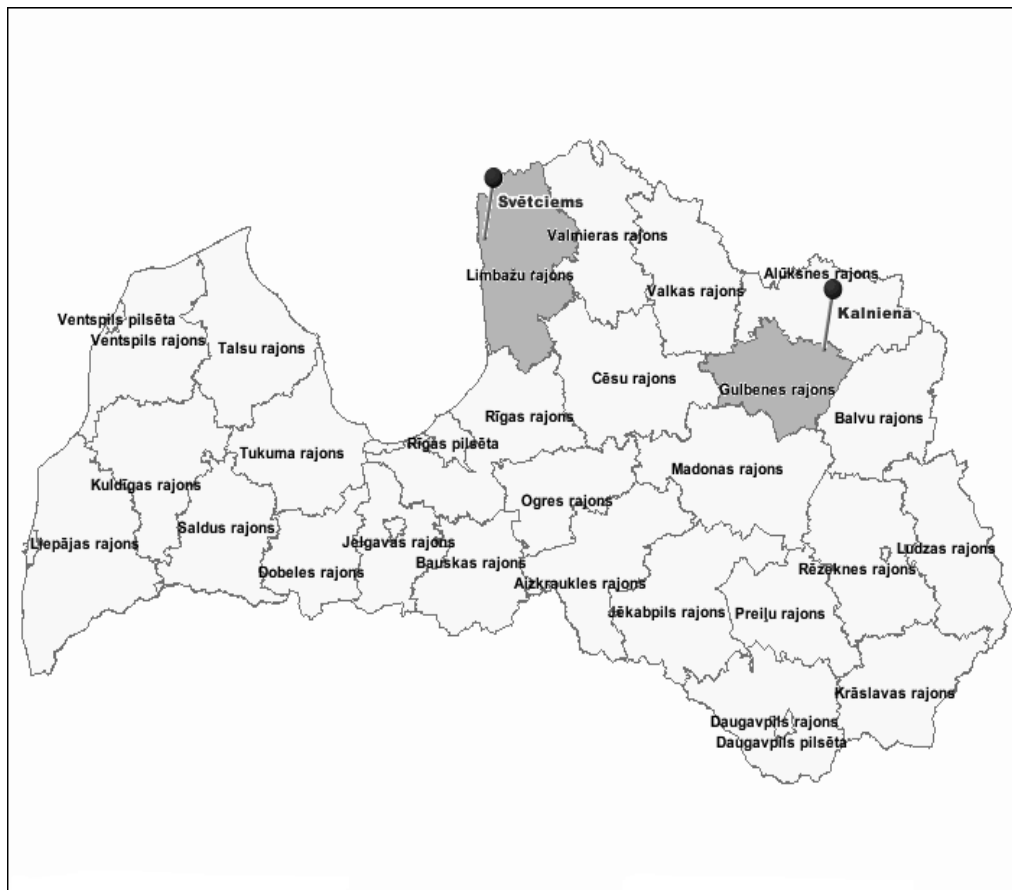
2. Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinę struktūrą galima aprašyti 24 diferencinių požymių pora: (1) *klausiamasis* / *neklusiamasis*; (2) *kognicinis* / *nekognicinis*; (3) *teigiamasis* / *neteigiamasis* (*neigiamasis*); (4) *bendrumas* / *nebendrumas* (*egzistavimas*); (5) *žymimasis* / *nežymimasis*; (6) *daugis* / *nedaugis*; (7) *pasirenkamasis* / *nepasirenkamasis*; (8) *deiktinis* / *nedeiktinis*; (9) *identifikuojamasis* / *neidentifikuojamasis*; (10) *rodomasis* / *nerodomas*; (11) *tiesioginis* / *netiesioginis*; (12) *artumas* / *neartumas* (*tolumas*); (13) *vidus* / *nevidus*; (14) *gylis* / *negylis*; (15) *paviršius* / *nepaviršius*; (16) *išorė* / *neišorė*; (17) *vienapusiškumas* / *nevienapusiškumas* (*visapusiškumas*); (18) *vertikalumas* / *nevertikalumas* (*horizontalumas*); (19) *šonas* / *nešonas*; (20) *tikslumas* / *netikslumas*; (21) *dešinumas* / *nedešinumas* (*kairumas*); (22) *priekis* / *nepriekis* (*užpakalis*); (23) *viršus* / *neviršus* (*apačia*); (24) *aukštumas* / *neaukštumas* (*žemumas*).

3. Aptarus sintagminius bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių santykius, paaiškėjo, kad slankumo atžvilgiu juos galima skirti į dvi dideles grupes: pirmoji – vietosrieveiksmiai, kurie gali žymėti ir buvimo vietą, ir judėjimo kryptį (*ārā, iekšā, laukā, vīrsū*); antroji – tai vietosrieveiksmiai, kurie gali žymėti tik judėjimo kryptį (*kurp, šurp, turp* ir t. t.).

II. LATVIŪ KALBOS TARIŪ VIETOS PRIEVEIKSMIŪ SEMANTINĒ STRUKTŪRA

Bendrinē latviŪ kalba yra susiformavusi vidurio tarmēs pagrindu (la. *vidus dialekts*), todēl latviŪ kalbos tarmiŪ vietas prieveiksmiŪ semantinei struktŪrai apraŷyti pasirinktos lyviŷkajai (la. *lībiskais dialekts*) ir aukŷtaiēiŪ (la. *augŷzemnieku dialekts*) tarmēs prieklausanēios ŷnektos, t. y. Svetcie mo, LimbaŷiŪ raj. (ŷr. 1 paveikslēlē), ir Kalnienos, Gulbenēs raj. (ŷr. ten pat). Svetcie mo ŷneкта prieklauso lyviŷkosios tarmēs Vidŷemēs patarmei (Putniņŷ 1985, 4), o Kalnienos ŷneкта – aukŷtaiēiŪ tarmēs giliŷjŪ patarmiŪ grupēi, latgaliŷkosioms ŷnektoms (Balode 2008, 53).

1 paveikslēlis

1. Latvių aukštaičių tarmės Kalnienos šnektos vietos prieveiksmių semantinė struktūra

1.1. Kalnienos šnektos vietos prieveiksmių inventoriūs

Inventoriūs: *apkùort, appakàļ, apukšâ, aûkstu, aûkšâ, aûkši, aûškâ, blokus, citur, diz`kùr, \*dâuz kur, ziļi, gabalâ, garâm, ikšâ, iskâ, \*jebkur, kaû`kùr, kluô, kluôt, kluôtuc, kur, lajâ, lâukâ, lèizi, mùojâ, mùojâs, nij`kùr, nùpakaļš, nûst, nûstuc, paziļi, pakàļ, pakalâ, \*pa kreisi, \*pa labi, pretî, pretimâ, priksâ, priškâ, prûjâm, prûm, sekļi, starpâ, sùoņ(u)š, šeitèn, šeku, šeku pat, šekur, šitèn, šur, šur`tùr, te, te`pat, tivji, tuôli, tuôlu, tûr, tûr`pat, tuvu, ùorâ, vekur, vidâ, viersâ, vitâm, vit vitâm, visapkùort, visur, zemê, zemji.*

Bendrosios pastabos. Šiame vietos prieveiksmių sąrašė pateikiami Kalnienos šnektos apraše (Balode 2008) rasti vietos prieveiksmai.

Į sąrašą neįtraukti aukštesniojo laipsnio vietos prieveiksmai, kurių skaitant Kalnienos šnektos aprašą aptikta gana nemažai, pvz.: *aûkstâk, ziļâk, saklâk, tuôlâk, tuvâk, zamâk* (*altars ir vâirâkus pakuôpinus a û k s t â k* (KG 91); *mùolaînâ zemê raka ziļâk, ap metru, smilc zemê s a k l â k* (KG 284); *pâr drâipuzi sâuca skâistu mùoju drusku tu ô l â k nù pils, kùr bej dâuz puķu* (KG 79); *mednis zîd, to tû momentu vâr skrit tuvâk, to vîņš nazïerd, to vâr pìlavîtis tuvâk* (KG 117); *ja bej sâusa labeîba, tod kâras sîtu z a m â k, ja bej mitra labeîba, tod a û k s t â k, lài stiprâks vèijs tîk* (KG 210)). *Ziļi, tuôli* antonimai *na ziļi, natuôli* taip pat neužregistruoti.

Vietos prieveiksmio su aukščiausiojo laipsnio rodikliu *visapkùort* reikšmė lygi *apkùort* reikšmei, pvz., *suôk likt v i s a p k ù o r t, tuô, kuô uôrpusei, tod lik vidu* (KG 205), todėl *visapkùort* įtrauktas į Kalnienos šnektos inventorių.

Į sąrašą taip pat neįtraukti dviejų vietos prieveiksmių junginiai (išskyrus *šur`tùr*), pvz., *te priksâ* ir t. t. Kaip minėta, šiame darbe laikomasi nuomonės, kad antrasis vietos prieveiksmis tikslina pirmąjį (žr. *Bendrinės latvių kalbos*

vietos prievēksmiu inventoriuss). Kiekvienas junginī sudarantis vietas prievēksmis aptariamas atskirai.

1.2. Kalnienos šnektos vietas prievēksmiu fonetinēs ypatybēs

1.2.1. Vokalizmas

Palyginus Kalnienos šnektos ir bendrinēs latviu kalbos vietas prievēksmius, nustatyti šie skirtumai:

1. Trumpasis šaknies *a* dažniausiai išvirtēs į *o*, pvz., *blokus* vietoj *blakus*.
2. Ilgąjį *ā* tarmėje atliepia *uo*, pvz.: bendrinēs kalbos *apkārt*, *visapkārt* atliepia *apkuort*, *visapkuort*, bendrinēs kalbos *klāt* atliepia *kluot*, bendrinēs kalbos *tāli*, *tālu* atliepia Kalnienos šnektos *tuōli*, *tuōlu*, *ārā* – *uorā*, *sāņus* – *sūņ(u)š*, *mājā*, *mājās* – *mūojā*, *mūojās*.
3. Bendrinēs latviu kalbos *ę* tarmėje aptinkamas kaip *a*, pvz., *lajā* vietoj *lejā*, *natuōli* vietoj *netāli*, *na ziļi* vietoj *nedziļi*.
4. Kartais vietoj bendrinēs kalbos *a* aptinkamas *u*, pvz., *apukšā* vietoj *apakšā*.
5. Dvibalsj *ie* šnektoje atliepia *ī*, pvz.: *iekšā* : *ikšā*, *priekšā* : *prīkšā*, *vietām* : *vitām*, *vietvietām* : *vit vitām*.
6. Dvibalsj *uo* šnektoje atliepia *ū*, pvz.: *projām* : *prūjām*, *prom* : *prūm*, *nost* : *nūst*.
7. Bendrinēs latviu kalbos *ī* diftongizuotas į *ei*, pvz.: *lēizi* (*līdzi*).

1.2.2. Konsonantizmas

Kalbant apie latviu aukštaičiu tarmei priklausančios Kalnienos šnektos konsonantines ypatybes, būtina paminėti įvairius pakitimus, kurie išryškėja apžvelgus vartojamus vietas prievēksmius:

1. Vietos prieveiksmyje *appakàl* greičiausiai taip pat yra įvykusi asimiliacija.

2. Kalnienos šnektoje aptinkama metatezės atvejų, pvz.: *aûškâ, îškâ, priškâ* (-kš- → -šk-).

3. Prieš *i* vietos prieveiksmiuose išpraustas *j*, pvz.: *tivji, zèmji*.

4. Vietos prieveiksmyje *šur* 'šurp' yra išnykęs *-p* (Balode 2008, 59).

1.3. Kalnienos šnekotos ir bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmių inventorių palyginimas

Palyginti su bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmių inventoriumi, Kalnienos šnekotos inventorių siauresnis. Be to, yra nemažai kitų skirtumų:

1. Kalnienos šnektoje neaptikta vietos prieveiksmių su postpozicija *-p* (žr. 1.2.2).

2. Rasta daugiau iliatyvinės kilmės vietos prieveiksmių, pvz.: *šêitèn, šitèn* (*stàltbrîžu moûsîm nabej šêitèn* (KG 116); *šitèn bej kalncèmpìc Zèmnìks àr savu kapeli, pòuteji viņi bej* (KG 188)).

3. Aptikta leksinių skirtumų:

a) Vietoj artimą vietą nurodančio bendrinės kalbos vietos prieveiksmio *šeit* Kalnienos šnektoje vartojami vietos prieveiksmiai *šêitèn, šeku, šekur, šitèn*, vietoj *šeit pat* – *šeku pat*, pvz.: *stàltbrîžu moûsîm nabej šêitèn* (KG 101); *šeku Kòllamùizâ àr divus lòušus nušaža* (KG 115); *šekur Kòllamùizâ ganija tuô: cik kuram gùvu, tik ðinu jùoît gonys* (KG 233); *šitèn bej kalncèmpìc Zèmnìks àr savu kapeli, pòuteji viņi bej* (KG 188); *avutaina vita ir šekupat, itut uz Kòllamùizû, Kaleju pakallê, tûr vînu màr tak uz ceļa oûdèns* (KG 101).

b) Kaip tolimojo rodymo vietos prieveiksmis, sudarantis opoziciją su *šêitèn, šeku, šekur*, Kalnienos šnektoje vartojamas *vekûr* (*Lûk, kur!* – 'Žiū, kur!'), pvz., *vekûr ir pļava gâr kòlla molu, tòi istipâs mežâ* (KG 110) ir t. t.

c) Kartais vietos prieveiksmio *pretî* reikšme vartojamas *pretimâ*, pvz., *rudeņa vokari jâu ir brismîgi tûmši. Dûmajû, kuô gòn bârns tiks mùojâs, jùoît*

pretimâ (KG 485). Pastarasis prievoksmis bendrinėje latvių kalboje neaptinkamas.

d) Vietos prievoksmio *nust* reikšme šnektoje vartojamas *nustuc*, pvz., *zaglīgàs gùs vajadzēja seviški uzmanīt, tūs zagās nùstuc nù gonàmpùlka* (KG 474). Prievoksmio *nustuc* bendrinėje latvių kalboje nėra.

e) Prievoksmis *kluô(t)* arba *kluôtuc* Kalnienos tarmėje gali būti vartojamas norint nurodyti, kad kažkas yra kažkieno dalis ar sudedamoji dalis, pvz., *izvòoriju lobâ oūdeni coūkas putru, dziēru pīnu kluôtuc ùn paeēdu, ka vāi nu* (KG 454).

f) Kalnienos šnektoje aptiktas bendrinėje kalboje nevartojamas vietos prievoksmis *gabalâ* ‘tālu prom’, pvz., *es dūmaju, klikšu teū pakāļ, ko tūs graūduš àizmiersi, bet skotūs – tu jāu gobalâ* (KG 441).

4. Kalnienos šnektoje nerasta tikslaus šono vietos prievoksmių *pa labi* ir *pa kreisi*³⁷. Subjektui lokalizuoti kairėje ar dešinėje dažniausiai vartojamos lokatyvo formos, pvz., *bej vīna ikšķešša ùn divas sūonu ķeššas ùn vīna moza te priķšâ, kràisâ pusê* (KG 330) ir t. t. Greičiausiai bus vartojami ir kalbamieji vietos prievoksmiai, todėl remiantis fonetinėmis šnektos ypatybėmis galima rekonstruoti formas **pa labi* ir **pa kreisi*.

5. Kalnienos šnektos apraše nerastas žymimasis egzistavimo vietos prievoksmis *daudzkur*. Daryti išvadas, kad kalbamasis vietos prievoksmis šnektoje neegzistuoja, būtų ankstoka, tam reikia daugiau tekstų. Remiantis anksčiau pateiktomis fonetinėmis ypatybėmis ir šnektos tekstuose užfiksuotu prievoksmiu *dauz*, galima atkurti vietos prievoksmį **dauz kur*.

6. Kalnienos šnektos apraše neaptiktas bendrumo vietos prievoksmis *jebkur*. Galutinėms išvadoms reiktų detalesnio šnektos tyrimo. Remiantis turimais duomenimis, rekonstruojama forma **jebkur*.

---

³⁷ Aptariant Kalnienos šnektos ir bendrinės latvių kalbos inventorių skirtumus minimi tik tie nerasti pavyzdžiai, kurie turi įtakos skirstant vietos prievoksmius į semantines grupes.

1.4. Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra

Semantinę Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių struktūrą galima aprašyti remiantis semantine bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūra ir kai kuriais Kalnienos šnektos inventoriaus skirtumais (žr. 1.3).

Kaip minėta (1.3), surinkti duomenys rodo, kad konkretusis šonas kalbamojoje šnektoje išreiškiamas lokatyvais – ne vietosrieveiksmiais *pa labi*, *pa kreisi*. Remiantis surinktais pavyzdžiais reikėtų daryti išvadą, kad Kalnienos šnektos vietosrieveiksmiai, lokalizuojantys subjektą orientyro šone, nekontrastuoja požymiais ‘tikslumas’ / ‘netikslumas’. Taigi šoną tokiu atveju Kalnienos šnektoje perteiktų *blokus*, *garām*, *kluôt*, *lèizi*, *sùoņ(u)š*, pvz.: *piřmām istuodîtām kùopustam jùopilèik blokus akmìns, lài aũg lilas un cìtas goļvas* (KG 221); *isklaîdîks ir tuôc, kas tuô isklaîdîgi visu palaîž garām* (KG 165); *vistu jàu navàr kàrtîgi pabarât, uz’ràiz vùornas kluôt* (KG 118); *vokarûs, ko bej jùojît tàisît kòuc durs cît, to pùika nùoca lèizi, vîņš ir drusenìks, tàica* (KG 153); *ķeššas beja, divas sùn ûs un aũkšâ divas ķeššas beja* (KG 330). Rekonstravus formas **pa labi* ir **pa kreisi* semantinį požymį ‘šonas’ turinti grupė visgi skiriama į tikslaus ir netikslaus šono vietosrieveiksmius. Tokiu atveju tikslaus šono vietosrieveiksmiai skiriami pagal požymį *dešinumas* / *nedešinumas* (*kairumas*).

Apibendrinant pasakytina, kad nedeiktiniai Kalnienos šnektos vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’, gali būti skiriami į ‘tikslaus’ ir ‘netikslaus šono’ vietosrieveiksmius (žr. 27 lentelę).

27 lentelė. Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietosrieveiksmis	Integraliniai požymiai				Diferenciniai požymiai	
	Vieta neviduje	Vieta vienoje pusėje	Vertikali vieta	Vieta šone	tikslumas	netikslumas
<i>blokus</i>	+	+	+	+	–	+
<i>garàm</i>	+	+	+	+	–	+
<i>lèizi</i>	+	+	+	+	–	+
<i>kluôt</i>	+	+	+	+	–	+
* <i>pa kreisi</i>	+	+	+	+	+	–
* <i>pa labi</i>	+	+	+	+	+	–
<i>sùnûs</i>	+	+	+	+	–	+

Žymimieji bendrinės kalbos egzistavimo vietosrieveiksmiai skiriami pagal gradualinę opoziciją *daugis / nedaugis*. Kaip minėta (1.3), Kalnienos šnekte daug vietų žymintis vietosrieveiksmis *daudzkur* neaptiktas, todėl žymimieji Kalnienos šnektos vietosrieveiksmiai į detalesnes semantines grupes turėtų būti neskiriami. Teigti, kad šioje latvių aukštaičių šnekte kalbamojo pavyzdžio nėra būtų galima tik surinkus daugiau tekstų. Taigi rekonstravus formą *dàuz kur egzistavimo vietosrieveiksmiai skiriami į žymimuosius (*šùr tùr, vîtâm, vît vîtâm*) ir nežymimuosius (*dîz`kùr, kaû`kùr*), o žymimuosius įmanoma apibūdinti pagal dar vieną požymį, t. y. *daugis / nedaugis* (žr. 28 lentelę).

28 lentelė. Kalnienos šnekto egzistavimo vietos prieveiksmių integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietos prieveiksmis	Integraliniai požymiai		Diferenciniai požymiai	
	Egzistavimo vieta	Žymima vieta	daugis	nedaugis
<i>*dāuz kur</i>	+	+	+	–
<i>šūr tūr</i>	+	+	–	+
<i>vītām</i>	+	+	–	+

Kalbant apie Kalnienos šnekto bendrumo vietos prieveiksnius, taip pat būtų galima sakyti, kad kalbamosios semantinės grupės neįmanoma skirti pagal bendrinės latvių kalbos požymį *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*, nes tekstuose neaptiktas *jebkur* (1.3). Tuomet latvių aukštaičių tarnei priklausančioje šnektoje *apkūort, visapkūort, visūr* sudarytų semantinę grupę, jungiamą integralinių požymių ‘kognicinis’, ‘teigiamasis’, ‘bendrumo’. Rekonstravus formą **jebkur* (žr. ten pat) bendrumo grupė visgi skiriama į pasirenkamuosius ir nepasirenkamuosius vietos prieveiksnius (žr. dendrogramą *Kalnienos šnekto vietos prieveiksmių identifikacijos dendrograma*).

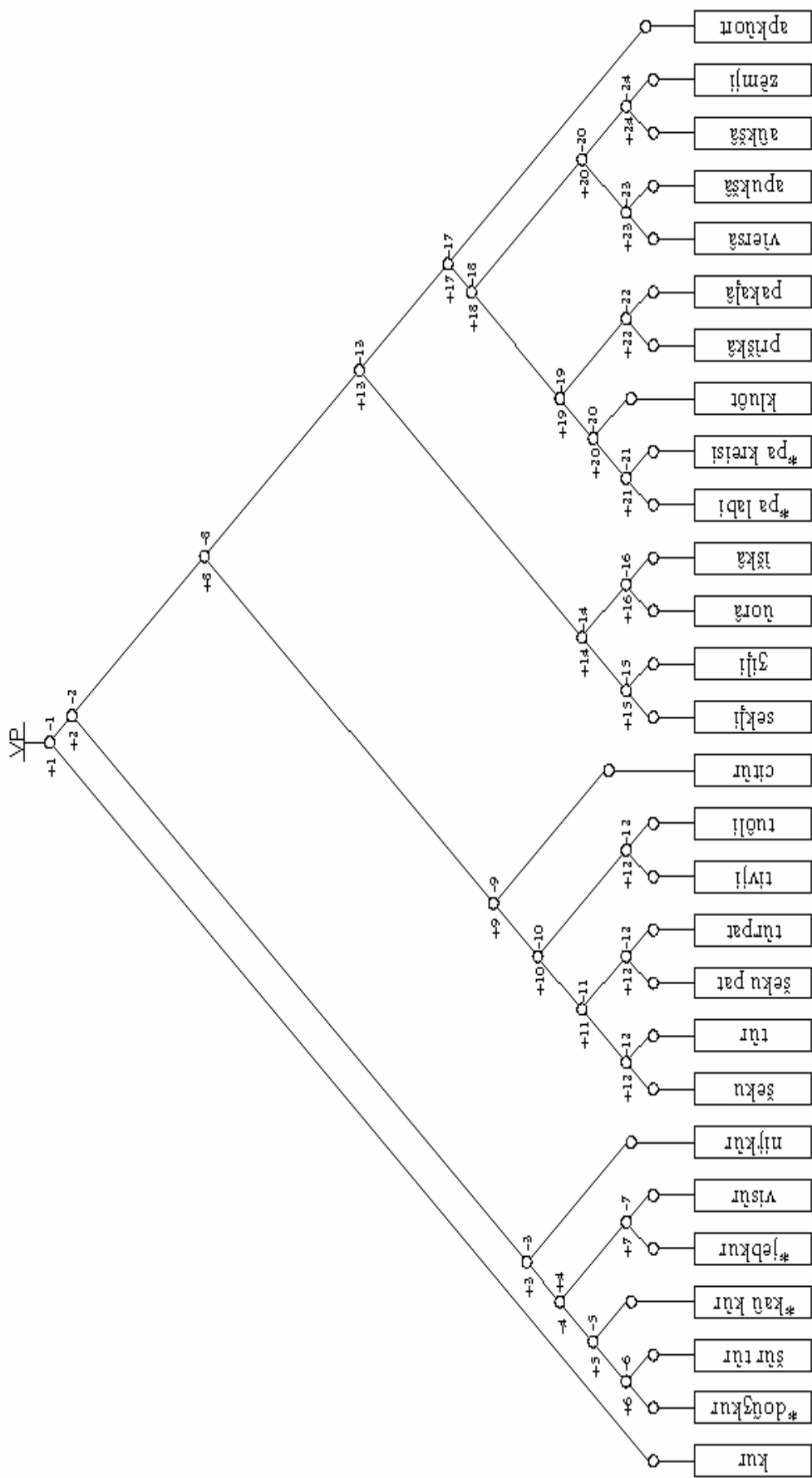
Kontekstai rodo, kad vietos prieveiksmai *vekūr* ir *gabalâ* turi požymį ‘tolumas’. Skirtumas visgi tarp šių pavyzdžių yra. Pirmasis susijęs su rodymu (žr. 1.3), todėl jį galima priskirti deiktiniams identifikuojamiesiems vietos prieveiksniams, turintiems semas ‘rodomasis’, ‘tiesioginis’. Antrasis nėra susijęs su tiesioginiu rodymu – jis identifikuoja tolimą atstumą, todėl priskirtinas deiktiniams identifikuojamiesiems vietos prieveiksniams, turintiems semą ‘nerodomasis’.

1.5. Apibendrinimas

Rekonstravus tam tikrus vietosrieveiksmius, galima daryti išvadą, kad Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių semantinę struktūrą geriausiai aprašo šie diferenciniai požymiai (žr. dendrogramą *Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių identifikacijos dendrograma*): (1) *klausiamasis / neklausiamasis*; (2) *kognicinis / nekognicinis*; (3) *teigiamasis / neteigiamasis (neigiamasis)*; (4) *bendrumas / nebendrumas (egzistavimas)*; (5) *žymimasis / nežymimasis*; (6) *daugis / nedaugis*; (7) *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*; (8) *deiktinis / nedeiktinis*; (9) *identifikuojamasis / neidentifikuojamasis*; (10) *rodomasis / nerodomasis*; (11) *tiesioginis / netiesioginis*; (12) *artumas / neartumas (tolumas)*; (13) *vidus / nevidus*; (14) *gylis / negylis*; (15) *paviršius / nepaviršius*; (16) *išorė / neišorė*; (17) *vienapusiškumas / nevienapusiškumas (visapusiškumas)*; (18) *vertikalumas / nevertikalumas (horizontalumas)*; (19) *šonas / nešonas*; (20) *tikslumas / netikslumas*; (21) *dešinumas / nedešinumas (kairumas)*; (22) *priekis / nepriekis (užpakalis)*; (23) *viršus / neviršus (apačia)*; (24) *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

Nors Kalnienos šnektos vietosrieveiksmių inventorių siauresnis, palyginti su bendrinės kalbos inventoriumi, tačiau pateikti diferenciniai požymiai leidžia daryti išvadą, kad latvių aukštaičių tarnei priklausančios šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra niekuo nesiskiria nuo bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinės struktūros. Jos yra identiškos.

KALNIENOS ŠNEKTOS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ IDENTIFIKACIJOS DENDROGRAMA

Kalnienos šnektos vietos prievieksmių identifikacijos dendrogramoje skaitmenys virš išsišakojimų atitinka šiuos diferencinius požymius:

+1 – klausiamasis; –1 – neklausiamasis; +2 – kognicinis; –2 – nekognicinis; +3 – teigiamasis; –3 – neteigiamasis (neigiamasis); +4 – bendrumas; –4 – nebendrumas (egzistavimas); +5 – žymimasis; –5 – nežymimasis; +6 – daugis; –6 – nedaugis; +7 – pasirenkamasis; –7 – nepasirenkamasis; +8 – deiktinis; –8 – nedeiktinis; +9 – identifikuojamasis; –9 – neidentifikuojamasis; +10 – rodomasis; –10 – nerodomas; +11 – tiesioginis; –11 – netiesioginis; +12 – artumas; –12 – neartumas (tolumas); +13 – vidus; –13 – nevidus; +14 – gylis; –14 – negylis; +15 – paviršius; –15 – nepaviršius; +16 – išorė; –16 – neišorė; +17 – vienapusiškumas; –17 – nevienapusiškumas (visapusiškumas); +18 – vertikalumas; –18 – nevertikalumas (horizontalumas); +19 – šonas; –19 – nešonas; +20 – tikslumas; –20 – netikslumas; +21 – dešinumas; –21 – nedešinumas (kairumas); +22 – priekis; –22 – nepriekis (užpakalis); +23 – viršus; –23 – neviršus (apačia); +24 – aukštumas; –24 – neaukštumas (žemumas).

2. Lyviškosios tarmės Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra

2.1. Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių inventoriūs

Inventoriūs: *apakaļ, apagaļ, apakļam, apagļam, apuža, apakša, apat, apar, apaŗt, apaŗti, āra, citur, *doūzķur, zīļi, garam, garem, iēķša, *jebķur, klā, klāt, klāta, klāti, ku, kur, leja, līzas, loūka, māja, neķur, nuōst, nuōsta, nuosti, oūķša, pakaļa, *pa kreis, *pa lab, preti, pruōj, pruōjam, pruōm, priēķša, riņķi, sāņiski, sāņs, sāņš, *sekli, *starpa, šeit, šite, šudi tudi, šurp, šur tur, tâli, teĩtan, teĩtanas, te, teĩt, tepat, tepatas, tūma, tumi, tur, turpat, turpatas, vida, vidu, viētim, viētoiētim, viŗsa, viŗsu, visapaŗt, visur, zeme.*

Bendrosios pastabos. Šiame vietosrieveiksmių sārāše pateikiami Svetciemo šnektos aprāše (P u t n i ņ š 1958) rasti vietosrieveiksmiai.

Kaip matyti, didelė dalis pavyzdžių pateikiama su gretimėmis formomis, pvz.: *apakaļ, apagaļ, klāt, klāta, klāti* ir t. t. Atkreiptinas dėmesys į *klāt, nuōst* – be paralelinių formų su *-i*, turi formas su *-a* (*klāta, nuōsta*), pvz.: *piēvilces klāta* (SIA 26); *ait tikam zīdina jēr, kamāt sāk soņņotes, ta meŗ nuōsta* (SIA 55–56). *Vida* ir *viŗsa* turi gretimines formas su *-u*, pvz.: *vidu, viŗsu*.

Į Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių sārāšą neįtraukiami aukštesniojo laipsnio vietosrieveiksmiai (*tālak, tūmak, tūmaki*), pvz.: *nuō Melek kakt stūr nāk tâc raŗs jūra liŗ Uņģenim, varbūt ari tâlak, es nezin* (SIA 229); *nenac nu tūmaki, ziŗks iēspers* (SIA 135) ir t. t.

Kaip anksčiau aptartuose inventoriuose, taip ir Svetciemo šnektos inventoriui priskirtinas *visapaŗt*, kurio reikšmė lygi *apkārt* reikšmei, pvz., *suiēdri viēn nāķuŗi visapaŗt āra* (SIA 202).

Inventoriui taip pat nepriskiriami vietosrieveiksmių junginiai *tur iēķša* (SIA 86) (ŗr. 1.1) ir panaŗūs.

2.2. Svetciemo šnektos vietos prievieksmių fonetinės ypatybės

Kaip paaiškėjo apžvelgus Svetciemo šnektos inventorių, vietos prievieksmiai nuo bendrinės kalbos pavyzdžių savo fonetinėmis ypatybėmis skiriasi mažiau nei latvių aukštaičių tarnei priklausančios Kalnienos šnektos. Tačiau skirtumų visgi galima pastebėti. Pirmiausia aptartinas vokalizmas.

2.2.1. Vokalizmas

Kalbant apie Svetciemo šnektos vietos prievieksmių vokalizmą, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad:

1. Aptariamojoje šnektoje vietos prievieksmių galūnėse trumpinami ilgieji balsiai:

a) $\bar{a} > a$, pvz.: *apakša (apakšā)*, *āra (ārā)*, *iēkša (iekšā)*, *leja (lejā)*, *loūka (laukā)*, *māja (mājā)*, *oūkša (augšā)*, *pakaļa (pakaļā)*, *priēkša (priekšā)*;

b) $\bar{e} > e$, pvz., *zeme (zemē)*;

c) $\bar{i} > i$, pvz., *preti (pretī)*.

2. Dvibalsis *au* šnektoje yra pakeitęs savo kokybę ($au > ou$), pvz.: *loūka (laukā)*, *oūkša (augšā)*.

3. Šaknyje ilgieji balsiai ir dvibalsiai išlaikomi, pvz.: *iēkša*, *klât*, *nuôst*, *pruôjam*, *pruôm*, *šeit*, *tâli*.

4. Vietos prievieksmyje *tûma* pastebima kontrakcija *tûma < tuumā* (iškritus *v*) (Putniņš 1985, 37). Iš šio žodžio padarytas kitas vietos prievieksmis *tumi*.

2.2.2. Konsonantizmas

Kalbant apie Svetciemo šnektos konsonantizmą, būtina paminėti, kad:

1. Aptariamojoje šnektoje gausu vietos prievieksmių, kuriems būdingas priebalsių išnykimas:

a) priebalsis *k* išnykęs tokiuose pavyzdžiuose: *apaît* (*apkārt*), *apaîti*, *vis'apaît* (*visapkārt*);

b) priebalsio *r* gali netekti vienskiemenis vietosrieveiksmis *kur*, jei jis sakinyje vartojamas enklitiškai (Putniņš 1985, 63);

c) priebalsis *t* išnykęs priebalsių junginyje *tp*, pvz.: *apakaļ*, *apagaļ*, *apakļam*, *apagļam*;

d) priebalsis *t* gali išnykti ir žodžio gale, pvz.: *apar* (*apaît*), *klâ* (*klât*). Vietosrieveiksmyje *apaît* gali iškristi ir *r*, pvz., *apat*;

e) žodžio pabaigoje taip pat gali išnykti *n*, pvz.: *diêzi* (*diêzin*), *nezi* (*nezin*). Pateiktieji pavyzdžiai nėra vietosrieveiksmiai, tačiau iš jų galima spręsti, kad Svetciemo šnektoje egzistuoja inventoriuje neužfiksuoti vietosrieveiksmiai *diêzi kur* ir *nezi kur*.

f) kartais gali išnykti visas skiemuo, plg.: *pruôj*, *pruôm*.

2. Svetciemo šnektoje labai dažnai pastebimas vienu priebalsių pakeitimas kitais:

a) vietoj priebalsio *k* vartojamas *g*, pvz., *apagaļ*;

b) vietoj *s* – *š*, pvz., *sāņš* (*sāņs*).

2.3. Svetciemo šnekto vietosrieveiksmių morfologinės ypatybės

Aptarus Svetciemo šnekto vietosrieveiksmių vokalizmą ir konsonantizmą, reikia atkreipti dėmesį į kelis morfologinius pakitimus ir ypatybes:

1. *u* kamieno lokatyvai (vietosrieveiksmiai) *vidu*, *viřsu* turi gretimines formas su galinės balsiu *-a* – vyr. g. *u* kamieno žodžius Svetciemo šnektoje linksniuoja kaip *o* kaimieno, pvz.: *vida*, *viřsa*.

2. Greta formų *klâti*, *nuosti* vartojami vietosrieveiksmiai *klâta*, *nuôsta* – tai formos, kilusios iš lokatyvo.

3. Vietosrieveiksmyje *apuža* pastebimas Svetciemo šnektoje vartojamas sufiksas *-ž-*.

4. Vietoj bendrinės latvių kalbos vietos prievoksmių *vietām* ir *vietvietām* kalbamojoje šnektoje aptinkami *viētims* ir *viētviētīm*.

5. Bendrinės latvių kalbos vietos prievoksmis *garām* turi atitikmenį su kitu galūnės balsiu, plg.: *garam*, *garem*.

2.4. Svetciemo šnektos ir bendrinės latvių kalbos vietos prievoksmių inventorių palyginimas

Palyginti su bendrine latvių kalba, aptariamąsios šnektos vietos prievoksmių inventorių taip pat nemažai skiriasi:

1. Svetciemo šnektos apraše neaptiktas bendrumo vietos prievoksmis *jebkur*. Apie šio pavyzdžio egzistavimą ar neegzistavimą kalbamojoje šnektoje būtų galima spręsti turint daugiau tarmių duomenų. Kol kas, remiantis fonetinėmis ypatybėmis, rekonstruojama forma **jebkur*.

2. Svetciemo šnektos apraše nerastas žymimasis egzistavimo vietos prievoksmis *daudzkur*. Daryti išvadas, kad kalbamasis vietos prievoksmis šnektoje neegzistuoja, būtų ankstoka, tam reikia daugiau tekstų. Remiantis fonetinėmis ypatybėmis būtų galima atkurti formą **doūžkur*, plg. *doūž* (prievoksmis) (Putniņš 1985, 230).

3. Lyviškoje šnektoje nerasta tikslaus šono vietos prievoksmių *pa labi* ir *pa kreisi*. Subjektui lokalizuoti kairėje ar dešinėje vartojamos kitos, nesuprievoksmėjusios, prielinksninės konstrukcijos, pvz.: *vīram i puķ pie krūtīm piē kreīsa pus:, un ta pārliēk uz laba pus:, tāpat grezeņ pārliēk uz laba pus:* (SIA 233). Ištyrus daugiau aptariamąsios šnektos tekstų gali paaiškėti, kad *pa labi* ir *pa kreisi* yra vartojami kaip bendrinėje latvių kalboje. Remiantis anksčiau paminėtomis fonetinėmis ypatybėmis, galima rekonstruoti formas **pa lab* ir **pa kreis*.

4. Aptariamojoje šnektoje neaptikta ir kitų vietos prievoksmių, pvz.: *blakus*, *kaut kur*, *starpā*. Vietos prievoksmis **kou kur* greičiausiai egzistuoja, nes aptiktas įvardis *kou kas* (Putniņš 1985, 63). Remiantis fonetinėmis ypatybėmis ir tuo, kad šnektoje egzistuoja prielinksnis *starp* (Putniņš 1985,

158), galima rekonstruoti vietosrieveiksmį **starpa*. Nėra abejonių, kad perskaičius daugiau Svetciemo šnektos aprašų ir kiti pavyzdžiai būtų rasti³⁸.

5. Šnektos apraše neužfiksuotas bendrinėje kalboje vartojamas *sekli*. Remiantis aprašo duomenimis ir vokalizmu, galima rekonstruoti formą **sekli*.

6. Yra leksinių skirtumų:

a) Svetciemo šnekte vartojami slavizmai, pvz., *šudi tudi* (< rus. *судби, судьбы* = *šur tur* 'šen ten') (SIA 141);

b) vietoj bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmio *tuvu* vartojami *tûma* (*tûmak*, *tûmaki*), *tumi* (SIA 135, 136), pvz., *tepat tûma žîva* (SIA 135) (žr. 2.2.1);

c) greta vietosrieveiksmio *apakša* Svetciemo šnekte vartojamas jo variantas *apuža* (SIA 135), pvz., *smaks zem ir tur, kur māls i apuža* (SIA 118) (žr. 2.3);

d) *apkārt* reiškme vartojamas vietosrieveiksmis *riņķi*, pvz., (*baznicā*) *siēni i iskrāsoc, strīp riņķi un puķi* (SIA 135).

2.5. Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra

Semantinė Svetciemo vietosrieveiksmių struktūra aprašoma remiantis bendrinės latvių kalbos semantine struktūra ir Svetciemo šnektos inventoriaus skirtumais (2.4).

Pirmiausia aptartini kogniciniai vietosrieveiksmiai. Remiantis 4-uju 2.4 skyriuje esančiu skirtumu, būtų galima daryti išvadą, kad Svetciemo tarmės egzistavimo vietosrieveiksmiai neskiriami į žymimuosius ir nežymimuosius. Peržvelgus tarmės apraše esančius duomenis, pastebėtos formos *diēzi* // *diēz* (SIA 64) (taip pat žr. 2.2.2), leidžiančios manyti, kad nežymimasis vietosrieveiksmis **diēzi kur* Svetciemo šnekte turėtų būti. Be to, tame pačiame

---

³⁸ Reikia atkreipti dėmesį, kad sudarant Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių sąrašą pasigesta ir daugiau bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių. Aprašant šiuos skirtumus rekonstruoti stengiasi tuos vietosrieveiksmius, nuo kurių priklauso atskiros semantinės grupės skyrimas ar neskylimas.

skyrįje rekonstruojamas *kou kur. Taigi, Svetciemo šnektos egzistavimo prieveiksmiai gali būti skiriami į žymimuosius (*šudi tudi, šur tur, viêtims, viêtviêtim*) ir nežymimuosius (**diêzi kur, *kou kur*) (žr. 29 lentelę).

Žymimieji bendrinės kalbos egzistavimo vietos prieveiksmiai skiriami pagal *daugio / nedaugio* požymį. Svetciemo šnektoje daug vietų žymintis vietos prieveiksmis *daudzkur* neaptiktas (2.4), tačiau rekonstruotas *doũzkur, todėl žymimieji Svetciemo šnektos vietos prieveiksmiai taip pat gali būti skiriami į detalesnes semantines grupes pagal *daugio / nedaugio* požymį.

29 lentelė. **Svetciemo šnektos egzistavimo vietos prieveiksmių integraliniai ir diferenciniai požymiai**

Vietos prieveiksmis	Integraliniai požymiai			Diferenciniai požymiai	
	Kognicinis	Teigiamasis	Egzistavimo	žymima vieta	nežymima vieta
* <i>diêzi kur</i>	+	+	+	-	+
* <i>kou kur</i>	+	+	+	-	+
<i>šur tur</i>	+	+	+	+	-
<i>viêtims</i>	+	+	+	+	-

Kalbant apie Svetciemo šnektos bendrumo vietos prieveiksmius, reikia pasakyti, kad taip pat neaptiktas *jebkur* (2.4). Rekonstravus *jebkur (žr. ten pat), kalbamosios lyviškosios šnektos bendrumo vietos prieveiksmius taip pat galima skirti pagal požymį *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*. Galima daryti išvadą, kad *apat, apar, apaŗt, apaŗti, *jebkur, riņķi, vis'apaŗt, visur* sudaro bendrumo vietos prieveiksmių grupę, jungiamą integralinių požymių ‘kognicinis’, ‘teigiamasis’, ‘bendrumo’, ir diferencinių požymių ‘pasirenkamasis’, ‘nepasirenkamasis’.

Vietosrieveiksmis *starpā* neužfiksuotas (2.4) greičiausiai dėl medžiagos trūkumo, tarmės apraše prielinksnis *starp* minimas (žr. ten pat). Taigi 'vidaus' vietosrieveiksmiai gali būti skiriami pagal *išorės / neišorės* požymį. Be to, Svetciemo šnektoje yra vietosrieveiksmių, kurie taip pat gali būti skiriami pagal šį požymį – tai *vida, vidu*. Semantinė opozicija *išorė / neišorė* būtų išlaikyta bet kuriuo atveju.

Kaip jau minėta (2.4), konkretusis šonas kalbamojoje šnektoje dažniausiai išreiškiamas kitomis, nesuprieveiksmėjusiomis, prielinksninėmis konstrukcijomis – ne *pa labi, pa kreisi*. Pagal turimus duomenis, reikėtų daryti išvadą, kad Svetciemo šnektos vietosrieveiksmiai, lokalizuojantys subjektą orientyro šone, turi semas 'nevidus', 'vertikalumas', 'šonas'. Jie, kaip ir Kalnienos šnektos 'šono' vietosrieveiksmiai, turėtų būti neskiriami pagal *tikslumo / netikslumo* požymį. 2.4 skyriuje kalbamuosius vietosrieveiksmius rekonstravus, pagal šį požymį 'šono' vietosrieveiksmius skirti įmanoma. Taigi šoną Svetciemo šnektoje galima perteikti ne tik vietosrieveiksmiais *garam, garem, klât, klâta, klâti, lîžas, sãņiski, sãņs, sãņš* (*es broûc gar a m juñs* (SIA 139); *palaîd tok man gar em a tuõ spaîñ* (SIA 139); *es bûs šovakar teų klât* (SIA139); *piêvilces klâta* (SIA 26); *šis sêdeš a kučeram lîžas* (SIA138); *nuôgûles sã n i s k i* (SIA134); *paeį sã ñ s* (SIA134)), bet ir **pa labi, *pa kreisi* (žr. 30 lentelę).

30 lentelė. Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių, turinčių semas ‘nevidus’, ‘vienapusiškumas’, ‘vertikalumas’, ‘šonas’, integraliniai ir diferenciniai požymiai

Vietosrieveiksmis	Integraliniai požymiai				Diferenciniai požymiai	
	Vieta neviduje	Vieta vienoje pusėje	Vertikali vieta	Vieta šone	tikslus šonas	netikslus nešonas
<i>garam</i>	+	+	+	+	–	+
<i>klât</i>	+	+	+	+	–	+
<i>lĩzas</i>	+	+	+	+	–	+
<i>*pa kreis</i>	+	+	+	+	+	–
<i>*pa lab</i>	+	+	+	+	+	–
<i>preti</i>	+	+	+	+	–	+
<i>sãņs</i>	+	+	+	+	–	+

Riņķi vartojamas *apkãrt* reikšme, todėl jis priskirtinas nevidaus vietosrieveiksmiams, turintiems semã ‘visapusiškumas’.

Remiantis 2.5 punktu Nr. 5, Svetciemo šnekteje išlaikoma *paviršiaus / nepaviršiaus* opozicija (**sekli / zĩli*).

2.6. Apibendrinimas

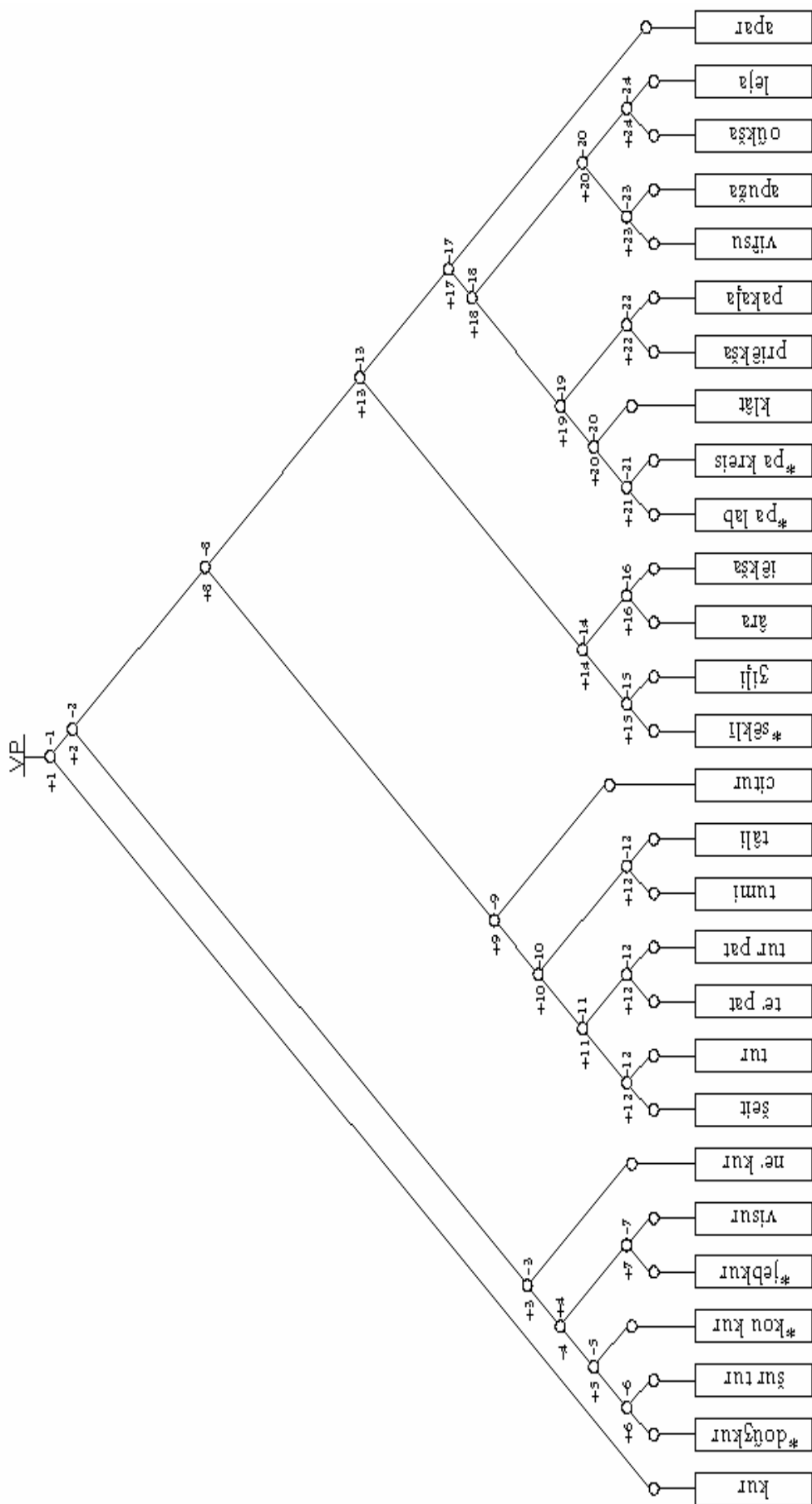
Apibendrinant galima daryti išvadã, kad Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių semantinę struktũrã geriausiai aprãšo šie diferenciniai požymiai (žr. dendrogramã *Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių identifikacijos dendrograma*): (1) *klausiamasis / neklausiamasis*; (2) *kognicinis / nekognicinis*; (3) *teigiamasis / neteigiamasis (neigiamasis)*; (4) *bendrumas / nebendrumas (egzistavimas)*; (5) *žymimasis / nežymimasis*; (6) *daugis / nedaugis*; (7) *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*; (8) *deiktinis / nedeiktinis*; (9)

identifikuojamasis / neidentifikuojamasis; (10) rodomasis / nerodomas; (11) tiesioginis / netiesioginis; (12) artumas / neartumas (tolumas); (13) vidus / nevidus; (14) gylis / negylis; (15) paviršius / nepaviršius; (16) išorė / neišorė; (17) vienapusiškumas / nevienapusiškumas (visapusiškumas); (18) vertikalumas / nevertikalumas (horizontalumas); (19) šonas / nešonas; (20) tikslumas / netikslumas; (21) dešinumas / nedešinumas (kairumas); (22) priekis / nepriekis (užpakalis); (23) viršus / neviršus (apačia); (24) aukštumas / neaukštumas (žemumas).

Kaip jau minėta, Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių inventorius už bendrinės latvių kalbos inventorių daug siauresnis, tačiau pateikti diferenciniai požymiai leidžia daryti išvadą, kad lyviškajai tarnei priklausančios šnektos vietosrieveiksmių semantinė struktūra yra lygiai tokia pati kaip ir bendrinės latvių kalbos.

SVETCIEMO ŠNEKTOS VIETOS PRIEVEIKSMŪ IDENTIFIKACIJOS DENDROGRAMA

Svetciemo šnektos vietos prieveiksmių identifikacijos dendrogramoje skaitmenys virš išsišakojimų atitinka šiuos diferencinius požymius: +1 – klausiamasis; -1 – neklausiamasis; +2 – kognicinis; -2 – nekognicinis; +3 – teigiamasis; -3 – neteigiamasis (neigiamasis); +4 – bendrumas; -4 – nebendrumas (egzistavimas); +5 – žymimasis; -5 – nežymimasis; +6 – daugis; -6 – nedaugis; +7 – pasirenkamasis; -7 – nepasirenkamasis; +8 – deiktinis; -8 – nedeiktinis; +9 – identifikuojamasis; -9 – neidentifikuojamasis; +10 – rodomasis; -10 – nerodomas; +11 – tiesioginis; -11 – netiesioginis; +12 – artumas; -12 – neartumas (tolumas); +13 – vidus; -13 – nevidus; +14 – gylis; -14 – negylis; +15 – paviršius; -15 – nepaviršius; +16 – išorė; -16 – neišorė; +17 – vienapusiškumas; -17 – nevienapusiškumas (visapusiškumas); +18 – vertikalumas; -18 – nevertikalumas (horizontalumas); +19 – šonas; -19 – nešonas; +20 – tikslumas; -20 – netikslumas; +21 – dešinumas; -21 – nedešinumas (kairumas); +22 – priekis; -22 – neprieis (užpakalis); +23 – viršus; -23 – neviršus (apačia); +24 – aukštumas; -24 – neaukštumas (žemumas).

III. SEMANTINĖ VIETOS PRIEVEIKSMIŲ STRUKTŪRA SENUOSIUOSE LATVIŲ KALBOS RAŠTUOSE

Sudarius bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinę struktūrą ir palyginus ją su dviejų latvių kalbos šnektų (Kalnienos ir Svetciemo) vietosrieveiksmių struktūromis, galima aprašyti XVI–XVII a. latvių kalbos tekstuose vartotus vietosrieveiksnius. Pagrindinis šios disertacijos dalies tikslas – sužinoti, ar tuometinė sistema skyrėsi nuo dabartinės.

Semantinės vietosrieveiksmių struktūros aprašymui senuosiuose latvių kalbos tekstuose pasirinkti šie XVI–XVII a. tekstai: 1587 m. nežinomo autoriaus *Euangelia und Episteln*³⁹, Georgo Elgerio 1640 m. išverstos *Evangelien und Episteln*, 1654 m. Georgo Mancelio *Langgewünschte Lettische Postill* (I, II, III). Ir nežinomo autoriaus *Euangelia und Episteln*, ir Georgo Elgerio *Evangelien und Episteln* priskirtini senesniam rašomosios kalbos laikotarpiai (Ozols 1965, 11; Kušķis 1997, 127–128; Rosinas 2005, 111–112). Georgo Mancelio *Langgewünschte Lettische Postill* priklauso viduriniajam senųjų latvių rašomosios kalbos laikotarpiui, kuris prasidėjo 1631 m., pasirodžius Mancelio *Vademecum* (Ozols 1965, 12; Kušķis 1997, 127–128).

Vienas iš darbo pradžioje iškeltų uždavinių – inventorizuoti kalbamuoju laikotarpiu vartotus vietosrieveiksnius. Sudaryti šį sąrašą buvo ypač sudėtinga. Daugiausia rūpesčių kėlė iliatyvo ir inesyvo formos (apie tai plačiau bus kalbama aptariant senųjų raštų vietosrieveiksmių inventorių).

Sudarant pasirinktų XVI–XVII a. tekstų inventorių vadovautasi dabartinės kalbos vietosrieveiksmių registru. Tai daryta siekiant išsiaiškinti, kurie vietosrieveiksmai paprasčiausiai nepasitaikė tekste, o kurie kalbamuoju laikotarpiu neegzistavo. Dėl visų paminėtų priežasčių inventorius pastabos išėjo išsamesnės nei įprastai.

---

³⁹ Kaupiant XVI a. vietosrieveiksmių inventorių taip pat buvo perskaitytas 1586 m. liuteronų katekizmas *Enchiridion*. Šiame katekizme užfiksuota palyginti labai nedaug XVI a. latvių kalbos vietosrieveiksmių, t. y. nepakankamai, kad būtų galima pateikti atskirą šio teksto vietosrieveiksmių inventorių ir jų aprašą.

1. Vietos prieveiksmių senosiuose latvių kalbos raštuose inventorius

Euangelia vnd Epifteln (1587 m.)

Apkart, apkaarth, apkärth, apeskan, appefkan, ara, aran, atkal, atpackal, auxam, auxkam, czittur, exkan, klathe, kur, kurpo, kurpu, leia, leian, nohft, prexkan, pefchan, prexan, prettybe, proyam, fche, scheid, fcheid, fcheitan, fchur, fchurp, fchurp vnde thurp, ftarpan, tale, te, thale, thur, thurp, touwe, tur, tur patte, turpe vnd fchurpe, tuwe, wueddon, wuerßon.

Evangelien und Episteln (1640)

Apkart, appakšz, ara, aran, atkal, atpakkalia, atpakkalîe, aukšzan, cittur, ekšzan, klat, kur, kurp, lydze, lydza, nôft, pakkalia, paprekšz, paprekšzu, prekšza, prekšzan, pretty, proiam, ftarpa, šzæ, šzeit, šzeitan, šzur, šzurp vnd turp, talîe, te, tur, tuwe, tuwu, wyddu, wyrfu, wyfsur.

Langgewünschte Lettische Postill I (1654)

Apkahrt, apkart, appackfcha, ara, arà, aran, atkal, atkall, attkal, atkall, attpackal, attpackall, aukfcham, aukfchan, aukšcham, zittur, *dauds kur, dfille, eekfcha, eekfchà, gharram, iß=tahlenes, *jeb kur, *kaut kur, klaht, klahte, kļaht, kur, kurr, kurrrp, kurrrpe, kurrrpu, klaht, klahte, kļaht, neekur, neekurr, nheekurr, noft, packal, packall, packal, packala, packall, *pa kreyfe, *pa labbe, patahļe, preekhcha, preekfcha, preekfchà, preekšcha, preekšchà, preekfcha {preefcha}, pretti, prettib, prettibe, prettie, prohjam, projam, scheitan, *sekle, starrpà, tahle, tahļe, teen, teh, teita, teità, teitan, teiten, theitan, tur, turp, turpat, turpatt, turr, turrr, turrrp, turrrpatt, tuhwe, tuwe, widdu, wirrfsu, wirfson, wirfsu, wifsur, wifsur, fcheid, fcheitan, fchur, fchurr, fchurp, fchurrrp, fchurp und turrrp, fchurrrp und turrrp,

fchur turr, ftarpa, ftarpà, ftarrpa, ftarrpà, śahņis, ścheh, ścheit, ścheita, ścheità, ścheitan, ścheitaņ, śchur, śchurr, śchurp, śchurr, śchurrp, śchurrp unnd turrr.

Pastabos. Kaip matyti, XVI a. latvių kalbos vietosrieveiksmių inventoriui priskiriami *apefkan, appefkan, aran*^{40, 41}, *exkan*⁴², *prexkan*⁴³, *prefchan, prexan, ftarpan*⁴⁴, *wuerβon* (žr. Ozols 1965, 88), nors tuometinėje kalboje jie labai dažnai vartojami kaip prielinksniai⁴⁵ (žr. ten pat; Pokrotniece 2007 2, 31–32), plg.: *kha wena Wuefte bouwes czaly fches backray appefkan bouwems fpaarnems* (Ev 22_{10–11}) ir *tas gir appefkan exkan to Helle / jeb tur wuerβon exkan to Auxtibe* (Ev 212_{12–13}); *Beth Jefus paβlepees βōw / vnde Jfgaye aran to tho Bafnice* (Ev 68_{23–24}) ir *Stum to kalpune tur aran / ar bouwe Dhele* (Ev 63_{5–16}), *gaya Pilatus atkal aran / vnde batcy vs tims* (Ev 91_{1–2}); *khad yuus tham Thewam ko luckβeete exkan manne Wārde thad thas to yums dhos* (Ev 123_{5–7}) ir *vnde tur exkan palleck / vnde nhe gir wens ayfmyrftams czirdetays* (Ev 122_{17–18}); *Arridtczan darrye Jefus doudtcze czitte Symes prefchan bouwems Maceklems* (Ev 115_{8–9}) ir *Wens nake tham otram ar Godennafchenne prefchan* (Ev 218_{2–3}); *Aefto es efme tas maβakays ftarpan tems Apoftelems* (Ev 78_{9–10}) ir *buus mums ar to Sobenne tur ftarpan βift ?* (Ev 78_{7–8}); *vnd wuerβon Semmes buus tims loudems baile* (Ev 6_{19–20}) ir *vnde fthawey tur wuerβon / kur tas Beerninx by* (Ev 30_{16–17}) ir t. t.

---

⁴⁰ A. Rosinas to laiko senuosiuose raštuose (*Vndeudsche Pfalmen* (1587)) *aran* laiko iliatyvu (Rosinas 2005, 101).

⁴¹ Iliatyvas, XVI–XVII a. tekstuose vartojamasrieveiksmio reikšme (Karulis 1992 1, 76).

⁴² Iliatyvas, XVI–XVII a. tekstuose vartojamasrieveiksmio reikšme (Karulis 1992 1, 335); dėl vokiečių kalbos įtakos vartoja *ex(k)an* + acc. (Ozols 1965, 84).

⁴³ Karulis taip pat įvardija kaiprieveiksmį (Karulis 1992 2, 81).

⁴⁴ Karulis įvardija kaip senųjų raštų iliatyvą (Karulis 1992 2, 287).

⁴⁵ Vietoje latvių kalbos lokatyvo dėl vokiečių kalbos įtakos vartotos prielinksninės konstrukcijos su prielinksniais (Kušķis 1999, 73; Vanags 1991, 56–67).

Georgo Elgerio *Evangelien und Episteln* inventoriui priskiriamos vos kelios senojo iliatyvo formos: *aran*⁴⁶, *aukfzan*, *ekfzan*, *prekfzan*, pvz.: *Bet ap to wenpadeſmittu ſtundu yzgaia tas a r a n* (Elg 25₂); *pacellet ſauwas galwas a u k f z a n* (Elg 5₁₈); *Vnd par aſtonie denems by atkal winia macekli tur ekfzan, vnd Thomas ar winiems* (Elg 118₂₅₋₂₆); *Bet te liâudis, kattri prekfzan gaia, vnd pakkalia ſtaigaia, ſſauce ſaccidammi* (Elg 60₃₋₄). *Appakfzan* ir *ſtarpan* kalbamajame tekste vartojami kaip prielinksniai, pvz.: *Appakfzan têts aukſtems Baznickungems* (Elg 8₁₈); *ſtarpan tems pagganems* (Elg 6₉), todėl sąrašė šie žodžiai nefiksuojami.

Viduriniajam senųjų latvių rašomosios kalbos laikotarpiui priklausančios Georgo Mancelio *Langgewünschte Lettische Postill* (I, II, III) (toliau – *Postilē*) inventoriui turėtų būti nepriskiriami senajame raštijos laikotarpyje prieveiksmio funkcijas atlikę senieji iliatyvai: *appackfchan*, *appakfchan*, *aran*⁴⁷, *eekfchan*, *eekäfchan*, *eechan*, *eehchan*, *eekfan*, *eekfchan*, *eekšchan*, *eekfchann*, *eekfchfan*, *eekfhan*, *eekfjhan*, *eechan*, *preekfchan*, *preekfhan*, *preefchan*, *ſtarpan*, *ſtarrpan*, *wirfſon*. Mancelio *Postilėje* kalbamieji žodžiai atliko prielinksnio funkciją (Ozols 1965, 188; Pokrotniece 2007 2, 32; Nītiņa 1978, 156), pvz.: *und par teems Puttneems appackfchan to Däbbäſu* (McP I 145₁₇₋₁₈); *ko tu dſirrdi a r a n Deewa Ghramatu runna jam no Deewa Šohdibas unnd Paſtaru Deenu* (McP II 414{394}₁₋₂); *ghribbu eß juhſo preekfcha no=eet eekfchan Galilea* (McP III 2₁₄₋₁₅); *Bett Pehteris ſtahweja ara preekfchan Durrweem* (McP III 33₁₉₋₂₀); *katters nokautz tappa ſt a r p a n to Baſnizu und Altari* (McP II 192₁₂₋₁₃); *Bett tee wirfſon to zeetu Ackmini* (McP I 252–253₂₅₋₁). Paminėti pavyzdžiai, išskyrus *aran*, *wirfſon*, šiame darbe bus laikomi prielinksniais. *Aran* ir *wirfſon* į vietas

⁴⁶ A. Rosinas fiksuoja šią formą kaip iliatyvą (Rosinas 2005, 106).

⁴⁷ Mancelio *Postilėje* latvių kalbos rašto paminkluose *āran*, resp. *aran* vartojamas prielinksnio *no* reikšme (Nītiņa 1978, 67; MSA 2 2007, 32), pvz.: *Wings tōw ar ſawu ſtippru Rohku ißrauß a r a n tahß Nahwes Šaites* (McP I 196₂₈₋₂₉); *ghribbam mehß a r a n ſcheem preekfcha laſſiteem Wahrdeem mahziteeß* (McP III 8₁₂₋₁₃) ir t. t. Išskyrus gramatikas, žodynus ir G. Mancelio darbus, iliatyvas *āran*, resp. *aran*, nuo XVII a. prielinksnio *no* reikšme nevartotas (žr. ten pat).

prieveiksmių sąrašą įtraukti, nes Mancelio *Postilėje* rasti tokie pavyzdžiai: *Vnd ja tōw tawa Atz karrina ißrau to ar a n und mett to no sōw* (McP II 281{261}₇₋₈); *taß gir Tuxnefsi tad nhe eita ar a n redfeeta taß gir Kambary tad nhe titzahrt* (McP II 406{386}₁₄₋₁₅); *Ar teems Wahrdeems JEfus Chriftus teems Semmes=Kunnghheems to Krähßlu patz zell / und sähdena töß turr wirfson* (McP II 380{360}₂₄₋₂₆) ir t. t. Be to, pasitaiko atvejų, kai *aran* reiškia ‘šalin’, pvz., *Kungs ey no mann ar a n* (McP II 99–100₁₄₋₁). *Postilės* inventoriui priskiriamas ir vietos prieveiksmiu laikomas *aukfchan*, pvz., *Manni Draughi kaß turr aukfchan gir* (McP I 19₂₀₋₂₂).

XVI–XVII a. latvių kalbos inventoriams priskirtinas ir *fcheitan*, kuris kartu su *teitan* vartoti tik kaip vietos prieveiksmiai (P okrot nie ce 2007 2, 12), pvz.: *Beth Petrus ftawey py tims unde ßildyas ßöw / ka thas redtzeete / kas fcheitan gribbeete notickt* (Ev 80₁₃₋₁₅); *Manna dwæfel ir noskummufa yz tay nawei, palleceta fzeitān, vnd æfeti ar man môdrigi* (Elg 64₁₁₋₁₂); *Scheitan eß ftahwu ka Sunns preekfch tawu Schälafthas Ghalldu* (McP I 305₈₋₉); *Teitan juhß nu warreeta nomanniet und redfeht / kahds fpehziags und warräns Konings JEfus Chriftus gir* (McP I 8₁₇₋₁₈).

Ir 1587 m. *Euangelia und Epifteln*, ir Elgerio *Evangelien und Episteln*, ir Mancelio *Postilės* tekste greta *aran* yra *ara*, pvz.: *Tad gaya Pilatus atkal aran unde ßatcy vs tims Rougeth es jfwedde to py yums ar ā* (Ev 9₁₁₋₂); *JESVS zinnadams wyfsu kas tam bya notikt, gaia winfz ara, vnd faccia uz tems* (Elg 65₅); *Šchee šwähti Zillwäki iß=eet ar ā no Kappeneem* (McP III 203₁₁₋₁₂); *to Nammā / aiß=šlehdfe tahß Durrwis / licka toß Blehfchus ar ā mulldiet* (McP I 439₁₄₋₁₅). Kad šis žodis atlieka vietos prieveiksmio funkciją, rodo keletas dalykų: 1) nors XVI a. įvyko inesyvo ir iliatyvo neutralizacija (R o s i n a s 2005, 115) ir inesyvo vartosena su slinkties veiksmoždziais yra įprasta, pvz.: *ißghaja ara* (McP III 36₁₋₂); *yzgāia ara* (Elg 131₁₂); *ißwādd ar ā* (McP I 110₁₋₂), tai jau nebėra inesyvas – objektinė reikšmė pateiktuose pavyzdžiuose visai nublankusi, reikšmė bendresnė, abstraktesnė, ją patikslina kontekstas, pvz., *Bett to py yums ar ā* (Ev 9₁₁₋₂); 2) skaitant tekstus pastebėta, kad kitos paradigmos formos (išskyrus *āran*) nevartojamos; 3) šios vienaskaitos lokatyvo formos jau

nebepakeistumėme daugiskaitos forma; 4) pirminė kalbamosios formos reikšmė tikriausiai buvo 'ore'⁴⁸, pateiktame pavyzdyje labiau išryškėja reikšmė 'lauke'. Dėl šių priežasčių lokatyvas *arā* į visų trijų tekstų vietosrieveiksmių sąrašą įtrauktas.

Lokatyvas *preehfcha*, *preekfcha*, *preekfchà*, *preekšcha*, *preekšchà*, *preefcha*, *preekhcha*, *prekfza* vietosrieveiksmiu laikomas tokiuose pasakymuose: *ko tee no to Kun ghū JĒfu dfirrd / nahk irr taβ wätzais Simeons attkal p r e e k f c h a* (McP I 81₅₋₆); *Bett katttri p r e e k f c h a ghaja / apdraudija to / tam by klus zeeft* (McP I 267₁₄₋₁₅); *kattrā iūfu prekfza ir* (Elg 59₂₃). Todėl jis įtrauktas į Elgerio ir Mancelio tekstų vietosrieveiksmių sąrašą. 1587 m. *Euangelia und Episteln prexkā* užfiksuotas tik kaip prielinksnis, pvz., *Es efme βwabbadde unde fkaidre treβeis p r e x k ā to paffoule* (Ev 80₂₅₋₂₆). Dėl šios priežasties pavyzdys XVI a. teksto inventoriui nepriskirtas. Visiškai įmanoma, kad turint daugiau to laikotarpio tekstų šis teiginys galėtų būti pakeistas.

Lokatyvas *eekfcha*, *eekfchà* rastas tik *Postilėje*: *ka Meddeneeki ar šawu aggre=med ditu Stirnu eekfchan Jerufalem / wādd to pa Awis=Wahrteem e e k f c h a* (McP III 39₅₋₇); *Turrahβ tee Šuhdfātaji tick auxte / ka tee nhe ghribb py mann nahkt e e k f c h à* (McP III 89₃₋₄). Tokiame kontekste vartojamas *eekfcha* laikomas vietosrieveiksmiu.

Mancelio *Postilėje* vartojamas lokatyvo forma *widdu* (Rosinas 2005, 110) galėjo atlikti vietosrieveiksmio funkciją sprendžiant iš tokio pavyzdžio: *und ftaweja wi d d u / und šatzija us teem* (McP I 433₆₋₇). Be to, *widdu* ir *wyddu* labai dažnai vartoti su prielinksninėmis *ftarp*, *ftarpa* arba *ftarpan* konstrukcijomis reikšmei sustiprinti ar patikslinti (Nītiņa 1978, 164, 186), pvz.: *katters wi d d u f t a r p teems Mahzetajeems Bafnizà šehdejis gir* (McP I 129₁₇₋₁₈); *wi d d u f t a r p a teems Mahzetajeems / kurr JĒfu Chrifti Wahrds fchkiefte tohp mahziets* (McP I 137₆₋₇); *attradde tee to Bafnizà šehfchoht wi d d u f t a r p a n teem Mahzetajeem* (McP I 127₁₅₋₁₆); *und wedde to wi d d u f t a r p a n teem šatzija* (McP II 279{259}₁₈₋₁₉); *Es kryfti ar vdene, bet wy d d u i ū f u f t a r p a ir ftawæis tas, katru iūs ne paziftæt* (Elg 7₂₄₋₂₅); *Janis atbildæie tems faccidams: Es*

⁴⁸ Plg. lie. óras (Karulis 1992 1, 76).

krysti ar vdene, bet wyddu iûfu ftar pa ir ftawæis tas, katru iûs ne paziftæt (Elg 7₂₃₋₂₄); *Wyddu ftar pa draudz[o?] atwærs tas sauwu muttu* (Elg 13₁₂) ir t. t. Pateikti pavyzdžiai rodo, kad *widdu* vartojamas kaip vietos prieveiksmis.

Lokatyvas *widdu* nelaikomas vietos prieveiksmiu ar prielinksniu (*teitâ eß äßmu widdu teem* (McP I 116₂₈); *Vnd te to krufta fittu tay weta Golgata, vnd dywi liaundarritaius ar winiu, wenu pa labba roka, otru pa kreifa, bet JESVM wyddu tems* (Elg 72₁₄₋₁₆)) junginiuose su vns. gen. (Nītiṅa 1978, 186), pvz.: tad *daffch ftahw ara Bafnizas / jeb irr pafsçhà Bafnizas widdu* (McP II 216₂₀₋₂₁). 1587 m. tekste užfiksuota tik forma *wueddon*, pvz., *nätce thas py to Gali leifche Juure / wueddon ftar pan tems Eßems thos defmette Pilles* (Ev 168₂₋₄).

Žodis *wirfsû* (McP) ir *wyrfu* (Elg) fiksuojamas kaip vietos prieveiksmis tokiuose kontekstuose: *Laux laid preezajahß und wiß kaß turr wirfsû gir* (McP I 51₃₀₋₃₁); *und to Kumeļu und licka sawas Drehbes wirfsû und sädenaya to wirfsû* (McP I 2₁₄₋₁₅); *kamær ta nâkdamma ftawæia yt wyrfu kur tas bærn by* (Elg 17₁₆₋₁₇); *nedz appakfz wenu pûru: bet wyrfu lukteri* (Elg 137₉) ir t. t. Beje, *wirfsû*, *wyrfu*, galėjo atlikti ir prielinksnio funkciją⁴⁹, pvz.: *ka tów labbe klahjahß / und tu illghe dfiewo wirfsû Semmes* (McP I 295₆₋₇); *Vnd lykka sauwas dræbes wyrfu tems* (prl.), *vnd sædenaia to wyrfu* (prv.) (Elg 60₁₋₂). 1587 m. tekste vartojama tik iliatyvo forma *wuerßon*, pvz.: *exkan Debbes vnd wuerßon Semmes* (prl.) (Ev 178₂₁); *vnd licke bouwes dreebes tur wuerßon* (prv.) / *vnd ðeedenaye to tur wuerßon* (prv.) (Ev 5₃₋₄).

Kalbant apie lokatyvinės kilmės bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmį *apakšā*, reikia pasakyti, kad Mancelio tekste kaip vietos prieveiksmis jis fiksuojamas tokiaime kontekste: *Kad ta Debbeß krittieß / tad palix wifsi Puttni appackfcha* (McP II 414{394}₂₅₋₂₆), o Elgerio vertime vartojama trumpesnė forma *appakfz*, kuri įprastai turėtų atlikti prielinksnio funkciją, pvz., <...> *nedz appakfz wenu pûru: bet wyrfu lukteri* (Elg 137₉). Antrajame tekste *appakfza* aptinkamas prielinksnio pozicijoje, pvz., *Aifto es aridfzan æfmu wêns cilwæks appakfza otru walftibas, vnd turru*

---

⁴⁹ Paraleliai vartojama ir *kattri wirfsôn Semmes dfiewo* (McP I 13₂₃₋₂₄).

appakf3a feu w karriuliâužu (Elg 29₂₂₋₂₃). 1587 m. tekste aptinkamos tik iliatyvo formos *apefkan, appefkan*, pvz., *tas gir appefkan exkan to Helle / jeb tur wuerβon exkan to Auxtibe* (Ev 212₁₂₋₁₃).

Mancelio *Postilės starrpà, ftarpà, ftarpa, ftarrpà* {*ftarrpa*} ir Elgerio *starpa* šiame darbe laikomi vietos prieveiksmiais, pvz.: *ohtru py Kreifšahβ Rohkas / bett JEfum widdu ftarrpà* (McP III 152₂₅₋₂₆); *und diwi Łaundarritajus ar winju / weenu pa labbahβ und ohtru pa kreifšahβ Rokaβ / bett JEfum widdu ftarpà* (McP III 139₁₄₋₁₆); *Tanny paf3ai denai tappa Pilatus vnd Herodes draugi; aifto pirms to by tê enaidneki fauwa ftarpa* (Elg 69₂₈₋₂₉). XVI a. nežinomo autoriaus tekste rasta tik iliatyvo forma *ftarpan*, pvz., *Kunx / buus mums ar to Sobenne tur ftarpan βift?* (Ev 78₇₋₈). Ši forma, kaip minėta, įtraukta į inventorių.

Į *Postilės* vietos prieveiksmių sąrašą įrašytas vietos prieveiksmis *sānis*⁵⁰, pvz., *tad ee=śahka tee Mahzekli / kattri tam Kungham JEfu Śa h ŋ i s ghaja / und tee Łaudis kattri pa Pull kam preekfcha und packała fpeedehβ zaur wifšu Pili ghařram* (McP I 370₂₁₋₂₃). Elgerio ir nežinomo autoriaus vertimuose šis prieveiksmis neaptiktas, rasta tik įvairių linksnių, pvz., dgs. loc. forma: *vnd ftêpe f3ur tauwu roku, vnd lêce m a n n o s f â n o s, vnd ne æfsi netyccigs* (Elg 119₁).

Aptariant XVI–XVII a. tekstų inventorius, reikia atkreipti dėmesį, kad nei vienam iš jų nepriskiriamas bendrinėje latvių kalboje egzistuojantis vietos prieveiksmis *zemē*.

Žymint konkrečią vietą *semmeh* (McP), *femmeh* (McP), *señeh* (McP), *zemme* (Elg) atlieka lokatyvo funkciją, pvz.: *Zeek reifas Deews mums fchinnny Sem meh gir litzis śawu Śohdibu papreekfche śluddenah* (McP I 19₂₀₋₂₂); *rāds leelu Ghaiβmu und par teem kattri dfiewo tumbfśà Sem meh fpoh fche fpied* (McP I 36₄₋₆); *nhe weens to nhe warr usturreht. Ta Meeřsa buβ Sem meh ka Mahtes Klehpy und gir ar Meeru* (McP I 155₂₀₋₂₁); *dfiewo pareife und ka klajahβ. Ta wātza Tāhwa Abrahamā wātzakais Kallps tappa ifšuhtietz śwefśchà Sem meh* (McP I 167₇₋₈); *Aifto mæs æfsam winā zwaigfne ræd3æiuf3i auftrumma zemme* (Elg 17₂₋₃). Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad

---

⁵⁰ Žodžio *sāni* dgs. instr. forma (Nītiņa 1978, 161).

junginiuose su slinkties veiksmoždziais, pavyzdžiui, *laisties, krist*, aptariamieji žodžiai įgyja iliatyvo reikšmę ‘žemėn, žemyn’ ir greičiausiai jau bus pradėję prievieksmėti, pvz.: *und attradda to Behrninju ar Maria šawu Maht und krittta femmeh* (McP I 120₁₋₂); *Ja tu Dewa dæls es, tad laid æs feuw zemme* (Elg 32₈); *krittta prekʒzan winû zemme* (Elg 35₁₁). Be to, pateiktuose pavyzdžiuose vienaskaitos formos *zemme* negalima pakeisti daugiskaitos forma. 1587 m. tekste aptiktas tik senasis iliatyvas (plg. Rosinas 2005, 103) *femmen*, pvz., *kattre tur gribbeete no{nofchennes} fchennes femmen brouckt py yums* (Ev 141₅₋₆).

Lokatyvo forma *laukà* (McP), *lauka* (Elg) taip pat nėra suprievieksmėjusi daugelyje pavyzdžių: *Šchiß Dähls jaw täckadams / eet py šawu Tähwu Laukà / Pļaujama=Laikà* (McP III 196₂₈₋₂₉); *Vnd tur by Ganny ap to starpu lauka, tē wakīeie vnd gannia fouwus lōpus nakti* (Elg 9₁₉₋₂₀). *Laukà* (McP), *lauka* (Elg) vartojami kalbant apie vietą, kurioje ganomi gyvuliai, auginamos įvairios kultūros. Kalbamiieji žodžiai neperteikia reikšmės ‘lauko pusėje, ne viduje’. Be to, šiame kontekste vienaskaitos lokatyvo formą galima pakeisti daugiskaitos lokatyvo forma, pvz., *Šchiß Dähls jaw täckadams / eet py šawu Tähwu Laukohß / Pļaujama=Laikà*, todėl *laukà* (McP), *lauka* (Elg) nepriskiriami vietos prievieksmių sąrašams. 1587 m. tekste randama tokia aptariamojo daiktavardžio forma: *vs lukooyeth tös Lilies / wuerβon tho louke / ka thäs Auge* (Ev 177₈₋₉).

XVI–XVII a. senosiuose raštuose randama lokatyvo forma *aukfchā* tikriausiai buvo jau suprievieksmėjusi – tai rodo jos vartoseną Mancelio *Postilės* ir nežinomo autoriaus *Euangelia vnd Epifteln* frazeologizmuose, pvz., *Tha Stunda gir šcheh aukfchā zellteeβ no Meeghu* (McP III 70₁₀); *thas gir atkal auxkā czeles no tims Muerronims* (Ev 102₁₉₋₂₀). *Aukfchā* frazeologizmuose kartais pavartojamas vietoj plačiai paplitusių formų *auxam* (Ev), *auxkam* (Ev), *aukfcham* (McP), *aukšcham* (McP), kurios laikytinos vietos prievieksmiai, atsiradusiais dėl tokių pavyzdžių kaip *vietām* įtakos (Endzelīns 1951, 603), pvz.: *Beth tha Jerufalem / kattrā tur auxkam gir / ta gir ta attwallote / ta gir muβe wueffe Mathe* (Ev 63₄₋₅); *bett kad eβ aukfcham zelļohß* (McP III 2₁₃₋

¹⁴); *Taß ghrufch tohß Spehzigus no to Kräflu / unnd pazell tohs Sämmofchus aukfcham* (McP II 84₂₅₋₂₆). Elgerio vertime vartojama iliatyvo forma *aukfzan*, pvz., *tad vzlukoiat vnd pacellet fauwas galwas aukfzan* (Elg 5₁₈).

Suprieveiksmėjęs greičiausiai buvo ir Elgerio tekste užfiksuotas *lejia*, pvz., *Vnd winfz kâpa ar tems leia, vnd nâce v3 Nazareth* (Elg 18₂₅₋₂₆). *Leian* aptariamajame šaltinyje laikytinas iliatyvu (Rosinas 2005, 108), pvz., *Bet kad ta Saule by leian gaiufa* (Elg 45₁₆).

Kai senosiuose raštuose siekiama perteikti buvimo vietą konkrečiame name, *mayas* (Ev), *maias* (Elg), *majahs* (McP), *mahjahß* (McP), *majà* (McP), *majahß* (McP) laikytini vns. arba dgs. lokatyvais (Plg. Rosinas 2005, 102; Ozols 1965, 85), pvz., *kad mehs sawahß Mahjahß buhdami / jeb kuřrâ Weetâ Winju no Širrds dibben peeluhdfam* (McP I 116₂₆₋₂₇). Kitais atvejais lokatyvo *mājā[s]* reikšmė greičiausiai bus pradėjusi atsiskirti nuo paradigmos, pvz.: *Mans kalps gulle tur mayas / vnd gir mehl mene ßerdczyx* (Ev 38₃₋₄); *Vnde kad thas Mayas nake / faßoutce thas ßouwes drouges / unde Kaiminges ßatcydams vs them* (Ev 145₁₂₋₁₄); *vnd atkal maias gaia* (Elg 18₁₃₋₁₄); *Kad JESVS dywepaddefmittus gaddus wæc by, gaia tê v3 Jerufalem pæc erâfzanna tas fœetas dênas, vnd kad tâs diênas pabeiktas by, vnd atkal maias gaia* (Elg 18₁₁₋₁₃); *Kungs mans kalps gullu maias, vnd ir mælmennufærgigs* (Elg 21₁₋₂); *unnd tu / katters tu Majà buhdams / Šauleh ghofijeeß / kad zitti Łaudis Bafnizâ Šwähdeenohß by* (McP I 442₂₁₋₂₃). Tokių pavyzdžių senosiuose tekstuose gausu.

Elgerio teksto inventoriui priskirtas ir vietos prieveiksniu laikomas *paprekfz*, pvz., *Vnd kad tas fauwas awwis ir yzlaidis, tad êt tas tems paprekfz, vnd te awwis ftaiga tam pæc* (Elg 89₄₋₅).

Mancelio *Postilėje* be vietos prieveiksnių *kurrrp*, *turrrp*, *fchurrrp*, aptariamame tekste aptinkami tokie daugiskaitos aliatyvo pavyzdžiai: *kahjohp*, *wierohp*. Mancelis juos vartoja prieveiksniškai (Ozols 1965, 183), pvz.: *Tahdu Kaukfchanu dfirrdâdammi zitti ghodighi Łaudis / mättähß kahjohp* (McP I 330₇₋₈); *kad jums Deews Wierohp litzis eet / tad Dfie wojeeta mielighe ar juhfsu Draughu* (McP I 85₆₋₇). Kaip žinoma, aliatyvo linksnis apnyko iki pirmųjų raštų

pasirodymo (Rosinas 2005, 257). Paminėtieji pavyzdžiai, kaip ir bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai *sauļup*, *zvaigžņup* (žr. *Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių inventoriūs*), laikomi okaziniais ir *Postilē*s inventoriui nepriskiriami. Kituose dviejuose tekstuose panašių pavyzdžių neaptikta. Reikia atkreipti dėmesį, kad vietoj bendrinės latvių kalbos darybinio formanto *-up*, Mancelio *Postilē*je vartojamas *-op*. J. Endzelynas manė, kad *-op* yra senesnė, dar nesutrumpėjusi forma: „*kāju-* resp. (vecāks) *kājuo-* ir laikam (leišu valodā *-pi* priekšā ļoti parastais) daudzsk. ģen.; *augšuo-* resp. *augšu-*, *vīruo-* u. c. paši par sevi varētu būt viensk. ak., bet ... *augšuo* resp. *augšup* u. c. var būt saprotami arī kā jauninājumi pēc *kājuop* resp. *kājup*...“ (LVG 678). Taigi, bendrinės latvių kalbos inventoriui priskiriamųrieveiksmių su galūne *-up* (*augšup*, *lejup*, *zemup*) tuometinėje kalboje dar nebuvo.

Visuose trijuose XVI–XVII a. senuosiuose raštuose neaptikta tikslaus šono vietosrieveiksmių *pa labi* ir *pa kreisi*. Kairei ir dešinei perteikti labai dažnai vartojami tokie pasakymai *pa labu*, *pa kreisu pusas* arba *pa laba*, *pa kreisa roka*, pvz.: *kad mums taβ ļauns Gharrs kahrdena pa Kreifšu unnd pa labbu Rohku* (McP I 83_{25–26}); *uñ taβ Ahwis taps pa winja labbahs Rohkas licktas / bett tee Afchi pa kreifšahs Rohkas* (McP II 424{404}_{5–7}); *und leek to kahrt / ftarrp diweem Šläppkaweem / weenu py labbahβ / ohtru py Kreifšahβ Rohkas / bett JEfum widdu ftarrpà* (McP III 152_{24–26}); *caur brunniems tās taisfnibas pa labbu un pa kreifu pufas* (Elg 31_{24–25}); *Vnd te to krufta fittu tay weta Golgata, vnd dywi liaundarritaius ar winiu, wena pa labba roka, otru pa kreisa* (Elg 72_{14–15}); *pa labbe vnd pa kreyfe roke / czour gode vnde koune* (Ev 55₁). Apžvelgus pateiktus pavyzdžius galima daryti prielaidą, kad greičiausiai kalbami vietosrieveiksmiai XVI–XVII a. latvių kalboje buvo vartojami. Rekonstruotinos tokios formos: **pa labbe* ir **pa kreyfe*⁵¹.

Nei viename iš trijų tekstų neaptiktas nežymimasis egzistavimo vietosrieveiksmis *kaut kur*, nors pirmasis komponentas *kaut* užfiksuotas, ir Elgerio, ir Mancelio tekstuose: *Kaut tu zinnata Dewa dawanu, vnd kas tas ir* (Elg 46_{3–4});

⁵¹ Balsis *e* žymėjo balsį *i*.

kaut arridfan kaßlabban no Mirroņeem aukfcham zälltoħß (McP II 17₈₋₉). Nors pačios samplaikos rasti nepavyko, galima daryti prielaidą, kad nagrinėjamoju laikotarpiu, XVI–XVII a., vietosrieveiksmis *kaut kur* egzistavo (dendrogramoje šis pavyzdys bus žymimas *kaut kur).

Iš žymimųjų egzistavimo vietosrieveiksmių XVI–XVII a. vartojami tik *fchurp und turp* (McP), *schurp unnd turp* (McP), *turpe vnd fchurpe* (Ev), *fzurp vnd turp* (Elg), pvz.: *tee klieft fchurp und turp par wißsu Pafßaul* (McP I 184₃₋₄); *täck fchurp und turp / meckleh kahdu Weetinju / kurr wings warrätu attpuh fteeß* (McP III 10₂₅₋₂₇); *Gribbet yuus wene Nedre redczeeth / kattre tas Wheys turpe vnd fchurpe fchoube?* (Ev 106–8); *wena nedra, katträ no to wæiu tōp fzurp vnd turp dzÿta?* (Elg 6₂₄₋₂₅) ir t. t. Samplaikas *kur nekur, kur tur, ſur tur* sudarantys vietosrieveiksmiai atskirai po vieną egzistuoja, tačiau vartojamų kartuužfiksuoti jų nepavyko.

Vietosrieveiksmių *šaipus, šaipusē, taipus, taipusē*, aptariamuosiuose tekstuose neaptikta, išskyrus frazę *winja pußse* (McP), *vs winge puffe* (Ev), *no winge puffes* (Ev), *winâ pußa* (Elg), iš kurios vėliau atsiradorieveiksmis *viņpus* (Nītiņa 1978, 189), pvz.: *Schiß noticka py Betha baras / winja pußse Jordanes / kur Johannes cruftija* (McP I 38₁₄₋₁₅); *Schis noticke py Bethabara / vs winge puffe to Jordane / kur Johannes chruftyte* (Ev 12₁₇₋₁₈); *Es efme fchodene doudcze czetuffe exkan ßap ne / no winge puffes* (Ev 89₁₉₋₂₀); *Sze wyfsunotul notykas ekßzan Bethania, winâ pußa Jordan, kur Janis kryftie* (Elg 7₂₇₋₂₈).

Dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai *daudzviet, dažuviet* XVI–XVII a. nebuvo susiformavę – tai įrodo Mancelio *Postilėje* rastas pavyzdys: *ka CHRJftus ar ſawu apßkaidrohtu Meefßu weenà Deenà dafchahß Weetahß gir bijis* (McP I 441₁₀₋₁₁). Pavyzdžių su *daudzās vietās* rasti nepavyko nei viename iš trijų nagrinėjamų senųjų tekstų. Mancelio *Postilėje* vartojamasrieveiksmis *dauds*, pvz., *Wings tōw dohd / jeb dauds jeb mas / und luhds* (McP II 28₁₁₋₁₂), todėl galima bandyti rekonstruoti vietosrieveiksmį *dauds kur.

Kaip rodo kontekstai, dabartinėje latvių kalboje vartojamas *citviet* tuo laikotarpiu nebuvo susiformavęs, pvz.: *ka es wueffes kalnes warreethe / vs czitte wete ftattyth* (Ev 51₁₁₋₁₂); *Zittà Weetà Wings to Šähklu dehwe to*

Wahrdu tahß Wallftibas (McP I 250₂₈₋₂₉). Tikriausiai nebuvo susiformavę ir vietosrieveiksmiai *retuviet, toviet, vienuviet*.

Nei viename iš senųjų tekstų neaptikti ir inventoriuose neužfiksuoti dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai *vietām* ir *blakām, blaku, blakus*. Teigti, kad tuometinėje kalboje paminėti pavyzdžiai neegzistavo būtų drąsu. Pasak Endzelyno (Endzelīns 1951, 603), *augšām, auškām* pasidaryti tokių produktyviųrieveiksmių, kaip *tīšām, vietām, kājām*, pavyzdžiu. Senuosiuose tekstuose, išskyrus Elgerio vertimą, formos *auxam* (Ev), *auxkam* (Ev), *aukfcham* (McP), *aukšcham* (McP) vartojamos labai plačiai, todėl *vietām* XVI–XVII a. greičiausiai taip pat buvo vartojama. Senojoje latvių kalboje tikriausiai buvo žinoma mot. g. būdvardžio dgs. instr. forma *blakām* (MG I 708) bei paralelinės formos *blaku, blakus*, nes būdvardis *blaks* priskiriamas prie senųjų ir dabartinėje kalboje jau neegzistuoja (žr. ten pat). Senųjų tekstų inventoriams šie žodžiai nepriskirti, bet aprašant semantinę tuometinio laikotarpio vietosrieveiksmių struktūrą į pateiktas pastabas atsižvelgiama.

Be anksčiau paminėtų, senuosiuose latvių kalbos raštuose neaptikti šie dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai: *ieblakām, ieblaku, ieblakus, iepakaļ, iepakaļis, iepakaļš, iepakaļus, iepretī, iepretīm, iesānis, iesāņus, ietālēm, ietālu, iztālēm, iztalis, nomalis, nomaļu, nomaļus, nopakaļ, nopakaļis, nopakaļš, nopakaļus, nosānis, nosāniski, nosāņu, nosāņus, nostatu, nostatus, notāl, notālēm, notālis, notālu, notāļus, notāļus*. Pateiktieji žodžiai greičiausiai tik bus pradėję formotis, pvz.: *kad Deews patz arr teems runnaja / tee behdfe / und ghaja iß = tahlenes / luhdfe Mofen* (McP I 445₁₂₋₁₃). Tai rodo ir visuose trijuose šaltiniuose vartojamos prielinksninės konstrukcijos:

no talene, no talenes, no thalenes (Ev);

no tâlens (Elg);

no packaļas, no talenes, no tahlenes, no tahļenes (McP).

Į senųjų tekstų inventorių paminėti žodžiai neįtraukti.

Aptariamuoju laikotarpiu kaip vietosrieveiksmiai tikriausiai buvo vartojamos dgs. instr. formos *vietumis* (plg. MG I 705). Neužfiksuota ir dar daugiau dabartinėje latvių kalboje vartojamų pavyzdžių, pavyzdžiui: *aplīk,*

atstatu, *atstatus*, *attālu*, *vietvietām*, *vietvietumis*, *visapkārt* ir t. t. Kalbamuoju laikotarpiu greičiausiai egzistavo *aplīk* (Karulis 1992, 72), *atstatu*, *atstatus* (plg. Endzelīns 1951, 617), *visapkārt* (visuose trijuose tekstuose vartojama formos: *apkart* (Ev), *apkaarth* (Ev), *apkārth* (Ev), *apkart* (Elg), *apkart* (McP), *apkahrt* (McP), veikiausiai turėjo ir aukščiausiąjį laipsnį).

Kalbant apie suaugtinius vietosrieveksmius, reikia pasakyti, kad XVI–XVII a. jų nerasta, todėl galima daryti išvadą: vietosrieveksmiai *vietvietām*, *vietvietumis* ir kt. latvių kalboje atsirado vėliau.

Dabartinės latvių kalbos *sekli* nei viename iš trijų šaltinių neaptinkamas. Teigti, kad kalbamuoju laikotarpiu opozicija *paviršius* / *nepaviršius* neegzistavo negalima – nėra argumentų, todėl šis žodis rekonstruojamas (*sekle).

Nagrinėjamuose tekstuose neužfiksuotas *jebkur*, bet aptiktas jungtukas *jeb* ir suaugtiniai įvardžiai su komponentu *jeb*, pvz.: *ka ickweens warr dabbuit ka taß darrijis gir šawà Muhfchà / laid taß buht labbs jeb ļauns* (McP I 6₁₋₂); *Manns Draugs / jeb = kahdà Nhelaimeh efši / Nhewefselibà / Nabbadfibà* (McP III 168₁₅₋₁₆); *Barrabam / jeb Jefum to Könige tho Judde loufcho / kattre the Chriftum Dhewe?* (Ev 89₁₂₋₁₃); *bet fædet pa manna labba ieb kreifa rôka* (Elg 39₃). Taigi vietosrieveksmis *jebkur* greičiausiai jau egzistavo kalbamuoju laikotarpiu, t. y. XVI–XVII a., tik tikriausiai komponentas *jeb* nebuvo suaugęs surieveksmiu *kur* (dendrogramoje šis vietosrieveksmis bus žymimas *jebkur).

Skaitant *Postilę* aptikta vietosrieveksmių su dviguba negacija – *nheneekur*, *nheneekurr*, pvz.: *nheneekurr wings war Meerà dohteeß* (McP III 123₂₄₋₂₅); *Deewu buhtu peeluhghuſchi / to nhe lafsam mehß nhe neekurr* (McP II 396{376}₁₃₋₁₄). Dviguba negacija – sena latvių kalbos ypatybė (plg. Ozols 1965, 189), tačiau į Mancelio teksto vietosrieveksmių sąrašą įtraukiamas tik *neekurr*.

Mancelio teksto inventoriui priskiriamas *gharram* labai dažnai atlieka prielinksnio funkciją (plg. Nītiņa 1978, 80), pvz.: *und Sweedri gharram Däggunu no=pill / ghribbādams šawu Maifiet nopellniet* (McP I 23₁₅₋₁₆); *Prahwam dohd Bellfen gharram Mugguru* (McP II 260₂₇₋₂₈). *Postilēs*

inventoriui kalbamasis pavyzdys priskiriamas, nes jis vartojamas ir kaip vietosrieveiksmis: *tad ee=śahka tee Mahzekļi / kattri tam Kungham JEfu Śahņis ghaja / und tee Ļaudis kattri pa Pull kam preekfcha und packaļa fpeedehß zaur wifšu Pili ghaŗŗam* (McP I 370₂₁₋₂₃).

Īdomu tai, kad *fchurr* Mancelio *Postilēje* gali atlikti prielinksnio funkcijā (žr. Nītiņa 1978, 191), pvz., *ka Wings śawu Mugguru turrehß fchurr teems* (McP I 272₃₋₄). Bet toks atvejis pasitaiko vos vienas kitas.

Dviejū vietosrieveiksmių junginiai, pvz., *tuwe klät* (Ev), *tuwe klathe* (Ev), *tuwe klat* (Elg), *tuwe klaht* (McP), nei vienam iš trijų inventorių nepriskiriami.

Ī šių trijų tekstų inventoriūs, kaip ir ĩ bendrinės latvių kalbos, neįtraukti aukštesniojo laipsnio vietosrieveiksmiai, pvz.: *whel talacke kur the nogaya / Vnde thas thurreyas ßöw / ka gribbeth thas whel talacke edth Vnde the luudtce to* (Ev 109₈₋₉); *Vnd no turrens talia k êdams, eraudzia tas, dywwi cittus brâliūs Jacob to dælu Zebedæi vnd Joannem winia bralîe layva* (Elg 116₂₅₋₂₆); *und taß lickahß iht ka ghribbādams wehl tahlahk eet* (McP I 420₂₋₃). Mancelio *Postilēje* rasti aukščiausiojo laipsnio vietosrieveiksmiai, pvz., *ka tam weens Dfirr na=ackmins py winja Kacklu peekahrtz tapptu / und abślieze nahtz taptu Juhry / kur wiß = dfiļļahk gir / śacka JEfus Chriftus* (McP II 301{281}₁₂₋₁₅). Ī sąrašą rasti pavyzdžiai neįtraukti, nes jiems nėra būdinga nelyginamojo laipsnio reikšmė kaip bendrinėje latvių kalboje.

Be to, reikia atkreipti dėmesį ĩ vietosrieveiksmių galūnes – vietoj bendrinės latvių kalbosrieveiksmių *dziļi, tāli, tuvu* tekste rasti pavyzdžiai su galūne *-e*, pvz.: *Beth kad thas tuwe py tems Pylle Wärtems nātce. Rouge* (Ev 179₂₀₋₂₁); *Tas gir thale* (Ev 170₅₋₆); *Vnd tas notikkas kad te tuwe pe Jericho by* (Elg 28₂₀₋₂₁); *zick tahļe ta Debbefşe gir / und zick dfiļļe taß Beßdibbens gir wifşur Juhry / wifşur py Ļaudeems / wifşur us Semmes* (McP II 257{237}₂₃₋₂₄); *und zeeni mann ar śawahm Luh pahm / bett winjo Śirds gir tahļe no mann* (McP I 177₂₀₋₂₁); *nhe tahļe no tahß Beddres buhdams taß Habacucs / leelo Śaukfchanu śautz* (McP II 129₁₋₂); *aifto ta Weeta by tuwe py tahß Pils / kurr JEfus Kruftà śifts gir* (McP III 140₃₋₄).

Apibendrinant pasakytas pastabas, galima daryti išvadas, kad pagrindiniai skirtumai tarp XVI ir XVII a. tekstų vietosrieveiksmių inventorių yra šie:

1. 1587 m. nežinomo autoriaus *Euangelia und Episteln* inventoriui priskiriama daugiausia senojo iliatyvo formų, pvz.: *apefkan, appefkan, aran, exkan, prexkan, prefchan, prexan, ftarpan, wuerβon*. Georgo Elgerio *Evangelien und Episteln* inventoriui priskiriamos vos kelios senojo iliatyvo formos: *aran, aukfzan, ekfzan, prekfzan*, o Georgo Mancelio *Postilės* inventoriui – tik *aran, aukfchan* ir *wirfson*, visi kiti – *appackfchan, appakfchan, eeckfchan, eekäfchan, eekchan, eekhchan, eekfan, eekfchan, eekšchan, eekfchann, eekschfan, eekfshan, eekfjhan, eefchan, preekfchan, preekfshan, preekfchan, ftarpan, ftarrpan* – laikomi prielinksniais. Taigi XVI a. iliatyvo formos buvo vartojamos labiau kaiprieveiksmiai, XVII a. – kaip prielinksniai.

2. Į *Postilės* vietosrieveiksmių sąrašą įtrauktas vietosrieveiksmis *sānis*, Elgerio ir nežinomo autoriaus vertimuose šisrieveiksmis neaptiktas.

3. *fhurr* Mancelio *Postilėje* gali atlikti prielinksnio funkciją. Kituose aptariamuose tekstuose panašių pavyzdžių nerasta.

4. Vietosrieveiksmiai *gharram, neekur, nheekurr* užfiksuoti tik Mancelio *Postilėje*.

5. Elgerio tekste vietosrieveiksmio funkciją atlieka *paprekfz*.

6. Mancelio *Postilėje* užfiksuotirieveiksmiškai vartoti senojo aliatyvo pavyzdžiai *kahjohp, wierohp*.

7. Skiriasi bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmio *apakšā* vartosena: Mancelio tekste užfiksuota forma *appackfcha*, Elgerio – *appakfz*, o 1587 m. tekste aptiktos tik iliatyvo formos *apefkan, appefkan*.

8. Vietosrieveiksmis *viršū* rastas Elgerio ir Mancelio tekstuose: *wyrfu* (Elg), *wirrfšu* (McP), 1587 m. tekste vartojama tik iliatyvo forma *wuerβon*.

9. Elgerio *ftarpa* ir Mancelio *Postilės starrpà, ftarpà, ftarpa, ftarrpà {ftarrpa}* šiame darbe laikomi vietosrieveiksmiais, XVI a. nežinomo autoriaus tekste rasta tik iliatyvo forma *ftarpan*.

10. Elgerio *Evangelien und Episteln* ir Mancelio *Postilėje* vartojamas vietosrieveiksmis *wyddu, widdu*. XVI a. tekste užfiksuota tik forma *wueddon*.

11. Vietosrieveiksmiu laikomas tik *Postilėje* rastas *eekfcha, eekfchà*. 1587 m. nežinomo autoriaus ir Elgerio tekstuose užfiksuotos šios formos: *ekfzan* (Elg); *exkan* (Ev).

12. XVI a. teksto inventoriui nepriskirtas *prexkā*, nes rastuose pavyzdžiuose jis atlieka prielinksnio funkciją.

Aptarus XVI–XVII a. senųjų latvių raštų vietosrieveiksmių inventorių, palyginus juos su dabartine latvių kalba ir tarpusavyje, galima daryti tokias diachronines išvadas:

1. XVI–XVII a. dar nebuvo susiformavę dauguma dabartinėje latvių kalboje vartojamų samplaikinių ir suaugtinių vietosrieveiksmių:

a) žymimieji egzistavimo vietosrieveiksmiai *daudzviet, dažuviet*;

b) deiktinis neidentifikuojamieji vietosrieveiksmiai *citviet*;

c) deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘rodomasis’, ‘tiesioginis’, t. y. *šaipus, šaipusē, taipus, taipusē, toviet, viņpus*;

c) vietoj bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių su *-up* aptariamuoju laikotarpiu aptinkami pavyzdžiai su *-op*;

d) greičiausiai nebus susiformavę dauguma priešdėlinės darybos vietosrieveiksmių⁵²: *ieblakām, ieblaku, ieblakus, iepakaļ, iepakaļis, iepakaļš, iepakaļus, iepretī, iepretīm, iesānis, iesāņus, ietālēm, ietālu, iztālēm, iztalis, nomalis, nomaļu, nomaļus, nopakaļ, nopakaļis, nopakaļš, nopakaļus, nosānis, nosāniski, nosāņu, nosāņus, nostatu, nostatus, notāl, notālēm, notālis, notālu, notāļus, notāļus*;

e) XVI–XVII a. tikriausiai nebus susiformavę tokie suaugtiniai vietosrieveiksmiai kaip: *tāltālu, vietvietām, vietvietumis*.

2. XVI–XVII a. nemažai iliatyvo formų atliko vietosrieveiksmio funkciją: *apefkan, appefkan, aran, exkan, prexkan, prefchan, prexan, fcheitan, ftarpan, wueddon, wuerβon* (1587 m. *Euangelia vnd Episteln*); *aran, aukfzan, ekfzan, prekfzan, fzeitan* (1640 m. *Evangelien und Episteln*); *aran, aukfchan, teitan, theitan, wirfson, fcheitan, scheitan, scheitaņ* (1654 m. *Langgewünschte Lettische Postill*). XVI a. latvių kalboje senieji iliatyvai buvo vartojami labiau

---

⁵² Pateiktieji bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmiai semantinėmis grupėmis nepateikiami dėl savo tikslinamosios reikšmės.

prieveksmio pozīcijā. XVII a. tos pašos īliatyvo formas vartojamas kaip prielinksniai. Remiantis tuo, kad vėliau latvių kalboje kalbamieji pavyzdžiai vartojami tik kaip vietos prieveksmiai (E n d z e l ī n s 1951, 460), galima daryti prielaidą, kad prielinksninė vartosena atsirado dėl vokiečių kalbos įtakos?^{53, 54}.

3. Kontekstai rodo, kad XVI–XVII a. kai kurios bendresnės reikšmės inesyvo formos jau buvo suprieveksmėjusios, kai kurios iš jų dar tik prieveksmėjo:

a) vietos prieveksmio pozīcijā aptinkami tokie žodžiai: *apakšā, ārā, augšā, iekšā, lejā, pakaļā, pretī, priekšā, starpā, vidū, virsū*;

b) junginiuose su slinkties veiksmažodžiais buvo suprieveksmėjusios šios inesyvo formos: *laukā, zemē*. Kitais atvejais jos vartojamos kaip linksniai.

2. Semantinė XVI–XVII a. latvių kalbos vietos prieveksmių struktūra

Remiantis sudarytu XVI–XVII a. latvių kalbos inventoriūmi, inventorių palyginimais ir diachroninėmis išvadomis, galima nustatyti semantinę to laikotarpio latvių kalbos vietos prieveksmių struktūrą.

Visi XVI–XVII a. latvių kalboje vartoti vietos prieveksmiai semantiniu požiūriu, kaip ir dabartinės latvių kalbos, skirtini į klausiamuosius ir

---

⁵³ Mancelio *Postilės* tekstas lygintas su Martyno Liuterio 1885 m. išleista *Biblija* (L u t h e r s 1885). Prielaida daroma remiantis tokiais palyginimais: *Ślawāhts gir tas kas nahk eekfchan Kungha Wahrdu* (McP I 2_{20–21}) ir *gelobt sei, der da kommt in dem Namen des herrn!* (NT 25₉); *kattri wirfson Semmes dfiewo* (McP I 13_{23–24}) ir *die auf Erden wohnen* (NT 88₃₅); *und preekfchan tha Zillwāka Dāhlu ftahweht* (McP I 13_{26–27}) ir *und zu ftehen vor des Menschen Sohn* (NT 88₃₆); *und licka šakraht wifšus Auxtus Bafnizas=Kungus und Rax tamahzetajus ftarpan teem Ļ audeem* (McP I 112_{5–7}) ir *Und ließ versammeln alle hohepriester und Schriftgelehrten unter dem Volk* (NT 4₄); *aifto aran thōw buhß man nahkt tam Kungam* (McP I 112_{12–13}) ir *denn aus dir soll mir kommen der herzog* (NT 4₆); *Kungs / es nhe āßmu zeenięs / ka tu appackfchan mannu Pajumbtu ey* (McP I 157_{14–15}) ir *herr, ich bin nicht werth, daß du unter mein Dach geheft* (NT 10₈) ir t. t.

⁵⁴ Dar žiūrėti V a n a g s 1996, 77.

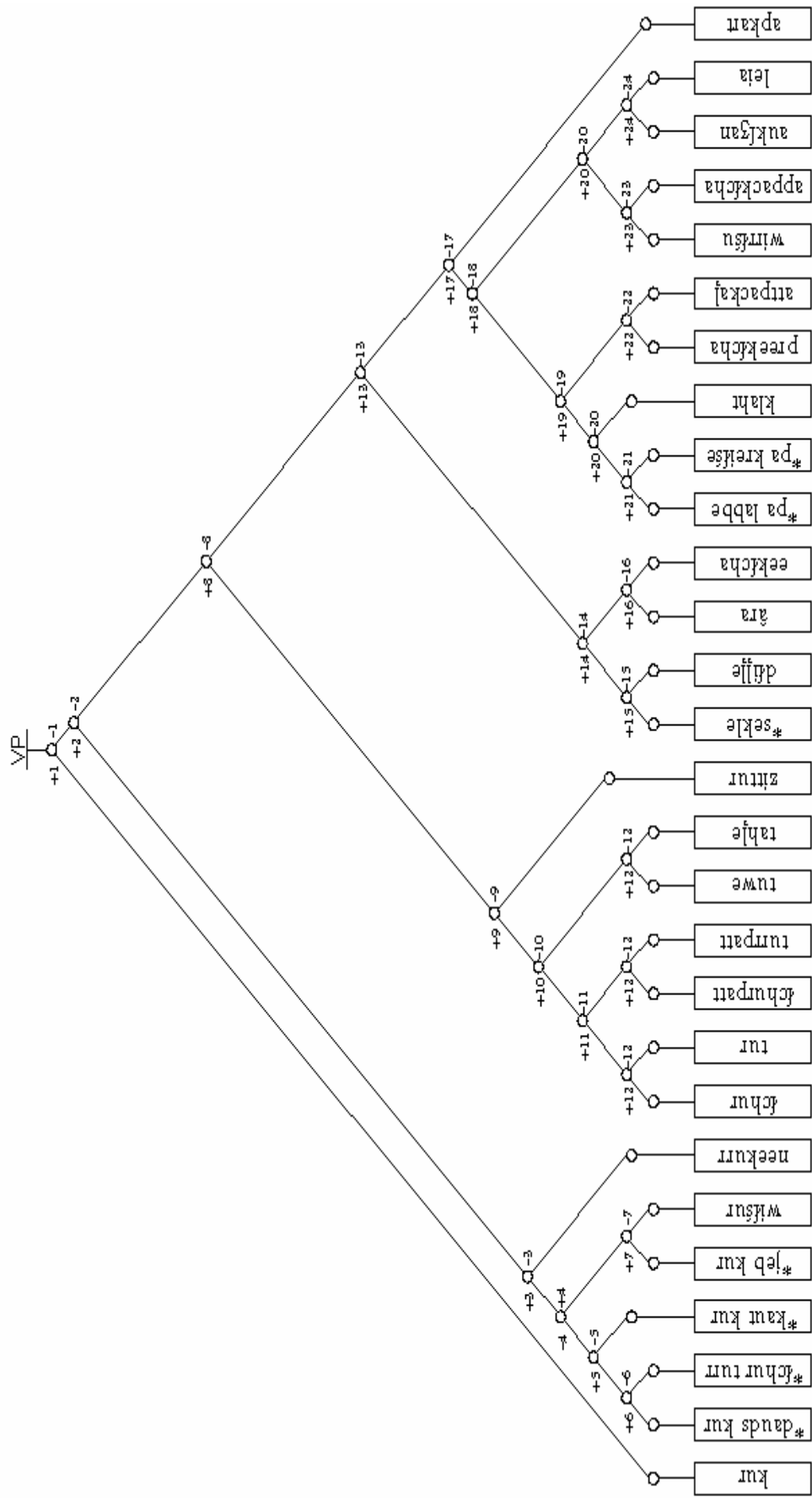
neklausiamuosius. Neklausiamieji vietosrieveiksmiai tarpusavyje kontrastuoja požymiais ‘kognicinis’ / ‘nekognicinis’. Rekonstravus *dauds kur, *jeb kur, *kaut kur ir remiantis aptariamojo laikotarpio kontekstais, kognicinius vietosrieveiksmius galima aprašyti šiomis opozicijomis: *teigiamasis* / *neigiamasis*, *bendrumo* / *nebendrumo* (egzistavimo), *žymimasis* / *nežymimasis*, *daugis* / *nedaugis*, *pasirenkamasis* / *nepasirenkamasis*. Nekogniciniai žodžiai tarpusavyje kontrastuoja požymiais ‘deiktinis’ / ‘nedeiktinis’. Deiktiniai žodžiai savo reikšmėmis nesiskiria nuo dabartinės kalbos deiktinių žodžių: *identifikuoja* / *neidentifikuoja*, *rodo* / *nerodo*, *tiesiogiai rodo* / *netiesiogiai rodo*, *artimieji* / *neartimieji*. Nedeiktiniai žodžiai lokalizuoja subjektus viduje ir neviduje (*vidus* / *nevidus*). Rekonstravus *sekle, vidaus vietosrieveiksmių semantinė klasifikacija išlieka nepakitusi palyginti su dabartinės kalbos: *gylis* / *negylis*, *paviršius* / *nepaviršius*, *išorė* / *neišorė*. Atkūrus *pa kreyfe, *pa labbe, paaiškėja, kad nevidaus vietosrieveiksmių semantika taip pat niekuo nesiskiria nuo dabartinės latvių kalbos, jie gali būti aprašyti šiomis opozicijomis: *vienapusiškumas* / *nevienapusiškumas* (*visapusiškumas*), *vertikalumas* / *nevertikalumas* (*horizontalumas*), *šonas* / *nešonas*, *tikslus šonas* / *netikslus šonas*, *dešinumas* / *nedešinumas* (*kairumas*), *priekis* / *nepriekis* (*užpakalis*), *viršus* / *neviršus* (*apačia*).

3. Apibendrinimas

Išanalizavus senųjų latvių kalbos raštų kontekstus paaiškėjo, kad XVI–XVII a. vartotų vietosrieveiksmių semantinė struktūra buvo identiška dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinei struktūrai. Ją galima aprašyti šiais diferenciniais požymiais: (1) *klausiamasis* / *neklausiamasis*; (2) *kognicinis* / *nekognicinis*; (3) *teigiamasis* / *neteigiamasis* (*neigiamasis*); (4) *bendrumas* / *nebendrumas* (*egzistavimas*); (5) *žymimasis* / *nežymimasis*; (6) *daugis* / *nedaugis*; (7) *pasirenkamasis* / *nepasirenkamasis*; (8) *deiktinis* / *nedeiktinis*; (9) *identifikuojamasis* / *neidentifikuojamasis*; (10) *rodomasis* /

nerodomas; (11) *tiesioginis / netiesioginis*; (12) *artumas / neartumas (tolumas)*; (13) *vidus / nevidus*; (14) *gylis / negylis*; (15) *paviršius / nepaviršius*; (16) *išorė / neišorė*; (17) *vienapusiškumas / nevienapusiškumas (visapusiškumas)*; (18) *vertikalumas / nevertikalumas (horizontalumas)*; (19) *šonas / nešonas*; (20) *tikslumas / netikslumas*; (21) *dešinumas / nedešinumas (kairumas)*; (22) *priekis / nepriekis (užpakalis)*; (23) *viršus / neviršus (apačia)*; (24) *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

XVI-XVII A. LATVIŪ KALBOS VIETOS PRIEVEIKSMIŪ SEMANTINĒ STRUKTŪRA

XVI–XVII a. latvių tekstų vietosrieveiksmių identifikacijos dendrogramoje skaitmenys virš išsišakojimų atitinka šiuos diferencinius požymius: +1 – klausiamasis; –1 – neklausiamasis; +2 – kognicinis; –2 – nekognicinis; +3 – teigiamasis; –3 – neteigiamasis (neigiamasis); +4 – bendrumas; –4 – nebendrumas (egzistavimas); +5 – žymimasis; –5 – nežymimasis; +6 – daugis; –6 – nedaugis; +7 – pasirenkamasis; –7 – nepasirenkamasis; +8 – deiktinis; –8 – nedeiktinis; +9 – identifikuojamasis; –9 – neidentifikuojamasis; +10 – rodomasis; –10 – nerodomas; +11 – tiesioginis; –11 – netiesioginis; +12 – artumas; –12 – neartumas (tolumas); +13 – vidus; –13 – nevidus; +14 – gylis; –14 – negylis; +15 – paviršius; –15 – nepaviršius; +16 – išorė; –16 – neišorė; +17 – vienapusiškumas; –17 – nevienapusiškumas (visapusiškumas); +18 – vertikalumas; –18 – nevertikalumas (horizontalumas); +19 – šonas; –19 – nešonas; +20 – tikslumas; –20 – netikslumas; +21 – dešinumas; –21 – nedešinumas (kairumas); +22 – priekis; –22 – neprieis (užpakalis); +23 – viršus; –23 – neviršus (apačia); +24 – aukštumas; –24 – neaukštumas (žemumas).

IV. RYTŲ BALTŲ PROKALBĖS SEMANTINĖS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ STRUKTŪROS REKONSTRUKCIJA

Kadangi latvių kalba yra kilusi iš rytų baltų prokalbės, aprašius semantinę XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmių struktūrą ir pateikus aptartojo pjūvio identifikacijos dendrogramą, galima bandyti atkurti rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinę sistemą.

Taikant vidinės rekonstrukcijos ir lyginamąjį metodą (latvių kalbos duomenis gretinant su lietuvių, o kartais ir prūsų, duomenimis) šiame skyriuje bandoma nustatyti rytų baltų prokalbėje egzistavusius vietosrieveiksmius ir semantines jų grupes. Kaip minėta darbo pradžioje, lietuvių kalbos duomenys atrinkti iš internetinio Lietuvių kalbos žodyno (www.lkz.lt). Kai reikia, prielaidos ir teiginiai grindžiami 1599 m. Mikalojaus Daukšos *Postilės* (<http://www.lki.lt/seniejirastai/>) ir 1612 m. Lozorius Zengštoko *Evangelijų bei Epistolų* (<http://www.lki.lt/seniejirastai/>) pavyzdžiais.

1. Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių rekonstrukcija

1.1. Įvardinės kilmės vietosrieveiksmiai

Įvardinės kilmės vietosrieveiksmiais laikytini: *citur* (lie. *kitur*), *kur* (lie. *kur*), *nekur* (lie. *niekur*), *še* (lie. *še*), *te* (lie. *te*), *visur* (lie. *visur*) (Endzelīns 1982, 598; Zinkevičius 1981, 167). Paminėti žodžiai sudaro patį seniausią vietosrieveiksmių sluoksnį latvių ir lietuvių kalbose ir neabejotinai yra paveldėti iš rytų baltų prokalbės (plg. Zinkevičius 1996, 167).

Pirmiausia aptartini vietosrieveiksmiai su formantu *-r* arba *-ur?* – *citur* (lie. *kitur*), *kur* (lie. *kur*), *nekur* (lie. *niekur*), *visur* (lie. *visur*). Įvardinės kilmės vietosrieveiksmiams kalbamieji pavyzdžiai priskiriami dėl savo įvardinės šaknies – J. Endzelynas tokius vietosrieveiksmius vadina „Adverbi no pronōmenu sagnēm“ (Endzelīns 1982, 598). Tradiciškai spėjama, kad *-r* baltų prokalbėje galėjo būti senojo lokatyvo formantu (Pokrotniece 2007,

6). Pasak Forssmano, dėl *k-ur* įtakos atsirado fleksija *-ur* (Forssman 2003, 88–89). Taigi pagal Forssmaną išeitų, kad vietosrieveiksmiai *citur* (lie. *kitur*), *visur* (lie. *visur*) turi formantą *-ur*, o ne *-r*. Be to, autorius teigia, kad: „Die Partikel *-r* hat im Urbaltischen rein lokale Bedeutung, trennt aber offensichtlich nicht zwischen stativischer und direktivischer Lokalisation; das Gleiche gilt somit für die Formen auf *-ur*“ (Forssman 2003, 90). Šiame darbe bus laikomasi nuomonės, kad lokatyvo formantas *-r* yra išlikęs vietosrieveiksmyje *ku-r*⁵⁵, o kiti aptariamieji žodžiai dėl analogijos šiam vietosrieveiksmiui bus įgiję formantą *-ur*.

XVI–XVII a. latvių kalbos raštuose *citur*, *kur*, *nekur*, *visur* vartojami kaip vietosrieveiksmiai, pvz.: *Schiß noticka py Bethabaras winja pufše Jordanes kur Johannes cruftija* (McP I 38_{14–15}); *und nhe neekur nhekahdu Eepreezenašchanu attraft warreja* (McP I 450_{17–18}); *Es äßmu taß Kungs wifšur us Semmes* (McP I 450_{23–24}); *und buhß Wings jaw pamafietem šawa Kahju us zittu Zelļu fpehris katters nhe ghaja us Emahus bett zittur tetzeja* (McP I 424_{17–18}). To paties laikmečio senuosiuose lietuvių tekstuose aptinkami *kitur*, *kur*, *nêkur*, *viffur*, pvz.: *Nes ir iie nûg niêkur kitur pagalbós ne tróþko / be’ ios izğ sawú wi=duriu álkindamies iêþkoio* (DP 587₁₆); *kurs neieit pro duris gardana a=wiu / bet ieit kitur* (ZEE 86₅); *Iëigu aß ëfmi Wiëþpatimi iúfu / kur yra báime mano?* (DP 6₂₅); *Weias kur nor pu=cza / ir vþima i{ô} girdi / bet neþinai ifch kur ateiti / ir kur eiti* (ZEE 88_{7–8}); *bai wienók nêkur kítur nê karalâuiê per małone šawa* (DP 3_{16–17}); *Bë’ funús ios mielaufias ne tiekái tarp môtëru / be’ wiënu žódþiu ir wiffur yrá Diéwas aní ámþiu pagírtas* (DP 473_{45–46}); *A anis potam ifcheghie fake wiffur* (ZEE 80₈).

Iš aptariamųjų įvardinės kilmės vietosrieveiksmių su formantu *-r*, kaip jau minėta, seniausias yra *kur* (Zinkevičius 1996, 167; Pokrotniece 2007, 6; Karulis 2001, 446; Fraenkel 1962, 314). Jei *kur* paveldėtas iš baltų (ar dar senesnės) prokalbės, jo pavyzdžiu pasidaryti vietosrieveiksmiai rytų baltų prokalbėje jau turėjo egzistuoti (senieji raštai taip pat rodo nusistovėjusią

⁵⁵ Pamatā ide. * *k^hu* no. vietn. * *k^ho* (Karulis 1996 2, 446).

vartoseną). Remiantis šia prielaida galima rekonstruoti tokias rytų baltų prokalbės formas: **kitur*⁵⁶, *kur, **ně kur*⁵⁷, *visur.

Toliau aptartina dar viena įvardinės kilmės vietosrieveiksmiams priskiriama grupė: la. *še*, la. *te*, lie. *še* ‘še, imk’, lie. *te* ‘še, imk’. Vietosrieveiksmio *še* senesnė forma buvusi *se*, š- atsirado dėl įvardžio *šis* linksnių įtakos (Endzelīns 1951, 625; Karulis 2001, 978). Kalbamasis vietosrieveiksmis Karulio kildinamas iš ide. **ke-* ‘šis’ (žr. ten pat). Kalbėdamas apie *te* J. Endzelynas spėja, kad latvių kalboje, kaip ir lietuvių, tai gali būti sutrumpėjusi proklitinio *tē forma, taip pat pateikia nuomonę, kad šis trumpumas gali būti paveldėtas (Endzelīns 1951, 625). K. Karulis etimologiniame latvių kalbos žodyne aiškindamas vietosrieveiksmio *te* kilmę pateikia tokią išvadą: „Pamatā ide. *tē no vietn. celma **to-*, no kā arī la. *tas* (sk.). Vārds ir sens lok. locījums“ (Karulis 2001, 1016). Taigi *te* yra suprieveiksmėjusi senojo lokatyvo forma.

Kaip žinoma, latvių tarmėse aptinkami iš senųjų įvardinių lokatyvų kilę vietosrieveiksmiai *šie*, *tie*. Iš įvardžių lokatyvo formų juos kildina J. Endzelynas: „*tiē* „tur“ <...> vai nu radies no viensk. lokātīva *tei“ <...> vai arī = lei. *tē* (no *te + *en*?) <...> Līdzīgi radusies forma ir *šīē*... (Endzelīns 1951, 612). Pasak A. Rosino, la. *tie < *tēn (Rosinas 1988, 209), lie. *ten*⁵⁸ < *tē + *en*, kur *tē laikomas neparadigminiu lokatyvu, turinčiu požymį ‘tolimasis’ (žr. ten pat). Galima daryti prielaidą, kad rytų baltų prokalbėje egzistavo *šēn ir *tēn (bent jau inesyvų radimosi metu), iš kurių susiformavo dabartinės lietuvių kalbos *šen*, *ten*, ir la. dial. *šie*, *tie*.

Apžvelgus turimus duomenis galima bandyti rekonstruoti rytų baltų artimojo rodymo vietosrieveiksmį *še ir tolimojo rodymo *te.

---

⁵⁶ Latviai rytų baltų k > c.

⁵⁷ Nes latvių *nekur*, o lietuvių *niekur*.

⁵⁸ Tarmėse aptinkamos redukuotos *šen* ir *ten* formos, pvz.: *Eik šē artyn* (LKŽ^e) ir *Nebuvo gerai čia, ne ką geriau ras ir tē* (LKŽ^e).

1.2. Būdvardinės kilmės vietosrieveiksmiai

Vietosrieveiksmių iš būdvardžių su *-ai* (iš **-ai*) aptinkama visose baltų kalbose (plg. Endzelīns 1951, 604; Forssman 2003, 119; Zinkevičius 1996, 167 ir t. t.), pvz.: la. *labi*, liet. *labai*, pr. *labbai*. Kaip matyti, latvių kalboje *-ai* redukuotas į *-i*: *-ai* > *-i* (Endzelīns 1982 IV 2, 596; Forssman 2003, 119 ir t. t.).

Didžioji dalis kalbos tyrėjų formantą *-ai* įvardija kaip *o* kamieno vienaskaitos lokatyvą ir tapatina jį su slavų *-ě* bei sanskrito *ē* (žr. Endzelīns 1951, 604–605; Endzelīns 1982 2, 596; Forssman 2003, 122–125; MG I, 706; Pokrotniece 2007 2, 12; Rosinas 1988, 186, Zinkevičius 1981, 180 ir t. t.).

Apžvelgus latvių ir lietuvių⁵⁹ vietosrieveiksmių inventorius, randami tokie bendrašakniai pavyzdžiai: *augsti*, lie. *aukštai*; la. *dziļi*, lie. *giliai*; la. *sekli*, plg. *sekliai*, la. *zemi*, plg. *žemai*. Senuosiuose abiejų kalbų raštuose paliudytos formos la. *dziļi*, lie. *giliai*, pvz.: *und zick d fi l l e⁶⁰ taß Beßdibbens gir wißsur Juhry* (McP II 257{237}_{23–24}); *néffa gil éi inlaidai ðaknis nufizemini=mo* (DP 625_{38–39}). Remiantis Karolio rekonstruojamas baltų šaknimi **gil-* (Karulis 1996 1, 253), galima bandyti rekonstruoti rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmį **giljai*⁶¹. Jam greičiausiai kontrastavo **sekļiai*⁶²?

Taip pat rekonstruoti rytų baltų **aukštai* (žr. Karulis 1992 1, 86), **žemai* (plg. pr. *semmai*, žr. Fraenkel 1962 2, 1298; Karulis 1992 2, 554).

Latvių aukštaičių tarmėje greta formų su *-i* aptinkamos formos su *-ai*: *dziļai* (KIV I 293), *zemai* (KIV II 583).

---

⁵⁹ Ulvydas 2000, 19–30.

⁶⁰ Kaip jau minėta aptariant senųjų latvių kalbos raštų tekstų vietosrieveiksmius, *e* žymi *i*.

⁶¹ Jei vietosrieveiksmiai daromi *u-* ir *(i)io* kamienų, prieš *-ai* įterpiamas *į* (Endzelīns 1951, 605; Endzelīns 1982 2, 596; Forssman 2003, 123).

⁶² *u* kamieno būdvardis latvių kalboje perėjo į *a* kamieną. Dėl etimologijos žr. Fraenkel 1962 2, 772–773; Karulis 1996 2, 166.

Šiame skyriuje taip pat diskutuotinas la. *tāli*, lie. *tolì*. Z. Zinkevičius kalbėdamas apie lietuvių *tolì* išskiria dvi susidariusias nuomones: 1) **-iē > -ì* (**tolíē > tolì*), o *-iē* išliko (*namiē*); 2) *-iē* yra ō kamieno (**tolas*), o *-i* – i kamieno (**tolis*) loc. sg. galūnė (Zinkevičius 1981, 175). J. Endzelynas kalbėdamas apie latvių *tāli* teigė, kad nėra žinoma, ar la. *-i* gali atliepti lie. *-ie* (iš *-ei*, greta vns. loc. *-oi > -ai*) (Endzelīns 1951, 605). Be tai greičiausiai buvo atskirų kalbų reiškiniai. Karulis tuo tarpu rekonstruoja baltų prokalbėje egzistavusįrieveiksmį **tāli* ‘tiek ilgai, tiek toli’, iš kurio kildina la. *tāļ*, lie. *tōļ*, pr. **tāl* (Karulis 1992 2, 373; plg. Fraenkel 1962 2, 1105). Pasak jo, iš šiorieveiksmio susiformavo baltų būdvardis **tālus*, o šaliarieveiksmio **tāli* atsirado forma **tālei* (> lie. *tōlei*) (Karulis 1992 2, 373). Apibendrinant visus teiginius, galima daryti prielaidą, kad rytų prokalbėje galbūt galėjo egzistuoti du tolimojo rodymorieveiksmiai **tāli* ir **tālē*?

Įdomu tai, kad latvių aukštaičių tarmės Kalupės šnekteje greta formos su *tāli* aptinkamas vietosrieveiksmis su galūne *-ai* (*tālai*) (KIV II 491). Šis pavyzdys paminėtame areale tikriausiai atsirado dėl tokių pavyzdžių, kaip *dziļai* (KIV II 293), *seklai* (KIV II 385), *zemai* (KIV II 583) įtakos.

Dabartinėje latvių kalboje tolimojo rodymo vietosrieveiksmiui *tāli* kontrastuoja *tuvi*, resp. *tuvu*. Lietuvių kalboje taip pat užfiksuojamas toks pavyzdys (*tuvi* ‘tuojau, tučtuojau’), pvz., *Ši (Oniukė) Mikolą tuvi pažino* (LKŽ^e) (žr. dar Fraenkel 1962 2, 1147). Būtina paminėti, kad kalbamasisrieveiksmis vartojamas šiaurinėje Lietuvos dalyje, todėl lietuvišku jo vadinti negalima. *Tuvi* šiaurės lietuvių greičiausiai bus pasiskolintas iš kaimynų latvių.

Dabartinėje lietuvių kalboje tolimojo rodymo vietosrieveiksmiui *tolì* kontrastuoja žodis *arti*, pvz., *Geri grūdai toliau lekia, prastesni arčiau* (LKŽ^e). Lie. *arti*, kaip ir *tolì*, kildinamas iš senovinio nepostpozicinio lokatyvo *artiē* (Fraenkel 1962 1, 17; Zinkevičius 1981 2, 175), pvz., *Nei didžiai tolie, nei artie* (LKŽ^e). Kada šis lokatyvas suprieveiksmėjo, sunku pasakyti, greičiausiai jau lietuvių kalboje.

Turint galvoje, kad rytų baltų prokalbėje galėjo egzistuoti du tolimojo rodymorieveiksmiai **tāli* ir **tālē*, galbūt galima daryti prielaidą, kad artimam

atstumui parodyti egzistavo du vietos prieveiksmiai (*tuvi arba *tuṽē ir *arti arba *artē). Latviai apibendrino pirmą variantą, o lietuviai – antrąjį?

1.3. Samplaikiniai rytų baltų prokalbės vietos prieveiksmiai

Šiame skyriuje, remiantis samplaikiniais ir suaugtiniais⁶³ lietuvių bei latvių vietos prieveiksmiais, bus bandoma rekonstruoti rytų baltų prokalbėje vartotas dvižodes ar trižodes samplaikas.

Aprašant semantinę dabartinės latvių kalbos struktūrą, pastebėta, kad daugiausia samplaikų ir sąaugų priklauso egzistavimo vietos prieveiksmiams:

Bendrinė latvių kalba

Žymimieji	Nežymimieji
<i>šur un tur</i>	<i>diez(in) kur</i>
<i>šur tur</i>	<i>kaut kur</i>
<i>šurpu un turpu</i>	<i>kaut kurienes</i>
	<i>kaut kurp</i>
	<i>kur niekur</i>
	<i>kur tur</i>
	<i>nez(in) kur</i>

Latvių aukštaičių tarmė

Kalnienos šnekta

Žymimieji	Nežymimieji
<i>šūr tūr</i>	<i>diz'kūr</i>
	<i>kaū'kūr</i>

⁶³ Dalis suaugtinių vietos prieveiksmių susiformavo iš samplaikų, pvz., la. *jebkur*, lie. *kažin kur* (suaugtinis pirmasis komponentas).

Kalupės šneka

Žymimieji	Nežymimieji
<i>‘daûd’z kùr</i>	<i>‘dis kur</i>
<i>šùr (da) tùr</i>	<i>‘dìzy kùr</i>
	<i>kana kùr</i>
	<i>kazy kùr</i>
	<i>kazi kûr</i>
	<i>kazìn kûr</i>
	<i>kazỳn·kùr</i>
	<i>kaut kur</i>
	<i>nas kùr</i>
	<i>nazỳn kur</i>

Lyviškoji latvių tarmė

Svetciemo šneka

Žymimieji	Nežymimieji
<i>šudi tudi</i>	
<i>šur tur</i>	

Stendės šneka

Žymimieji	Nežymimieji
<i>šudi 'tudi</i>	
<i>šur un tùr</i>	

Iš pateiktųjų pavyzdžių pirmiausia aptartini latvių aukštaičių tarmėse gausiai vartojami samplaikiniai nežymimieji vietosrieveksmiai: *kana kùr*, *kazy kùr*, *kazi kûr*, *kazìn kûr*, *kazỳn·kùr*. Bendrinėje lietuvių kalboje paminėtus pavyzdžius atliepia trys variantai: *kažin kur*, *kaži kur*, *kažkur*, pvz.: *Kažin kur toli skambėjo vežėjo varpeliai* (LKŽ^e); *Kaži kur jis gyvena* (DLKŽ^ė); *Toli ten*

k a ž k u r u ž k a l n o, u ž g i r i o s s u g r i a u d ě (LKŽ⁶). Tarmėse aptinkama ir kitų formų, pavyzdžiui šiaurės rytų dūnininkų šnektose vartojamas vietosrieveiksmis *kažina kur*, pvz., iš *k à ž i n a k u ř a c i p l ū o v i v e l n i e n i i v e i z i [k] k ū o k i v r a s u s i g r e i b i* (Vitkauskas 1976, 127). Visi jie kildintini iš trižodės samplaikos – la. **kas zinā* + nežymimasis vietosrieveiksmis (plg. Rosinas 1988, 223), lie. **kas žinā* + nežymimasis vietosrieveiksmis (plg. Rosinas 1988, 221). Skirtingi variantai atsirado dėl pirmųjų dviejų komponentų redukcijos⁶⁴. Remiantis A. Rosino nuomone, kad „samplaiką **kas zinā* + nežymimasis įvardis galima laikyti lietuvių–latvių epochos padariniu“ (Rosinas 1988, 224–225) ir turint omenyje, kad rytų baltų epochoje jau egzistavo iš baltų paveldėtas nežymimasis vietosrieveiksmis **kur* (žr. 1. *Įvardinės kilmės vietosrieveiksmiai*), rytų baltų prokalbės dariniu galima laikyti samplaiką **kas zinā kur*. Apibendrinant pasakytina, kad rytų baltų prokalbėje egzistavo samplaikinis nežymimasis egzistavimo vietosrieveiksmis **kas zinā kur*.

Iš samplaikų **diev(a)s zinā* + nežymimasis vietosrieveiksmis susiformavo tokie nežymimieji samplaikiniai ir suaugtiniai latvių tarmių vietosrieveiksmiai: *dìz`kùr*, *´dis kur*, *´dìzy kùr*. Lietuvių kalboje aptinkami tokie samplaikos **diev(a)s zinā* redukcijos variantai: *dievaži*, *dievažin*, *dievžin*, *diežin* (LKŽ⁶). Tačiau greičiausiai tai bus tarminiai kalbos reiškiniai (plg. Rosinas 1988, 223). Be aptartųjų samplaikų, minėtini nežymimieji latvių kalbos vietosrieveiksmiai *nas kùr*, *nazỳn kur*, kuriuos taip pat galima laikyti atskirais latvių ir lietuvių epochų dariniais.

Iš lentelėse pateiktųjų pavyzdžių minėtinas samplaikinis nežymimasis vietosrieveiksmis *kaut kur* (dial. *kaû`kùr*, *kaut kur*). Pirmojo komponento etimologija su lietuvių kalba neturi nieko bendro (Karulis 1992 1, 394–395), todėl kalbamoji samplaika laikoma latvių kalbos reiškiniumi.

Rytų baltų prokalbėje tikriausiai būta samplaikinių egzistavimo vietosrieveiksmių. Šią prielaidą galima pagrįsti ir lietuvių, ir latvių kalbų duomenimis, pvz.: *Voverušų leikelės kur ne kur pro plyšį iš po samanų*

---

⁶⁴ Plačiau apie pirmojo suaugtinio samplaikos dėmens kilmę žr. Rosinas 1988, 220–223.

marškos sarmatlyvai kyši (LKŽ^e); *vienreiz Usma [ezers] sadomāja iet sievu meklēt. Viņš gāja, gāja – aizgāja līdz pašai jūrai un taisījās jau kur nekur pāri ūdeņiem doties* (LLVV IV 498); *Naktimis mynēm, dienoms taip pabuvom, šen ten* (LKŽ^e); *Šur tur ganījās viena vai divas govīs...* (JA 221). Kaip matyti iš pavyzdžių, rytų baltų kalbose vartojamos tokios egzistavimo vietosrieveiksmių samplaikos: 1) reduplikuotas egzistavimo vietosrieveiksmis sujungtas neiginiu (la. *kur nekur*, lie. *kur ne kur*); 2) sujungti kontrastuojantys tolimojo ir artimojo rodymo vietosrieveiksmiai (la. *šur tur*, lie. *šen ten*). Be to, kontrastuojantys tolimojo ir artimojo rodymo vietosrieveiksmiai gali būti sujungti jungtuku, pvz.: la. *šur un tur*, lie. *šen bei ten*. Viena seniausių samplaikų galima laikyti reduplikacinę su neiginiu – ji greičiausiai susiformavo lietuvių–latvių epochoje⁶⁵ (**kur nė kur*). Būtina atkreipti dėmesį, kalbamoji samplaika lietuvių kalboje reiškia ‘kai kur’ ir turi požymį ‘žymimasis’, o latvių kalboje ji reiškia ‘kažkur’ ir turi požymį ‘nežymimasis’. Gali būti, kad reikšmės išsiskyrė jau atskirose kalbose (rytų baltų galėjo egzistuoti abi reikšmės?).

Kontrastuojančių rodomųjų vietosrieveiksmių samplaika rytų baltų prokalbėje taip pat turėjo egzistuoti: kalbamuojų laikotarpiu buvo žinomi vietosrieveiksmiai **še* ir **te*, todėl galima rekonstruoti žymimąjį vietosrieveiksmis **še te* ‘kai kur’? Jungtukais susietos samplaikos – greičiausiai atskirų kalbų darinys.

Remiantis A. Rosino nuomone, kad „Veikiausiai iš lietuvių–latvių epochos yra paveldėti samplaikiniai žymimieji gausos įvardžiai liet. *daug kas*, lat. *daudz kas*, kurių pirmasis komponentas vestinas iš **daugia*“ (Rosinas 1988, 225; plg. Endzelīns 1951, 610), galima bandyti rekonstruoti rytų baltų prokalbėje vartotą samplaikinį žymimąjį egzistavimo vietosrieveiksmį, turintį požymį ‘daugis’, **daugia kur*. Antrasis komponentas *kur* tuo laikotarpiu jau buvo visiškai suprieveiksmėjęs, todėl samplaiką **daugia kur* rytų baltai turėjo pažinti. Pasak Zinkevičiaus, *daug* galėjo būti kilęs ir iš *daugi* (Zinkevičius 1981, 168), todėl greta rytų baltų samplaikos **daugia kur* galėjo būti samplaika **daugi kur*. Daukšos *Postilėje* formos *daugi* ir *daugia* aptinkamos

⁶⁵ Ir nežymimasisrieveiksmis, ir neiginys rytų baltų epochoje egzistavo.

nesutrupėjusios, pvz.: *Neŭfa pa=raβita / ioġ méile vždegia daugi nūdžiu* (DP 481₂₈₋₂₉); *Kur norint kiekewieno ftóno žmónes dâugia yβmókitis gal* (DP 64₅₋₆). Senuosiuose latvių kalbos raštuose (XVII a.) užfiksuota forma *dauds* (žr. Mancelio *Postilės* inventorių). Bendrinės latvių kalbos inventoriuje kalbamasis pavyzdys nėra užfiksuotas (žr. *Bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmių inventorių*), tačiau šis žodis aptinkamas latvių aukštaičių tarmėse, pvz., *meš i rams*, ‘*da ū d’ z k ū r ū n tumš*’ (KIV I 535).

Be egzistavimo vietos prieveiksmių, rytų baltų prokalbėje galėjo būti bendrumo samplaikų. Jei lietuvių–latvių epochoje pradėjo formuotis **jēi bī* samplaikos su įvardžiais (žr. Rosinas 1988, 227), tai kalbamuoju laikotarpiu greičiausiai buvo žinoma samplaika **jēi bī* samplaika su tuo metu egzistavusiu vietos prieveiksniu *kur*, kuri vėliau latvių kalboje aptinkama kaip suaugtinis bendrumo vietos prieveiksmis *jebkur*⁶⁶, o lietuvių – samplaikinis *jeib kur*, pvz., *cilvēki tur ir tikpat vienkārši kā j e b k u r citur* (LLVV IV 43); *Jeib kur nutūpēs, kinkčio[ja] kūltupis* (LKŽ^e).

Apibendrinant samplaikinius rytų prokalbės vietos prieveiksnius, galima daryti išvadas, kad:

1. Daugelis suaugtinių ir samplaikinių lietuvių ir latvių kalbų vietos prieveiksmių susiformavo iš rytų baltų epochoje vartotų samplaikų.
2. Rytų baltų prokalbėje egzistavo nežymimasis egzistavimo vietos prieveiksmis **kas zinā kur*.
3. Rytų baltų epochoje egzistavo samplaikiniai žymimieji vietos prieveiksmiai, turintys požymį ‘nedaugis’: **kur ne kur*; **še te*.
4. Samplaikinis žymimasis vietos prieveiksmis **daugi kur* arba **daugia kur*, turintis požymį ‘daugis’, greičiausiai rytų baltams buvo pažįstamas.
5. Gali būti, kad rytų baltų epochoje buvo vartojama bendrumo samplaika **jēi bī kur*.

---

⁶⁶ ** jeib > * jēb > jeb* (plg. Rosinas 1988, 220).

2. Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinė struktūra

Lietuvių–latvių epochoje galėjo egzistuoti šie vietosrieveiksmiai:

*artē?, **arti?*, **aukštai*, **daugī kur*, **daugia kur*, **gilīai*, **jēi bī kur*, **kas zinā kur*, **kitur*, **kur*, **kur ne kur*, **nē kur*, **še*, **seklīai*, **še te*, **tālī?*, **tālē?*, **te*, **tūvi?*, **tūvē?*, **visur*, **žemai*.

Kaip matyti apžvelgus inventorių, rytų baltų prokalbėje vietą reiškiančiųrieveiksmių buvo kur kas mažiau. Sprendžiant iš dabartinės latvių ir lietuvių kalbos kontekstų, galima teigti, kad rytų baltų prokalbėje *kur* galėjo įgyti klausiamąją reikšmę, t. y. apeliuoti nurodyti tam tikrą informaciją, todėl paminėti žodžiai skirtini į klausiamuosius ir neklausiamuosius. Neklausiamuosius vietosrieveiksmius sudarė dvi grupės – kogniciniai ir nekogniciniai žodžiai. Rytų baltų prokalbėje aptinkami visi kogniciniai vietosrieveiksmiai, palyginti su dabartine latvių (ir lietuvių) kalba: **daugī kur*, **daugia kur*, **kas zinā kur*, **kitur*, **kur*, **kur ne kur*, **nē kur*, **visur*. Jų semantinė struktūra analogiška dabartinės latvių kalbos semantinei struktūrai.

Toliau aptartini nekogniciniai vietosrieveiksmiai, kurie skyla į deiktinius ir nedeiktinius žodžius. Deiktiniai žodžiai būdingi visoms indoeuropiečių kalboms, tad rytų baltų prokalbėje jie taip pat turėjo egzistuoti – tai įrodo rekonstruoti vietosrieveiksmiai **še*, **te*. Vietosrieveiksmis **te* rytų baltų prokalbėje greičiausiai buvo tolimojo rodymo. Taigi deiktinius vietosrieveiksmius galima aprašyti remiantis šiomis opozicijomis: *identifikuojamais / neidentifikuojamais*, *tiesioginis / netiesioginis*, *artumas / neartumas (tolumas)*.

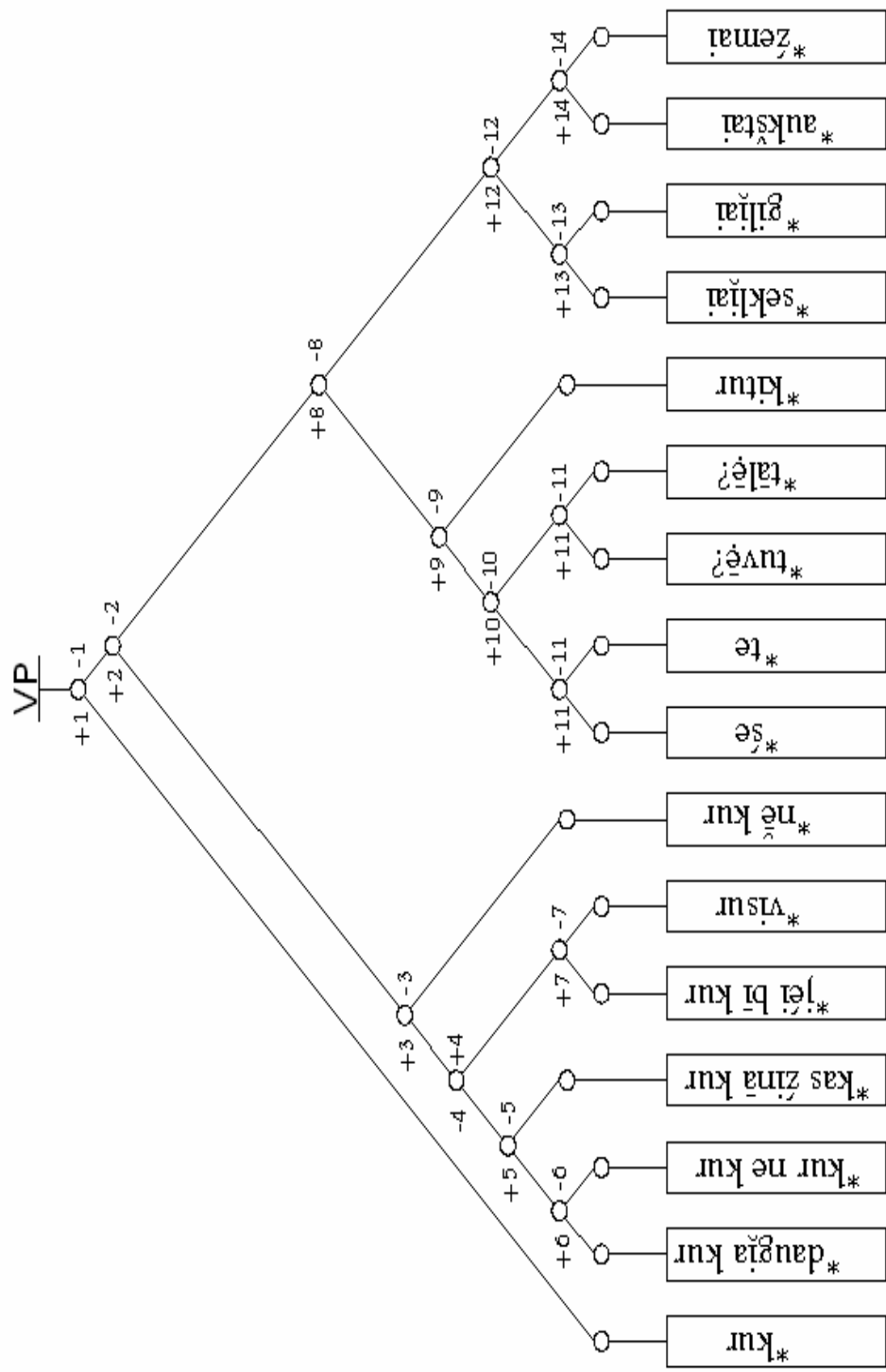
Nedeiktiniai žodžiai rytų baltų prokalbėje turėjo požymius ‘vidus’, ‘nevidus’. Vidaus vietosrieveiksmiai lokalizavo subjektą medžiagoje: arti arba toli nuo paviršiaus (*paviršius / nepaviršius*).

Nevidaus vietosrieveiksmiai rytų baltų prokalbėje sudarė labai negausią grupę, kuriai priklausantys pavyzdžiai kontrastavo požymiais ‘aukštumas’ ir ‘neaukštumas (žemumas)’.

3. Apibendrinimas

Rekonstravus rytų baltų prokalbės vietos prieviksnius ir trumpai aptarus semantinę jų struktūrą, paaiškėjo, kad ją galima aprašyti šiais diferenciniais požymiais: (1) *klausiamasis / neklausiamasis*; (2) *kognicinis / nekognicinis*; (3) *teigiamasis / neteigiamasis (neigiamasis)*; (4) *bendrumas / nebendrumas (egzistavimas)*; (5) *žymimasis / nežymimasis*; (6) *daugis / nedaugis*; (7) *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*; (8) *deiktinis / nedeiktinis*; (9) *identifikuojamasis / neidentifikuojamasis*; (10) *rodomasis / nerodomasis*; (11) *artumas / neartumas (tolumas)*; (12) *vidus / nevidus*; (13) *paviršius / nepaviršius*; (14) *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

RYTŲ BALTYŲ PROKALBĖS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA

Rytų baltų vietos prieviksnių identifikacijos dendrogramoje skaitmenys virš išsišakojimų atitinka šiuos diferencinius požymius: +1 – klausiamasis; –1 – neklausiamasis; +2 – kognicinis; –2 – nekognicinis; +3 – teigiamasis; –3 – neteigiamasis (neigiamasis); +4 – bendrumas; –4 – nebendrumas (egzistavimas); +5 – žymimasis; –5 – nežymimasis; +6 – daugis; –6 – nedaugis; +7 – pasirenkamasis; –7 – nepasirenkamasis; +8 – deiktinis; –8 – nedeiktinis; +9 – identifikuojamasis; –9 – neidentifikuojamasis; +10 – rodomasis; –10 – nerodomasis; +11 – artumas; –11 – neartumas (tolumas); +12 – vidus; –12 – nevidus; +13 – paviršius; –13 – nepaviršius; +14 – aukštumas; –14 – neaukštumas (žemumas).

V. VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SISTEMOS RAIDA LATVIŲ KALBOJE IKIRAŠYTINIŲ LAIKOTARPIU

Aprašius XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinę struktūrą, paaiškėjo kad ji yra identiška dabartinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinei struktūrai. Skirtumas tik tas, kad dabartinės kalbos inventorių papildytas kai kuriais vietosrieveiksmiais (žr. *Semantinė vietosrieveiksmių struktūra senosiuose latvių kalbos raštuose*).

Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių leksika iki šių dienų latvių kalboje labai pasikeitė. Kaip liudija semantinis XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmių aprašas, didžiausi pokyčiai vyko ikirašytiniu laikotarpiu.

Apžvelgus dabartinės latvių kalbos, tarmių, senųjų raštų ir rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių inventorių, galima daryti išvadą, kad ikirašytiniu laikotarpiu latvių kalba pasipildė vietosrieveiksmiais, kurie tarpusavyje kontrastavo šiais požymiais: *tiesioginis / netiesioginis; gylis / negylis; išorė / neišorė; vienapusiškumas / nevienapusiškumas (visapusiškumas); vertikalumas / nevertikalumas (horizontalumas); šonas / nešonas; tikslumas / netikslumas; dešinumas / nedešinumas (kairumas); priekis / nepriekis (užpakalis); viršus / neviršus (apačia)*.

Pagrindiniai vietosrieveiksmių darybos būdai ikirašytiniu laikotarpiu buvo šie: 1) adverbializacija; 2) samplaikinė daryba; 3) analoginė daryba.

1. Adverbializacija

Adverbializacija, arbarieveiksmėjimas, yra sintaksinės (funkcinės) darybos būdas, kai aplinkybių reikšmę turintys linksniai ar prielinksninės konstrukcijos tamparieveiksmiais (plg. Paulauskienė 1994, 380–391). Tai labai ilgas ir sudėtingas procesas (Zinkevičius 1981 1, 177–179). Dažniausiai linkusiosrieveiksmėti apibendrintos, abstrakčios reikšmės žodžių formos (žr. ten pat).

Dabartinės latvių kalbos inventoriūs leidžia daryti prielaidą, kad anksčiausiai ikirašytiniu laikotarpiu latvių kalboje suprieveiksmėjo *u* kamieno būdvardžių bevardės giminės vienaskaitos nominatyvas-akuzatyvas⁶⁷ (Endzelīns 1951, 617), pvz.: *atstatu, augstu, blaku, klātu (> klāt)*⁶⁸, *nostu, tālu, tuvu, zemu*. Tai galėjo įvykti išnykus bevardei giminei (žr. Rosinas 2005, 155–160). Senuosiuose tekstuose, kuriais remiamasi šiame darbe, minėtos formos neužfiksuotos, išskyrus *klaht*, pvz., *Deewu peeluhkt / ka taß jums ghribbātu klaht ftahweht* (McP I 147₂₁₋₂₂). Dalis iš kalbamųjų vietosrieveiksmių leksiškai papildė rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinę struktūrą (*atstatu, augstu, nostu, tālu, tuvu, zemu*). Kita dalis (*blaku, klātu (> klāt)*) semantinę struktūrą praplėtė – kai kurie vietosrieveiksmiai pradėjo kontrastuoti požymiais *vertikalumas / nevertikalumas (horizontalumas)*, t. y. *blaku, klātu* ('vertikalumas') pradėjo kontrastuoti su *augstu, zemu* ('nevertikalumas (horizontalumas)').

Daug vėliau, maždaug prieš pasirodant pirmiesiems latvių kalbos tekstams, latvių kalboje turėjo prieveiksmėti iš rytų baltų prokalbės paveldėti postpoziciniai vietininkai. Senuosiuose raštuose aptinkamos suprieveiksmėjusios daiktavardžių inesyvo formos: *apakšā* (: *apakša*), *ārā* (: *ārs*), *augšā* (: *augša*), *iekšā* (: *iekša*), *lejā* (: *leja*), *pakaļā* (*pakaļa*), *priekšā* (: *priekša*), *starpā* (*starpš?*); *vidū* (: *vidus*), *viršū* (: *virsus*), pvz.: *Kad ta Debbeß krittieß / tad palix wifsi Puttni appackfcha* (McP II 414{394}₂₅₋₂₆); *JESVS zinnadams wyfsu kas tam bya notikt, gaia winfz ara, vnd faccia uz tems* (Elg 65₅); *Tha Stunda gir šcheh aukfchā zellteeß no Meeghu* (McP III 70₁₀); *Turrahß tee Šuhdfätaji tick auxxe / ka tee nhe ghribb py mann nahkt eekfchā* (McP III 89₃₋₄); *Vnd winfz kâpa ar tems leia, vnd nâce vž Nazareth* (Elg 18₂₅₋₂₆); *und tee Łaudis kattri pa Pull kam preekfcha und packaļa fpeedehß zaur wifšu Pili gharram* (McP I 370₂₁₋₂₃); *Wings eet patz tam Kungham JEFu prettie* (McP I 165₉₋₁₀); *Bett kattri preekfcha ghaja / apdraudija to / tam by klus zeeft* (McP I 267₁₄₋₁₅); *ohtru py Kreifšahß Rohkas /bett JEFum widdu ftarrpā* (McP III

⁶⁷ Apstākļa vārdi ar adverbālo glotni -u (MG I 707).

⁶⁸ Žr. Karulis 1992 1, 400.

152₂₅₋₂₆); *und ftaweja widdu / und sätze us teem* (McP I 433₆₋₇); *und to Kumeļu und licka šawas Drehbes wirfsu und šādenaya to wirfsu* (McP I 2₁₄₋₁₅).

Kaip jau minēta, šie linksnīši turēja prievēksmēti: 1) dēļ labai apibendrintos reikšmēs; 2) dēļ aplinkybinēs pozīcijas. Be to, aptariant XVI–XVII a. tekstus, atkreiptas dēmesys, kad linksnīši pirmiausia galēja prievēksmēti junginiosē su slinkties veiksmažodžiais, pvz.: *būt apakšā* ('būti apačiojē') ir *iet apakšā* ('eiti žemyn'); *būt augšā* ('būti viršujē') ir *iet augšā* ('eiti aukštyn') ir t. t. Yra žinoma, kad inesyvas, arba esamasis vietininkas (Zinkevičius 1981 1, 254), rytų baltų prokalbėje buvo vartojamas su rimties veiksmažodžiais, o su slinkties – iliatyvas (*būt apakšā* ir *iet apakšan*). Senieji latvių kalbos raštai rodo šių dviejų linksnių neutralizaciją (Rosinas 2005, 252–253). Tai reiškia, kad inesyvas gavo ir veiksmo krypties reikšmę. Iš to kas pasakyta, galima daryti prielaidą, kad *inesyvo / iliatyvo* neutralizacija galėjo paskatinti bendresnės reikšmės inesyvų prievēksmėjimą – dēļ šitos neutralizacijos inesyvai buvo pradėti vartoti junginiosē su slinkties veiksmažodžiais (pozīcija, kuriojē turėjo vykty pirminis reikšmės prievēksmėjimas). Kadangi kalbamosios inesyvo formos senuosiuose tekstuose užfiksuojamos kaip vietos prievēksmiai ir junginiosē su rimties veiksmažodžiais (*Kad ta Debbēß krittieß / tad palix wifsi Puttni appackfcha* (McP II 414{394}₂₅₋₂₆)), daroma išvada, kad iki pirmųjų raštų pasirodymo latvių kalbos vietos prievēksmių inventoriūs pasipildė žodžiais, kontrastuojančiais tarpusavyjē tokiais diferenciniais požymiais: *viršus / neviršus* (*apačia*) (*viršū / apakšā*); *priekis / nepriekis* (*užpakalis*) (*priekšā / pakaļā*); *išorē / neišorē* (*ārā / iekšā*). Šiuos vietos prievēksmiūs galima vadinti kilusiais iš inesyvo⁶⁹ (Judžentytė 2008, 476).

Iš paminėtų suprievēksmėjusių inesyvo formų išskirtinos dvi – *priekšā* ir *pakaļā*. Šie žodžiai sudarė naują opozīcijā su gerokai anksčiau

---

⁶⁹ Darybos požiūriu dar nuo J. Endzelyno laikų kalbamieji pavyzdžiai buvo vadinami įvairiai: „adverbi no locījumu formām (substantīvu locījumi)“ (Endzelīns 1982, 595), „no substantīvu locījumu“ (Rudzīte 1964, 397), „lokatīvadverbi“ (Pokrotniece 2007, 23), „Lettische Adverbien mit Endungen des Inessivs“ (Forssman 2003, 344) ir t. t.

suprieveiksmējusiomis u-kamieno būdvardžiu bevardēs giminēs vienaskaitos nominatyvo-akuzatyvo formomis *blaku* ir *klāt*, kurios *priekšā* ir *pakaļā* atžvilgiu turējo požymī 'šonas'. Vadinasi, semantinē latvių labos vietas prieveiksmių struktūra buvo papildyta opozija *šonas / nešonas*.

Be to, reikia paminėti, kad latvių kalboje atsiradus *išorēs / neišorēs* opozicijai, iškilo būtinybė 'vidaus' vietas prieveiksmius skirti į smulkesnes semantines grupes – vietas prieveiksmius, turinčius požymį 'gylis' (*dziļi, sekli*), ir vietas požymius, neturinčius šio požymio (*ārā / iekšā*).

Latvių kalbos vietas prieveiksmių inventorių papildę *viršū* ir *apakšā* pradėjo kontrastuoti su iš rytų baltų prokalbės paveldėtais *augsti* ir *zemi* (opozicija *tikslumas / netikslumas*).

Pirmieji rašytiniai latvių kalbos tekstai rodo, kad XVI–XVII a. buvo susprieveiksmėjusios ir kai kurios iliatyvo formos (žr. *Semantinē vietas prieveiksmių struktūra senuosiuose latvių kalbos raštuose*), pvz.: *Bet ap to wenpadeſmittu ſtundu yzgaia tas a r a n* (Elg 25₂); *pacellet ſauwas galwas a u k f ʒ a n* (Elg 5₁₈); *Vnd par aſtonie denems by atkal winia macekli tur ekfʒan, vnd Thomas ar winiems* (Elg 118_{25–26}); *Bet te liāudis, kattri prekʒan gaia, vnd pakkalia ſtaigaia, ſsauce ſaccidammi* (Elg 60_{3–4}). Iliatyvai, kaip ir inesyvai, latvių kalboje galėjo prieveiksmėti panašiu metu. Tai greičiausiai vyko prieš pasirodant pirmiesiems latvių kalbos rašytiniams tekstams. Suprieveiksmėjusios iliatyvo formos tarpusavyje kontrastavo aptariant inesyvus minėtais požymiais ir struktūrą papildė leksiškai.

Be lokatyvų, panašiu laikotarpiu latvių kalboje galėjo prieveiksmėti ir kiti vardažodžio linksniai. XVI–XVII a. latvių kalbos raštai liudija, kad iki jų pasirodymo suprieveiksmėjo kai kurių abstrakčios reikšmės moteriškosios giminės būdvardžių daugiskaitos instrumentalio formos *garām*⁷⁰, *projām*⁷¹ (plg. MG I 708; Endzelīns 1951, 614–616), pvz.: *und tee Ļaudis kattri pa Pullkam preekfcha und packaļa ſpeedehß zaur wiſſu Pili ghaŗŗam* (McP I 370_{22–23}); *Ey*

---

⁷⁰ Vārds ir adj. *garš* sustingusi dsk. instr. forma (Karulis 1992 1, 288).

⁷¹ No *pro latviešu valodā laikam bijis atvasināts lietvārds *proja, kura dgs. instr. ir *projām* (Karulis 1992 2, 82).

prohjam / und dohdeeß eekfchan Ägyptes=Semmes (McP I 100₁₇₋₁₈). *Blakām* taip pat turėjo atlikti vietos prieveiksmio funkciją. Deja, XVI–XVII a. latvių kalbos raštuose jis neaptinkamas. Remiantis J. Endzelino teiginiu, kad „Pēc tādu formų kā *tīšām, vietām, kājām* <...> varbūt pārveidotas formas *kopā, augšā, vaļā...*“ ir tuo, kad visuose dviejuose iš trijų pasirinktų senųjų tekstų aptinkama forma *augšām* (*auxam* (*Euangelia vnd Epifteln* (1587 m.)); *aukfcham* (*Langgewünschte Lettische Postill I*)), galima teigti, kad ikirašytiniu laikotarpiu kartu su *blakām, garām, projām* suprieveiksmėjo ir *vietām*. Turint galvoje, kad kalbamiesiems pavyzdžiams prieveiksmėjant u-kamieno būdvardžių bevardės giminės vienaskaitos nominatyvo–akuzatyvo formos buvo vartojamos kaip vietos prieveiksmiai, darytina išvada: adverbializuotos moteriškosios giminės būdvardžių daugiskaitos instrumentalio formos latvių kalbos vietos prieveiksmių semantinę struktūrą papildė leksiškai.

Mancelio *Postilē* leidžia spręsti, kad ikirašytiniu laikotarpiu latvių kalboje suprieveiksmėjo *apkārt*⁷², pv.: *eet apka hrt ka kahds mauřadams Lawis* (McP I 542₂₆₋₂₇). Greičiausiai ir *visapkārt*, tik šiame tekste aukščiausiojo laipsnio rodiklis rašomas atskirai, pvz., *und teita wiß apka hrt tick dauds nicknas Sahles* (McP I 203₁₁₋₁₂). Kada šie žodžiai suprieveiksmėjo, pasakyti sunku. Aišku tik viena – jie kontrastavo su vietos prieveiksmiais, turinčiais požymį ‘vienapusiškumas’, ir sudarė su jais opoziją *vienapusiškumas / nevienapusiškumas* (*visapusiškumas*). Ši opozicija latvių kalboje atsirado ikirašytiniu laikotarpiu.

Aprašant senųjų latvių kalbos raštų (XVI–XVII a.) vietos prieveiksmių struktūrą rekonstruoti paminėtuose tekstuose neaptikti tikslų šoną žymintys pavyzdžiai (žr. *Semantinė vietos prieveiksmių struktūra senuosiuose latvių kalbos raštuose*), t. y. *pa kreisi* ir *pa labi*. Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad kalbamosios prielinksninės konstrukcijos suprieveiksmėjo ikirašytiniu laikotarpiu. Apie kalbamųjų prielinksninių konstrukcijų suprieveiksmėją galima spręsti iš antrojo komponento (*kreisi, labi*), liudijančio, kad anksčiau latvių kalboje (*i*)ā kamieno vienaskaitos datyvo galūnė buvusi *-i*⁷³ (Endzelīns 1951,

⁷² Apie *apkārt* kilmę žiūrėti Karulis 1992 1, 71.

⁷³ Ši galūnė paveldėta (Endzelīns 1951, 414).

414; Rosinas 2005, 97). Galima daryti prielaidą, kad šios dvi prielinksninės konstrukcijos prieveiksmėjo tuomet, kai (*i*)*ā* kamieno vienaskaitos datyvo galūnė buvo pakeista į pronominalinę galūnę *-ai* (pvz., *rokai*) (greičiausiai tai trumpesnės *pa labi*, resp. *pa kreisi roki* formos (plg. Endzelīns 1951, 597)). XVI ir XVII a. latvių tekstuose greta naujai įsivestos galūnės vartojama ir senoji *-i* (žymima *-e*). Tai, kas pasakyta, leidžia spręsti, kad kaip tik tuo laiku galėjo prieveiksmėti *pa labi* ir *pa kreisi*?

Remiantis aptarta prielaida, galima daryti išvadą, kad latvių kalboje suprieveiksmėjus kalbamosioms prielinksninėms konstrukcijoms vietos prieveiksmai, turintus semą 'šonas', tarpusavyje pradėjo kontrastuoti požymiais 'tikslumas' / 'netikslumas'. Tikslų šoną (dešinį arba kairį) žymintis vietos prieveiksmai sudarė opoziciją *dešinumas* / *nedešinumas* (*kairumas*).

Šiame skyriuje trumpai aptarti vietos prieveiksmai rodo, kad adverbializacija yra labai produktyvus prieveiksmių darybos būdas – ji lėmė tai, kad rytų baltų prokalbės vietos prieveiksmių semantinė struktūra ikirašytiniu laikotarpiu latvių kalboje buvo papildyta šiomis semantinėmis opozicijomis: *gylis* / *negylis*; *išorė* / *neišorė*; *vienapusiškumas* / *nevienapusiškumas* (*visapusiškumas*); *vertikalumas* / *nevertikalumas* (*horizontalumas*); *šonas* / *nešonas*; *tikslumas* / *netikslumas*; *dešinumas* / *nedešinumas* (*kairumas*); *priekis* / *nepriekis* (*užpakalis*); *viršus* / *neviršus* (*apačia*).

2. Samplaikinė daryba

Rekonstruojant rytų baltų prokalbės vietos prieveiksnius, paaiškėjo, kad lietuvių ir latvių kalboje yra nemažai samplaikinės darybos būdu susidariusių žodžių (žr. *Rytų baltų prokalbės vietos prieveiksmių semantinė struktūra*). Kai kurios iš anksčiau aptartų samplaikų latvių kalboje ikirašytiniu periodu sutrumpėjo ir suaugo, pvz.: **daugi kur*, **daugia kur* > *daudzkur*, **jēi bī kur* > *jebkur*, **kas zīnā kur* > *kana kur* ir kt. Be jų, kalbamuojų laikotarpiu formavosi naujos samplaikos. Vienos iš jų dabartinėje latvių kalboje aptinkamos suaugusios, pavyzdžiui, netiesioginio rodymo vietos prieveiksmai *šepat*, *tepat* ir

turpat. Senieji XVI–XVII a. latvių kalbos tekstai liudija jų vartoseną, pvz.: *Bett Jefus kahpe us weenu Kallnu / und pafšehdehjahß turpatt ar šaweem Mahzekļeem* (McP I 325_{19–21}). Samplaikos susiformavo iš dviejų komponentų – tiesioginio rodymo vietosrieveiksmio (*še, te, resp. tur*) ir nelinksniuojamosios *pat* (apie *pat* kilmę ir vartoseną žr. Endzelīns 1951, 540–541; Rosinas 1988, 203). *Šepat, tepat / turpat* greičiausiai atsirado dėl įvardžio *tas pats* įtakos, todėl galima sakyti, kad ji atsirado ir toliau aptariamoms analoginės darybos būdu. Aptariamieji žodžiai tarpusavyje kontrastavo požymiais ‘artumas’ / ‘tolumas’, bet skyrėsi nuo tais pačiais požymiais kontrastuojančių *še, te* ir *tur* (apie *tur* žr. *Analoginė daryba*). Pagrindinis skirtumas – tiesioginis rodymas: *šepat, tepat, turpat*, palyginti su *še, te* ir *tur*, vietos tiesiogiai nenurodė (žr. *Deiktiniai identifikuojamieji vietosrieveiksmiai, turintys semas ‘rodomasis’, ‘netiesioginis’*). Taigi semantinė vietosrieveiksmių struktūra buvo papildyta dar viena opozicija *tiesioginis / netiesioginis*.

Kaip jau minėta anksčiau (žr. *Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinė struktūra*), latvių kalboje ikirašytiniu laikotarpiu iš samplaikos **diev(a)s zinā* + nežymimasis vietosrieveiksmis susiformavo tokie nežymimieji samplaikiniai ir suaugtiniai latvių tarmių vietosrieveiksmiai: *diz`kūr, `dis kur, `dīzy kù*. Greta susiformavo nežymimasis samplaikinis *nezin kur*, dial. *nas kūr, nazyn kur*, ir *kaut kur* (dial. *kaũ`kūr, kaut kur*) (žr. ten pat). Visos trys samplaikos latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinę struktūrą papildė leksiškai.

3. Analoginė daryba

Labai daug vietosrieveiksmių ikirašytiniu laikotarpiu latvių kalboje susiformavo analogijos būdu. Pirmiausia aptartinas vietosrieveiksmis, *kur*, kurio pavyzdžiu latvių kalboje atsirado ir vietosrieveiksmiai *šur, tur* (Endzelīns 1951, 625; Karulis 1992 2, 367; Pokrotniece 2007, 6). Tiesa, aiškindamas vietosrieveiksmio *tur* kilmę Karulis pateikia nuomonę, kad aptariamasis žodis gali būti kildinamas iš ide. **ter-* > **tr-* > b. *tur. Iš **ter-*

pasidarytirieveiksmiai turėjo reikšmes ‘kiaurai’, ‘per’, o reikšmė ‘ten’ susiformavo dėl vietosrieveiksmio *kur* įtakos (Karulis 1992 2, 442–443). Tiesą pasakius, ši hipotezė nėra labai patikima, šiame darbe laikomasi pirmos nuomonės.

Šiaurinėje Lietuvos dalyje (Mosėdyje ir Akmenėje) aptariamieji pavyzdžiai taip pat aptinkami, pvz.: *Kur nori, tur galiav važiuoti* (LKŽ^e); *Aš vis šiur tur darbo surandu* (LKŽ^e); *Par kur lįsi, par tur, tik mauk* (LKŽ^e). Kalbamajame areale *šiur, tur* atsirado dėl latvių kalbos įtakos. Apibendrinat pasakytina, kad *šur* ‘čia’, *tur* ‘ten’ nekildintini iš rytų baltų prokalbės – jie susiformavo latvių kalboje ikirašytiniu laiotarpiu kaip atliepiniai vietosrieveiksmiui *kur*.

Greta formų *tie, šie* vartojamirieveiksmiai *tei, šei* J. Endzelyno kildinami iš *teju, šēju*, o *šeit, teit* atsiradimą mokslininkas aiškina dalelytės *-t* pridėjimu pateikdamas prūsų kalbos pavyzdžius *tēn-ti, tīt* (Endzelīns 1951, 625; taip pat Karulis 2001, 978–979). Bet tai jau yra latvių epochos kalbos reiškinys.

Prie analoginės darybos būdu padarytų vietosrieveiksmių priskirtini *kur-p, šur-p, tur-p*. Kalbamieji pavyzdžiai aptinkami senuosiuose latvių kalbos tekstuose (XVI–XVII s): *kattra no to wæiu tōp f3urp vnd turp dzýta?* (Elg 6₂₅), *und ghrohfa kurrp ghribbādams* (McP I 8₁₋₂) ir t. t. Seniausias iš jų *kurp*. A. Rosino nuomone, tai greičiausiai⁷⁴ bus vertinys iš vokiečių kalbos *wohin* dar tais laikais, kai latvių kalboje tebebuvo aliatyvų su **-pi* (Rosinas 2005, 181). Vietosrieveiksmio *kurp* pavyzdžiu latvių kalboje atsirado ir vietosrieveiksmiai *šurp* bei *turp*, pvz.: *Tur būs žymes pe Saulas vnd Mænefsi...* (Elg 5₁₁) ir *kattra no to wæiu tōp f3urp vnd turp dzýta?* (Elg 6₂₅). Vėliau iš *kurp, šurp, turp* analogijos būdu pagal tokius vietosrieveiksmius kaip *augst-u, tāl-u, tuv-u* ir t. t. (LVG 678; Endzelīns 1951, 617) atsirado vietosrieveiksmiai

---

⁷⁴ *Wo – kur* ‘kur’, *wohin – kurp* ‘kur link’. *Kur* + rimties veiksmažodis, *kurp* + slinkties veiksmažodis (Rosinas 2005, 181), pvz., *kurr gir Nhenofeedfięs nomaithtz?* (McP II 81₂₅) ir *und ghrohfa kurrp ghribbādams* (McP I 8₁₋₂).

kurpu, šurpu ir turpu, pvz., $\text{fkattidamee}\beta\text{ k u r r p u und ka winja Meefsas no Jofepu und Nicodemu nolicktas und apghlabbatas tappa}$ (McP I 409₂₃₋₂₄).

Iš to, kas aptarta, būtų galima daryti išvadą, kad nei vienas iš trumpai aptartų vietosrieveiksmių nelėmė semantinės struktūros pokyčių – tiesiog papildė ją leksiškai.

IŠVADOS

1. Vietosrieveiksmių klasės leksinį-semantinį artumą lemia jų, kaip vietos santykių veikėjų, vaidmuo kontekste.

2. Sintagminė ir paradigminė analizė, orientacinių reikšmių bei slankumo tyrimai leido nustatyti vietosrieveiksmių integralinius bei diferencinius požymius, semantines opozicijas.

3. Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinę struktūrą galima aprašyti 24 diferencinių požymių poromis: (1) *klausiamasis / neklausiamasis*; (2) *kognicinis / nekognicinis*; (3) *teigiamasis / neteigiamasis (neigiamasis)*; (4) *bendrumas / nebendrumas (egzistavimas)*; (5) *žymimasis / nežymimasis*; (6) *daugis / nedaugis*; (7) *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*; (8) *deiktinis / nedeiktinis*; (9) *identifikuojamasis / neidentifikuojamasis*; (10) *rodomasis / nerodomasis*; (11) *tiesioginis / netiesioginis*; (12) *artumas / neartumas (tolumas)*; (13) *vidus / nevidus*; (14) *gylis / negylis*; (15) *paviršius / nepaviršius*; (16) *išorė / neišorė*; (17) *vienapusiškumas / nevienapusiškumas (visapusiškumas)*; (18) *vertikalumas / nevertikalumas (horizontalumas)*; (19) *šonas / nešonas*; (20) *tikslumas / netikslumas*; (21) *dešinumas / nedešinumas (kairumas)*; (22) *priekis / nepriekis (užpakalis)*; (23) *viršus / neviršus (apačia)*; (24) *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

4. Kiekvieną vietosrieveiksmį galima charakterizuoti kaip vienokių ar kitokių požymių kombinaciją ir nustatyti jo vietą bendroje vietosrieveiksmių sistemoje. Pavyzdžiui, vietosrieveiksmis *šeit* = [neklausiamasis – nekognicinis – deiktinis – identifikuojamasis – rodomasis – tiesioginis – artimasis].

5. Latvių aukštaičių tarmei priklausančios Kalnienos šnektos ir lyviškajai tarmei priklausančios Svetciemo šnektos vietosrieveiksmių semantinės struktūros nesiskiria nuo bendrinės latvių kalbos semantinės struktūros – jas galima aprašyti 3-iajame išvadų punkte paminėtomis 24 diferencinių požymių poromis.

6. Ištyrus XVI–XVII a. senųjų latvių tekstų vietosrieveiksmių semantinę struktūrą, paaiškėjo, kad kalbamoji sistema nesiskiria nuo dabartinės

latvių kalbos – ją geriausiai aprašo 3-iajame išvadų punkte paminėtos 24 diferencinių požymių poros.

7. Bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmius išanalizavus *slinkties / rimties* požiūriu paaiškėjo, kad vietosrieveiksmiai su postpozicija *-p* jungiasi tik su *slinkties* veiksmažodžiais ir įgyja judėjimo krypties reikšmę. Kiti kalbami aplinkybiniai žodžiai (su tam tikromis išimtimis) yra linke jungtis ir su *slinkties*, ir su *rimties* veiksmažodžiais. Tokiuose junginiuose jie įgyja vietos buvimo arba judėjimo krypties reikšmę. Šią tendenciją patvirtina tarmių ir senųjų raštų (XVI–XVII a.) duomenys. Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmiai tikriausiai galėjo įeiti į junginius ir su *slinkties*, ir su *rimties* veiksmažodžiais.

8. Remiantis vidinės rekonstrukcijos ir lyginamuoju metodu galima atkurti rytų baltų prokalbėje egzistavusius vietosrieveiksmius.

9. Rytų baltų prokalbės vietosrieveiksmių semantinę struktūrą skiriasi nuo dabartinės kalbos semantinės sistemos – ją galima aprašyti 14 diferencinių požymių porų: (1) *klausiamasis / neklausiamasis*; (2) *kognicinis / nekognicinis*; (3) *teigiamasis / neteigiamasis (neigiamasis)*; (4) *bendrumas / nebendrumas (egzistavimas)*; (5) *žymimasis / nežymimasis*; (6) *daugis / nedaugis*; (7) *pasirenkamasis / nepasirenkamasis*; (8) *deiktinis / nedeiktinis*; (9) *identifikuojamasis / neidentifikuojamasis*; (10) *rodomasis / nerodomasis*; (11) *artumas / neartumas (tolumas)*; (12) *vidus / nevidus*; (13) *paviršius / nepaviršius*; (14) *aukštumas / neaukštumas (žemumas)*.

10. Rytų baltų prokalbės ir XVI–XVII a. latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinės struktūros rodo, kad vietosrieveiksmių klasė nuolat pasipildė.

LITERATŪRA

Apīnis Aleksejs (red.) 1999, *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855*, Rīga.

Arāja Maija 1992, Laika apzīmējumi, laika adverbji un adverbjiācija, *Valodas nedēļa* 6, 50–55.

Arāja Maija 1995, Adverbu klasifikācija un to sistēmiskās iezīmes. // Latviešu valodas un literatūras problēmas. Zinātniski raksti. LU Pedagoģijas fakultāte. Latviešu valodas un literatūras katedra. Pieaugušo pedagoģiskās izglītības centrs, Rīga.

Arāja Maija 1996, Vietas adverbji, – Valoda – 1995. Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi, Sērija A. Zinātniskie raksti 4. sējums, Daugavpils Pedagoģiskā universitāte.

Ахманова Ольга Сергеевна 1966, Словарь лингвистических терминов, Москва: Советская энциклопедия.

Dimante Irīna 2000, Adverbu transpozīcija un to evolūcija krievu un latviešu valodā kontrastīvā aspektā, *Baltu filoloģija* 9, 5–20.

Davulienē Gintarē 2005, *Bendrinēs latvių kalbos ir šnektų (Ērgemēs, Kalupēs, Kūdumo, Stendēs, Svetciemo, Tilžos) vietos prievieksmių semantinē struktūra*, Magistro darbas, Vilniaus universitetas.

Davulienē Gintarē 2006, Latvių bendrinēs kalbos vietos prievieksmių semantinē struktūra, *Baltistica* 41(3), 417–434.

Draviņš Kārlis, Rūķe Velta 1958, *Verbalformen und undeklinierbare Redeteile der Mundart von Stenden [verben, adverbien, präpositionen und präfixe, partikeln, konjunktionen]*, Lund: Slaviska Institutionen vid Lunds universitet.

Endzelīns Jānis 1951, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Endzelīns Jānis 1971, *Darbu izlase 1*, Rīga: Zinātne.

Endzelīns Jānis 1982, *Darbu izlase 4 (2)*, Rīga: Zinātne.

Forssman Berthold 2003, *Das baltische Adverb: Morphosemantik und Diachronie*, Heidelberg: Winter.

Fraenkel Ernst 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter.

Girdenis Aleksas 1995, *Teoriniai fonologijos pagrindai*, Vilnius.

Girdenis Aleksas 1996, *Taip šneka tirkšliškiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Girdenis Aleksas 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Grabis Rūdolfs 1991, *Kūduma izloksnes teksti*, Rīga: Zinātne.

Greenberg Joseph H. 1976, *Language universals*, The Hague: Mouton Publishers.

Jakaitienė Evalda 1988, *Leksinė semantika*, Vilnius: Mokslas.

Judžentytė Gintarė 2003, *Ērgemės ir Kalupės šnektų vietos prieveiksmių semantinė struktūra*, Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas.

Judžentytė Gintarė 2008, Iš lokatyvų kilę latvių kalbos vietos prieveiksmiai, *Baltistica* 43(3), 475–484.

Kagine Elga, Raģe Silvija 2000, *Ērgēmes izloksnes vārdnīca* 1–3, Rīga: Zinātne.

Karulis Konstantīns 2001, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Rīga: Avots.

Kilius Jonas 1973, Dėl prielinksnių tyrimo metodų, *Kalbotyra* 25(3), 67–78.

Kilius Jonas 1974, Dėl prielinksnio, *Kalbotyra* 25(1), 43–52.

Kilius Jonas 1977, Orientacinių reikšmių struktūra lietuvių kalboje, *Kalbotyra* 28(1), 40–49.

Kilius Jonas 1980, Slankumo reikšmių struktūra lietuvių kalboje, *Kalbotyra* 31(1), 34–56.

Kušķis Jānis 1996, Fonētikas īpatnības XVI gadsimta rakstos, *Baltu filoloģija* 4, 79–84.

Kušķis Jānis 1999, Dialektālā pamata atspulģs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā, *Baltu filoloģija* 8, 68–76.

Lagzdiņa Sarmīte 1995, Adverbi, prievārdi vai pusprievārdi?, *Starptautiskais Baltistu kongress*, Rīga, 1995. gada 13–15 jūnijs, Rīga, 61–64.

- Leech Geoffrey 1976, *Semantics*, Middlesex: Penguin Books.
- Liparte Evija 1996, Par dažiem partikulverbiem un to lietojumu Engures un Mērsraga izloksnē, *Baltu filoloģija* 4, 30–36.
- Liparte Evija 2000, Iliatyvo resp. prieveksmio *laukan* reikšmēs ir galimi sinonimai lietuvių kalbos tarmēse, *Acta Linguistica Lithuanica* 43, 144–152.
- Liparte Evija 2001, La. *nost* vs. *malā* vs. *zemē* un lie. *žemēn* vs. *šalin* semantiskās attiecības literārajā valodā un izloksnēs, *Linguistica Lettica* 8, 151–179.
- Liparte Evija 2003, *apkārt* un *riņķī* kopā ar verbiem lokālās nozīmēs, *Linguistica lettica* 11, 110–128.
- Lyons John 1977, *Semantics* 1–2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nītiņa Daina 1978, *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*, Rīga: Zinātne.
- Ozols Arturs 1965, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma.
- Ozols Arturs 1967, *Raksti valodniecībā*, Rīga: Zinātne.
- Paegle Dzintra 2003, *Latviešu literārās valodas morfoloģija*, Rīga: Zinātne.
- Palionis Jonas 1967, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- Palionis Jonas 1979, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas.
- Palionis Jonas 1995, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Paulauskienė Aldona 1983, *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*, Kaunas: Šviesa.
- Paulauskienė Aldona 1994, *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Plyčiūraitytė-Plyčiūtė Živilė 1993, *Lietuvių kalbos vietos prievieksmių semantinė struktūra*, Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas.

Pokrotniece Kornēlija (red.) 2007, *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*, Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts“.

Raģe Silvija 2003, *Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Reķēna Antoņina 1998, *Kalupes izloksnes vārdnīca 1–2*, Rīga: Latviešu valodas institūts.

Rosinas Albertas 1984, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra*, Vilnius.

Rosinas Albertas 1987, Latvių kalbos lokatyvo evoliucija ir jos vidinė motyvacija, *Baltistica* 23(2), 152–155.

Rosinas Albertas 1988, *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: Mokslas.

Rosinas Albertas 1995, *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilniaus universitetas.

Rosinas Albertas 1996, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rosinas Albertas 2001, Dėl latvių senųjų tekstų vienaskaitos lokatyvo, *Baltistica* 36(2), 219–222.

Rosinas Albertas 2005, Dar dėl adesyvo kilmės aiškinimo, *Baltistica* 40(2), 177–181.

Rosinas Albertas 2005, *Latvių kalbos daiktavardžio linksniaavimo sistema: sinchronija ir diachronija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Rosinas Albertas 2009, *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra: sinchronija ir diachronija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Rudzīte Marta 1964, *Latviešu dialektoloģija*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Skujiņa Valentīna 2006, *Salikteņi G. Manceļa vārdnīcā „Lettus“ un krājumā „Phraseologija Lettica“*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Sližienė Nijolė 1994, *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1: A–M*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Степанов Юрий Сергеевич 1985, В трехмерном пространстве языка, Москва: Наука.

Šepetytė Rita 1995, Daiktavardžių linksnių adverbialiazacija ir jų pateikimas „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 142–147.

Ulvydas Kazys 2000, *Lietuvių kalbosrieveiksmiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Urbutis Vincas 2009, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ūsele Verneranda 1998, *Tilžas izloksnes apraksts*, Rīga: Latviešu valodas institūts.

Valeckienė Adelė 1998, *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Valiulytė Elena 1995, *Vietą nusakome įvairiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Valiulytė Elena 1998, *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vanags Pēteris 1991, „Lokatīvs“ un „iliatīvs“ visvecākajos latviešu rakstos, *Valodas nedēļa* 6, 56–66.

Vanags Pēteris 1996, Locījumu lietošanas īpatnības vecākajos latviešu rakstos, *Baltu filoloģija* 4, 71–78.

Veidmane Ruta 1983, Adverbu loma tarpas valodiskajā atspoguļošanā, *Valodas aktualitātes*, 117–124.

Vidugiris Aloyzas 1998, *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vitkauskas Vytautas 1976, Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmantas 1980, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 1: Įvadas. Istorinė fonetika. Daiktavardžių linksniaivimas*, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmąs 1980, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2: Įvardžiai. Būdvardžiai. Skaitvardžiai. Veiksmažodžiai. Nekaitomosios kalbos daly. Istorinės sintaksės apybraiža*, Vilnius: Mokslas.

Zigmąs Zinkevičius 1988, *Lietuvių kalbos istorija 3: Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmąs 1996, *Lietuvių kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Žilinskaitė Eglė 2006, Dėl vieno kelio raiškos atvejo Mikalojaus Daukšos *Postilėje*, *Baltistica* 41(3), 407–415.

ŠALTINIŲ SUTRUMPINIMAI

DLKG⁴ – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 patais. Leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

DLKŽ⁵ – Stasys Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 5 pataisytas ir papildytas leidimas: kompaktinė plokštelė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2000.

DP – Mikalojus Daukša, *Postilė*, <http://www.lki.lt/seniejirastai/>

Elg – *Evangelien und Episteln ins Lettische übersetzt von Georg Elger* (hrsg. von Kārlis Draviņš), Lund, 1961.

Ev – *Euangelia vnd Epifteln 1587*, <http://www.ailab.lv/senie/>

JA – Jaunsudrabiņš Jānis, *Aija*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1957.

KG – Balode Sarmīte, *Kalnienas grāmata*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008.

LKŽ^e – Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt)

LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca 1–8, Rīga, 1972–1996.

LLVVe – Latviešu literārās valodas vārdnīca 1–8 (1972–1996): vārdnīca internetā, Rīga, LU Latviešu valodas institūts (<http://www.tezaurs.lv/llvv/>)

McP – Lang-gewünschte Lettische Postill... Verfertigt durch Georgivm Mancelium... 3u Riga, 1654:

http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP1.html,

http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP2.html,

http://www.ailab.lv/senie/static/Manc1654_LP3.html.

ME – *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*, rediģējis, papildinājis, turpinājis (/nobeidzis – 4) J. Endzelīns, 1–4, Rīga, 1923–1932.

MG – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika 1: Morfoloģija; 2: Sintakse, Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 1962.

NT – Luthers Martin, *Die Bibel oder die ganze heilige schrift des Alten und Neuen Testaments*, Berlin, 1885.

SIA – Putniņš Eduards, *Svētciema izlokšnes apraksts*, Rīga: Zinātne, 1985.

ZEE – Lozorius Zengštoka, *Evangelijos bei Epistolos*,
<http://www.lki.lt/seniejirastai/>

ZZ – Upītis Andrejs, *Zaļa zeme 1–5*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1960.

Kalbų sutrumpinimai

la. – latvių

lie. – lietuvių

pr. – prūsų

Terminų sutrumpinimai:

acc. – akuzatyvas

Bendr. – bendrumo

Eg. – egistavimo

dgs. – daugiskaita

gen. – genityvas

instr. – instrumentalis

loc. – lokatyvas

N – neigiamasis

O – orientyras

PK – prielinksninė konstrukcija

prl. – prielinksnis

prv. – prieveiksmis

S – subjektas

T – teigiamasis

vns. – vienaskaita

VP – vietos prieveiksmis

Sutartiniai ženklai

+ reiškia požymio buvimą

– reiškia požymio nebuvimą

/ – opozicija